

‘The devils own country’

De relatie tussen Nieuw-Guinea en het Nederlands imperialisme

Dave Landman

0000167

Doctoraalscriptie Nederlandse geschiedenis

Onder begeleiding van N.C.F. van Sas

01-07-2005

Leerstoelgroep geschiedenis

Faculteit der geesteswetenschappen

Universiteit van Amsterdam

‘Ook Nederland werd, willens of onwillens, meegesleept door dien stroom des tijds; ook wij konden geen weerstand bieden aan die dwaze en heilloze zucht tot uitbreiding. Wij bezitten een werelddeel, ons koloniaal domein kunnen wij niet eens behoorlijk beheeren; het gebied dat wij het onze noemen gaat onze krachten te boven, en nog wil men meer land veroveren. De imperialistische slokop wil alles in zijn klauwen hebben, en verhief zich, zonder een rechtsgrond te kunnen aanwijzen, tot Souverein van den geheelen Indischen archipel.’

[H. van Kol 1901]

Inhoudsopgave:

1.	Inleiding	1
2.	‘Exclusive Lords of the East’	8
2.1	Het traktaat van 17 maart 1824	9
2.2	Een curieus intermezzo?	11
2.3	Pre-imperialisme of laat-kolonialisme?	15
3.	De relatie Nederland-Nieuw-Guinea in het tijdperk van de onthoudingspolitiek (1830-1870)	19
3.1	De Engels-Nederlandse rivaliteit rond Nieuw-Guinea in de jaren veertig	20
3.2	‘Nog duister, nog stikdonkere nacht!’	23
3.3	Onthoudingspolitiek?	25
4.	Avonturen in het land van de paradijsvogel	27
4.1	Wetenschappelijke exploratie in de jaren zestig	28
4.2	Voor God en Vaderland	31
4.3	Wetenschappelijk imperialisme?	33
5.	De internationale politieke strijd om Nieuw-Guinea 1870-1875	35
5.1	De gecompliceerde verhouding Den Haag-Rome	36
5.2	De Fransen, Russen en Amerikanen	40
5.3	‘Borneo has had its Rajah Brooke, and we may rest assured that New Guinea will have hers’	42
6.	Nederland tussen de grootmachten 1875-1885	48
6.1	De driehoek Australië, Engeland en Nederland 1875-1883	49
6.2	Duitsland als nabuur, zowel in Europa als Indië	53
6.3	Het Engels-Duitse akkoord	55

6.4	Nederland en de Engels-Duitse rivaliteit op Nieuw-Guinea	58
6.5	Onze zwakte is onze kracht?	60
7.	En toen?	65
7.1	Kaiser-Wilhelmsland als voorbeeld?	68
7.2	1898 een keerpunt?	71
8.	Conclusie	75

Afbeeldingen:

1.	Fort Du Bus binnen de Indische Archipel	14
2.	Oostelijk Nieuw-Guinea	69

Lijst van archivalia:

Nationaal Archief Den Haag:

- Ministerie van Koloniën 1816-1850, toegangsnummer 2.10.01
  - Openbaar verbaalarchief 1818-1849
Inventarisnummer: 406, 714, 984
  - Geheim verbaalarchief 1814-1849
Inventarisnummer: 4195, 4200, 4206, 4207, 4258, 4336, 4355
  - Handelingen en besluiten van de Gouverneur-Generaal in rade 1819-1836
Inventarisnummer: 2823
  - Rapport staatkundige toestand Oost-Indië 1836-1845
Inventarisnummer: 2955

- Ministerie van Koloniën 1850-1900, toegangsnummer 2.10.02
  - Openbaar verbaalarchief 1850-1900
Inventarisnummer: 1073, 2461, 2522, 2536, 2579, 2737, 2744, 2780, 2795, 2863, 3190
  - Kabinets verbaalarchief 1850-1900
Inventarisnummer: 6014, 6015, 6048, 6057, 6060, 6062, 6143, 6147, 6157, 6159
  - Oost-Indische besluiten 1850-1932
Inventarisnummer: 7313

- Rapport staatscommissie voor landverhuizing en kolonisatie 1857, toegangsnummer 2.10.43
Inventarisnummer: 17

Koninklijke Bibliotheek Den Haag:

- Bataviaansch Handelsblad
- Javabode
- Nieuwe Rotterdamsche Courant
- Soerabaiasch Handelsblad

Universiteitsbibliotheek Universiteit van Amsterdam:

- Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer anstalt
- Staatsblad
- Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap

Literatuurlijst:

- Campo, J.N.F.M. à, *Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Stoomvaart en staatsvorming in de Indonesische Archipel, 1888-1914* (Hilversum 1992)
- Coolsma, S., *De zendingseeuw voor Nederlandsch Oost-Indië* (Utrecht 1901)
- Dunk, H. von der, *Die Niederlande im Kräftepiel zwischen Kaiserreich und Entente* (Wiesbaden 1980)
- Eldridge, C.C., *Victorian imperialism* (Londen 1978)
- Elout, C.Th, *Bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen met Engeland, betreffende de overzeesche bezittingen, 1820-1824 getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van staat Elout* ('s-Gravenhage 1865)
- Fasseur, C., 'Een koloniale paradox. De Nederlandse expansie in de Indonesische Archipel in het midden van de negentiende eeuw (1830-1870)' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 92 (1979) 168-187
- Fieldhouse, D.K., *Economics and Empire 1830-1914* (Londen 1973)

- Firth, S.G., 'German Firms in the Pacific Islands, 1857-1914' in: J.A. Moses en P.M. Kennedy (red.), *Germany in the Pacific and Far East, 1870-1914* (St. Lucia 1977) 3-25
- Goor, J. van, 'Imperialisme in de marge?' in: J. van Goor (red.), *Imperialisme in de marge. De afronding van Nederlands-Indië* (Utrecht 1986)
- Gordon, D.C., *The Australian frontier in New-Guinea, 1870-1885* (New York 1951)
- Haga, A., *Nederlandsch Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden II* (Batavia en 's-Hage 1884)
- Hamel, J.A. van, *Nederland tusschen de Mogendheden. De hoofdtrekken van het buitenlandsch beleid en de diplomatieke geschiedenis van ons vaderland sinds deszelfs onafhankelijk volksbestaan onderzocht* (Amsterdam 1918)
- *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1884-1885*
- *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1897-1898*
- Jong, J.J.P. de, *De waaier van het fortuin. Van handelscompagnie tot koloniaal imperium. De Nederlanders in Azië en de Indonesische Archipel 1595-1950* (Den Haag 1998)
- Knight, M.P., 'Britain, Germany and the Pacific, 1880-1887' in: J.A. Moses en P.M. Kennedy (red.), *Germany in the Pacific and the Far East, 1870-1914* (St. Lucia 1977) 61-88
- Kol, H.H. van, *Het imperialisme van Nederland* (Rotterdam 1901)
- Kolff, D.H., *Reize door den weinig bekenden zuidelijken Moluksche Archipel en langs de geheel onbekende zuidwestkust van Nieuw-Guinea, gedaan in de jaren 1825 en 1826* (Amsterdam 1828)
- *Koloniaal Verslag*
- Kuitenbrouwer, M., *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Amsterdam 1985)
- Kuitenbrouwer, M., 'Het imperialisme van een kleine mogendheid' in: N.C.F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid in historisch perspectief* (Haarlem 1991) 42-72

- Kuitenbrouwer, M., 'Drie omwentelingen in de historiografie van het imperialisme: Engeland en Nederland' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 107 (1994) 559-585
- Kuitenbrouwer, M., 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving' in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 113 (1998) 56-73
- Lindblad, J.Th., 'Economische aspecten van de Nederlandse expansie in de Indonesische Archipel, 1870-1914' in: J. van Goor (red.), *Imperialisme in de marge. De afronding van Nederlands-Indië* (Utrecht 1986) 227-266
- Locher-Scholten, E., *Sumatraans sultanaat en koloniale staat. De relatie Djambi-Batavia (1830-1907) en het Nederlandse imperialisme* (Leiden 1994)
- Marle, A. van, 'De rol van de buitenlandse avonturier' in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 86 (1971) 32-39
- Moses, I., 'The extension of colonial rule in Kaiser Wilhelmsland' in: J.A. Moses en P.M. Kennedy (red.), *Germany in the Pacific and Far East, 1870-1914* (St. Lucia 1977) 288-312
- Müller, S., 'Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel gedaan op last der Nederlandsche regeering tusschen de jaren 1828 en 1836' in: *Werken van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië* (Amsterdam 1857)
- Randwijck, S.C. van, 'Enkele opmerkingen over de houding der zending tegenover de expansie van het Nederlands gezag' in: *BMGN* 86 (1971) 55-61
- Robidé van der Aa, P.J.B.C., *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea ondernomen op last der regeering van Nederlandsch-Indië in de jaren 1871, 1872, 1875-76 door de heeren P. van der Crab en J.E. Teysmann, J.G. Coorengel en A.J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan* ('s-Gravenhage 1879)
- Russel Wallace, A., *Het Maleise eilandenrijk* (Amsterdam 1996)
- Sas, N.C.F. van, *Onze natuurlijkste bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen 1985)
- Smith, D.M., *Italy. A Modern History* (Michigan 1969)
- Smith, W.D., *The German Colonial Empire* (Chapel Hill 1978)

- Smulders, C.M., *Geschiedenis en verklaring van het Tractaat van 17 maart 1824 te Londen gesloten tusschen Nederland en Groot-Brittannië, ter regeling van de wederzijdsche belangen en regten in Oost-Indië* (Utrecht 1856)
- Tarling, N., *Anglo-Dutch Rivalry in the Malay World 1780-1824* (St. Lucia 1961)
- Thompson, R.C., *Australian Imperialism in the Pacific. The expansionist era 1820-1920* (Melbourne 1980)
- Veur, P.W. van der, *Search for New Guinea's Boundaries. From Torres Strait to the Pacific* (Canberra en Den Haag 1966)
- Wels, C.B., *Aloofness & Neutrality. Studies on Dutch foreign relations and policy-making institutions* (Utrecht 1982)
- Wesseling, H.L., 'Bestond er een Nederlands imperialisme?' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 99 (1986) 214-225
- Wesseling, H.L., *Indië verloren, rampspoed geboren en andere opstellen over de geschiedenis van Europese expansie* (Amsterdam 1989)
- Wesseling, H.L., *Verdeel en heers. De deling van Afrika, 1880-1914* (Amsterdam 1991)
- Wichmann, A., *Nova Guinea. Entdeckungsgeschichte von Neu-Guinea (1828 bis 1885)* (Leiden 1910)
- Woltring, J. (red.), *Bescheiden betreffende de buitenlandsche politiek van Nederland 1848-1919, tweede periode 1871-1898* ('s-Gravenhage 1967)

‘C’est une pays très intéressant pour un naturaliste, mais pour le reste ...rien.’¹

Deze uitspraak deed de Italiaanse ontdekkingsreiziger Luigi Maria d’Albertis in 1877 nadat hij in Australië was teruggekeerd van een maandenlange tocht over de Fly-rivier in het zuiden van Nieuw-Guinea. Zijn beschouwing sloot ten nauwste aan bij de opvatting die de beroemde Engelse natuurkundige Arthur Rusell-Wallace een kleine twee decennia eerder al had verkondigd. Hij verklaarde dat het leek ‘alsof de Natuur voorzorgsmaatregelen getroffen heeft, opdat deze, hare uitgelezenste schatten niet te gemeen en dientengevolge beneden de waarde geschat zouden worden. (...) Het land is alom rotsig en bergachtig, overal bedekt met dicht woud, en vormt met zijne moerassen en afgronden en getande ruggen een schier onoverkomelijke slagboom voor hen, die in het onbekende binnenland willen vooruit dringen; terwijl de bevolking bestaat uit gevaarlijke wilden, verzonken in den diepsten poel van barbaarschheid.’²

Dientengevolge behoorde het eiland aan het eind van de negentiende eeuw – en nog decennia daarna – tot de grootste *terra incognita* ter wereld. Na eeuwenlange contacten tussen de kustbewoners en Europeanen van verschillende nationaliteit was er over het binnenland nog vrijwel niets bekend. Dit was niet alleen aan de natuurlijke gesteldheid en de vijandige attitude van de lokale bevolking te wijten, maar ook aan de erbarmelijke klimatologische omstandigheden die ervoor zorgden dat ziektes als beriberi onder de westerse bezoekers van het gebied vele slachtoffers maakten. Deze notoire ongezondheid gaf de chirurgijn van het Nederlandse fort op de westkust van het eiland dan ook aanleiding om reeds een dag na de officiële inauguratie van die militaire voorpost te bepleiten dat ‘het volstrekt noodzakelijk is, om zoo spoedig mogelijk deze plaats te verlaten en de gelegenheid op te zoeken, om de equipage gedurende een geruimen tijd van verse groentes, vleesch en soep te voorzien, (...), daar zonder dat, het te verwachten is, [dat] de ziekenstaat eerder zal

---

¹ ‘Journaal eener reis naar Misool, Onin en de Geelvinksbaai van october tot december 1872 door den gouvernements-commissaris J.G. Coorengel, oud-resident van Timor’ in: P.J.B.C. Robidé van der Aa, *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea ondernomen op last der regeering van Nederlandsch-Indië in de jaren 1871, 1872, 1875-76 door de heeren P. van der Crab en J.E. Teysmann, J.G. Coorengel en A.J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan* (’s-Gravenhage 1879) 190-191

² A. Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden II* (Batavia en ’s-Hage 1884) 158

toe dan afnemen'.³ Voor de militairen die in het begin van de jaren dertig naar fort Du Bus werden gezonden gold dan ook 'alsof reeds bij derzelver benoeming een doodvonnis over hen werd uitgesproken'.⁴

Deze negatieve waardering van het eiland bleef gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw gehandhaafd en werd in 1879 treffend verwoord door het erelid van het Nederlands Aardrijkskundig Genootschap P.J.B.C. Robidé van der Aa. Naar aanleiding van de ontdekkingsreizen die in de jaren zeventig in opdracht van het Indische gouvernement werden ondernomen kwam hij tot de conclusie dat in 'een land waar stoffelijke en zedelijke verbetering niet gewaardeerd wordt, waar de bevolking tot vreedzaam verkeer met hare naburen en tot geregelde arbeid ongenegen is, waar elke poging tot ontwikkeling afstuit op de ruwe zeden, waar godsdienstleeraars in weerwil van al hun ijver vruchteloos hun liefdewerk verrichten, daar kan beschaving en nijverheid geen wortel schieten, daar moet de loop des tijds eerst een veranderden geest doen ontstaan'. Hieruit leidde Van der Aa af dat iedere poging om tot kolonisatie van het eiland over te gaan een 'offer' zou wezen 'dat door niets vergoed kan worden, en waarop zoveel andere landen en beter gezinde volksstammen in den Indischen Archipel grooter aanspraak kunnen doen gelden'.⁵

Een dergelijke opvatting overheerste gedurende de jaren zeventig ook in Duitsland. Sedert de toenemende invloed van Duitse kooplieden in het Pacifisch gebied vanaf de jaren 1860 werden er zo nu en dan pogingen ondernomen om de keizerlijke regering tot gebiedsverwerving in de regio te bewegen. Dergelijke voorstellen werden echter categorisch van de hand gewezen. Deze afwijzende opstelling ten aanzien van kolonisatiepogingen op Nieuw-Guinea werd mede gevoed door de opstelling van de Duitse tegenhanger van het *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap*. Zo werd in *Petermanns Mittheilungen* van 1882 nog verkondigd dat 'es sich für deutsche Bauern vorerst nicht eignet, da es der Colonisirung, im Sinne der Holländer, ausserordentliche Schwierigkeiten entgegenstellt, so müsste man neue Formen zur Exploitirung erdenken und ein sehr gewagtes, kostspieliges Experiment machen. Mir scheint das aussichtslos'.⁶

---

³ Chirurgijn Majoor G. Ovink aan Kapitein Luitenant Steenboom van Z.M. Korvet Triton, 25 augustus 1828, Algemeen Rijksarchief Den Haag, Ministerie van Koloniën 1816-1850, Openbaar verbaalarchief (ov) 1818-1849, 27-8-1829, inv. nr. 2.10.01/698

⁴ Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea II* 61

⁵ P.J.B.C. Robidé van der Aa, *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea VII*

⁶ A. Petermann, *Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer anstalt* (1882) 433

Een soortgelijk denkbeeld was ook aan de andere kant van het Kanaal te onderscheiden. Hoewel er in toenemende mate vanuit de Australische koloniën druk op de Britse regering werd uitgeoefend om tot annexatie van het oostelijke deel van Nieuw-Guinea over te gaan verklaarde Lord Carnarvon in 1877 dat hij ‘not at all in favour of any further acquisition of territory in the S. Pacific’⁷ was waarin hij in 1883 door Lord Derby werd gevolgd toen deze opmerkte ‘dat wij niet geneigd zijn om de annexatie van Nieuw-Guinea te ondernemen’.⁸

Deze uitspraken staan in schril contrast tot het krantenbericht in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 13 oktober 1884 – één jaar na de uitspraak van Derby – waarin te lezen valt dat ‘terwijl Engeland nog niet geantwoord heeft op de uitnodiging van Duitschland, om bij te wonen eene Europeesche conferentie over West-Afrikaansche aangelegenheden, heeft het geantwoord op de herhaalde uitnodigingen van Australische kolonisten, en de hand gelegd op een belangrijk brok van Nieuw-Guinea’.⁹ Daarop volgde op 23 december een reactie van de Duitse regering welke verklaarde dat ‘auf der östlich von der Niederländischen Grenze gelegenen Nordküste von Neu-Guinea uns auf den Inseln im neubritannischen Archipel Angehörige des Deutschen Reichs Faktoreien begründet und durch Kaufverträge mit den Eingeborenen Landerwerbungen gemacht haben, sind die betreffende Gebiete, vorbehaltlich wohlerworbener Rechte Dritter, unter den Schutz Seiner Majestät des Kaisers gestellt und ist die Deutsche Flagge zum Zeichen der Besitzergreifung daselbst gehißt worden’.¹⁰

Daarmee vormde Nieuw-Guinea een volgend toneel voor de ‘herleving der koloniale staatkunde’¹¹ zoals die zich in het midden van de jaren 1880 onder de grote Europese mogelijkheden aftekende. Hierdoor raakte Nederland direct betrokken bij de wereldwijde wedloop om koloniën waarin Groot-Brittannië en Duitsland een vooraanstaande rol speelden. Dit dwong de Nederlandse regering en het Indische gouvernement tot het maken van enkele duidelijke beleidskeuzes ten aanzien van het

---

⁷ R.C. Thompson, *Australian Imperialism in the Pacific. The expansionist era 1820-1920* (Melbourne 1980) 48

⁸ ‘Nota betrekkelijk Nieuw-Guinea, 19 oktober 1883 in: J. Woltring (red.), *Bescheiden betreffende de buitenlandsche politiek van Nederland 1848-1919, tweede periode 1871-1898, derde deel 1881-1885* (’s-Gravenhage 1967) nr. 364 p. 532

⁹ ‘Een nieuwe Britsche kolonie’ in: *NRC* 13 oktober 1884

¹⁰ Erlaß des Reichskanzlers an die Kaiserliches Missionen in London, Paris, Madrid, Lissabon, Haag, Brüssel, Washington, Rom, Wien, Petersburg, Kopenhagen, Stockholm 23-12-1884., *Deutsche Interessen in der Südsee II*, ARA, Kol, Geheime resolutiën/ Kabinetsverbaalarchief (kva) 1850-1900, inv. nr. 2.10.02/6159 L23

¹¹ De Beaufort, *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, 26 februari 1885

koloniaal bezit in de Indische Archipel. Of zoals de *Javabode* het op 31 januari 1885 verwoordde:

‘Wil de Nederlandsch Indische Regeering ons koloniaal rijk behouden zoo als het thans is, dan moet Zij, met een van Haar op dit punt nauwlijks te verwachten activiteit, iets doen met en op Nieuw-Guinea. Staatsbelang gebiedt dit.’¹²

Uiteindelijk zou de regering erin slagen om haar aanspraken op het westelijke deel van het eiland te continueren met als resultaat dat in 1885 door zowel Groot-Brittannië als Duitsland de Nederlandse soevereiniteit werd erkend. De vraag hoe en waarom de regering daarin slaagde vormt de kernvraag in het vervolg van deze studie. Daarbij is het interessant om de beantwoording van die vraag te vervatten binnen de discussie die zich de afgelopen twee decennia heeft ontsponnen over de vraag of er sprake was van een Nederlands imperialistisch beleid ten aanzien van de Indische Archipel? Juist de situatie op Nieuw-Guinea leent zich hier uitermate goed voor aangezien het in dit geval mogelijk is het Nederlandse beleid te spiegelen aan dat van uitgesproken imperialistische mogendheden als Duitsland en Groot-Brittannië. Daarbij is het vooral aantrekkelijk om aan de hand van de casus Nieuw-Guinea de stelling van Maarten Kuitenbrouwer uit 1991 te toetsen dat het Nederlandse beleid in Indië bij uitstek werd gekenmerkt als het imperialisme van een kleine mogendheid.

In dit werkstuk heb ik gekozen voor een chronologische behandeling van de problematiek omdat dit zowel voor een overzichtelijk beeld van de omstandigheden op en rond Nieuw-Guinea zorgt als recht doet aan de verschillende facetten die zich binnen het Nederlandse imperialisme-debat aftekenen. Deze discussiepunten werden in 1994 door Elsbeth Locher-Scholten in haar studie over het Sumatraans sultanaat Djambi onderscheiden als:

- de tegenstelling tussen ‘economisten’ en ‘politieke generalisten’
- die tussen de ‘achttienzeventigers’ en de ‘lange-termijn-denkers’
- die tussen ‘Europacentristen’ en ‘periferisten’¹³

---

¹² Javabode, 31 januari 1885

¹³ E. Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat en koloniale staat. De relatie Djambi-Batavia (1830-1907) en het Nederlandse imperialisme* (Leiden 1994) 3

Mede gezien het feit dat Kuitenbrouwer in zijn beschrijving van het imperialisme-debat in Nederland uit 1998¹⁴ opmerkte dat met het verschijnen van deze studie volgens veel waarnemers een einde kwam aan dit debat lijkt het mij verantwoord om deze discussiepunten ook in deze studie aan te houden. Aldus zal aan het eind van ieder hoofdstuk enige aandacht worden besteed aan de rol die de ontwikkelingen in het behandelde tijdperk spelen met betrekking tot het Nederlandse imperialismevraagstuk.

Ik heb de teruggave van het Nederlandse koloniale bezit in Oost-Azië door Groot-Brittannië in 1816 als beginpunt van deze studie gekozen omdat de Nederlandse regeringsautoriteiten vanaf dat moment officieel de eindverantwoordelijkheid voor het koloniaal beleid in de Archipel droegen. Door het wegvallen van de machtspositie van de VOC tijdens de Napoleontische oorlogen was het nu aan de regering zelf om beslissingen op koloniaal terrein te nemen.

In de eerste paragraaf wil ik wat dieper ingaan op de teruggave van die Indische bezittingen en op de praktische gevolgen die dit had. Zoals nog zal blijken speelde het traktaat van Londen van 17 maart 1824 hierin een grote rol. Dit traktaat nam ook een vooraanstaande positie in de Nederlandse beleidsstrategie ten aanzien van Nieuw-Guinea in de tweede helft van de jaren 1820 en het begin van de jaren 1830 in. Deze relatie zal nader worden geëxpliceerd in het tweede deel van deze paragraaf.

In de Nederlandse koloniale geschiedschrijving wordt 1830 vaak als keerpunt in het koloniale beleid gezien. De afscheiding van België en de (mede) daardoor veroorzaakte financiële malaise die dit veroorzaakte noopten Nederland ertoe om zich aan te passen aan haar nieuwe status van 'kleine mogendheid'. Voor Indië had dit tot gevolg dat financieel gewin en centralisering van de overheidsinspanningen op Java tot hoofddoel van de koloniale politiek werden verheven. De opheffing van de Nederlandse post op de kust van Nieuw-Guinea in 1836 past op het eerste gezicht dan ook goed in dit beleid van contractie. Of dit ook werkelijk zo was zal in deze tweede paragraaf centraal staan.

Aan deze schijnbare desinteresse voor de Indische buitengewesten kwam in de jaren 1860 een einde. Dit was niet zozeer een gevolg van een kentering in het overheidsbeleid, maar het resultaat van de wereldwijd toenemende interesse voor

---

¹⁴ M. Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving' in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 113 (1998) afl. 1, p. 56

natuurkundig en aardrijkskundig onderzoek. Als één van de grootste *terra incognita* ter wereld lokte Nieuw-Guinea vele onderzoekers, avonturiers en gelukzoekers waardoor het langzamerhand uit de vergetelheid geraakte. Wat het gevolg hiervan was voor de internationale positie van het eiland en voor het Nederlands beleid ten aanzien van de regio zal in dit deel de rode draad vormen.

De toegenomen belangstelling voor het eiland leidde ertoe dat het in het volgende decennium steeds vaker de aandacht van de Nederlandse regering opeiste. Zij werd geleidelijk gedwongen om keuzes te maken over het te volgen beleid met betrekking tot het eiland. Deze keuzes werden in sterke mate beïnvloed door internationale concurrentie ten aanzien van de soevereiniteit en door de aanslag op de Nederlandse machtsmiddelen in de Archipel waarvoor de oorlog in Atjeh verantwoordelijk was. De oplossing van dit dilemma vormde het grootste probleem voor Batavia en Den Haag gedurende de eerste helft van de jaren 1870. Hoe zij dit dilemma trachtte op te lossen zal in de vijfde paragraaf uitvoerig aan bod komen.

De driedeling van Nieuw-Guinea in 1885 vormt qua territoriale omvang het meest spectaculaire voorbeeld van Europese machtsuitbreiding in Oost-Azië in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Het was de culminatie van een reeds jarenlang intensiverende machtsstrijd in het gebied. In deze paragraaf zal de rol die Nederland speelde binnen deze internationale wedijver om afzetmarkten en invloedssferen aan de hand van de situatie op Nieuw-Guinea worden verduidelijkt. Had het kleine Nederland enige invloed op de machtspolitiek van grootmachten als Duitsland en Groot-Brittannië en hoe slaagde het erin om de concurrentie van die staten te weerstaan? Daarbij is het interessant om de doelstellingen die de verschillende participerende mogendheden hadden ten aanzien van hun bezittingen in de regio aan elkaar te spiegelen om zodoende te kunnen evalueren of Nederland meer overeenkomsten vertoonde met een imperialistische mogendheid dan wel met een ‘saturierte’ koloniale staat?

Met de driedeling van het eiland achter de rug is ook de hoofdmoot van deze studie aan de orde geweest, maar in deze voorlaatste paragraaf zou ik graag nog wat aandacht willen besteden aan de periode na de deling. Leverde het nieuw verworven koloniale bezit de betrokkenen de gedachte voordelen op, oftewel was het alle inspanning waard geweest? Saillant detail hierbij is dat Nederland pas dertien jaar na de deling tot feitelijke bestuursvestiging overging. Waaraan is dit te wijten en hoe

past dit binnen het overheersende expansionisme dat juist in deze periode het Nederlandse beleid in de Archipel domineerde?

Ten slotte wil ik deze studie besluiten met enkele concluderende opmerkingen over de driedeling van Nieuw-Guinea en de positie die deze inneemt binnen de discussie over het Nederlandse imperialisme.

De creatie van de Bataafse Republiek in 1795 en de – grotendeels geforceerde – pro-Franse inslag die dit revolutionaire bewind in Nederland kenmerkte betekende een voortzetting van de tweedracht die er sinds de Vierde Engelse oorlog (1780-1784) tussen de Republiek en Groot-Brittannië was ontstaan. Deze gewichtige wijziging in de oriëntatie van het buitenlands beleid was niet alleen een breuk met de lijn die de Republiek reeds sinds het einde van de Derde Engelse Oorlog in 1674 voerde, maar had ook enkele potentieel gevaarlijke gevolgen. Het was immers de onderkenning van het wederzijds belang bij een goede verstandhouding in de uitgestrekte koloniale bezittingen, die beide staten in Azië bezaten, die de Republiek en Groot-Brittannië traditioneel tot elkaar bracht. Deze onderlinge relatie werd door J.A. van Hamel in 1918 vergeleken met een huwelijk ‘waarin de echtelieden telkens weer in onderlinge kwestie’s vervallen en dikwijls met elkander strijdende belangen hebben, doch in de wezenlijke moeilijkheden des levens toch zich weer immer op elkaar aangewezen gevoelen.’¹⁵ Aan deze synthese van belangen kwam door de schepping van een Franse satellietstaat in de noordelijke Nederlanden een einde. Deze breuk was door Lord Dundas reeds voorspeld toen hij aan Granville schreef dat wanneer ‘the French either by conquest or treaty get possession of the seat and instruments of the Dutch Government, and have their senses about them, their first act will be to send a French force on board the Dutch shipping to the Cape and take possession of it.’¹⁶

Een dergelijke bedreiging voor het Britse imperium was voor Londen onacceptabel. Dientengevolge ging de Engelse regering er dan ook tussen 1795 en 1811 toe over om de Bataafse koloniale bezittingen ‘voorlopig’ in bezit te nemen. Dit hield in dat het in 1813 geformeerde Verenigd Koninkrijk der Nederlanden voor de teruggave van haar vroegere koloniaal bezit volledig van de welwillendheid van Londen afhankelijk was.¹⁷ In de praktijk betekende dit dat de Engelse regering, onder druk van de Britse handelswereld, enkele van die bezittingen (Kaap de Goede Hoop, Ceylon, Demerara, Esequibo en Berbice) blijvend aan haar imperium toevoegde.¹⁸

---

¹⁵ J.A. van Hamel, *Nederland tusschen de Mogendheden. De hoofdtrekken van het buitenlandsch beleid en de diplomatieke geschiedenis van ons vaderland sinds deszelfs onafhankelijk volksbestaan onderzocht* (Amsterdam 1918) 62

¹⁶ N. Tarling, *Anglo-Dutch Rivalry in the Malay World 1780-1824* (St. Lucia 1961) 51

¹⁷ N.C.F. van Sas, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen 1985) 2

¹⁸ *Ibidem* 82

Het overige prenapoleontische koloniaal bezit van de Republiek werd op 13 augustus 1814 via de Conventie van Londen aan het koninkrijk geretourneerd. Enerzijds wilde de Britse regering hiermee de positie van het jonge Verenigd Koninkrijk - dat in de eerste plaats als buffer tegen een hernieuwde noordwaarts gerichte Franse expansie moest dienen – versterken, terwijl anderzijds met name de oppositie in het Britse Hogerhuis het eventuele behoud van de Nederlandse koloniën zag als ‘only another burden added to those with which the nation was already so heavily loaded’.¹⁹

Daarmee waren de problemen omtrent de teruggave van de koloniale bezittingen echter nog niet van de baan. In de eerste plaats zorgde de hernieuwde machtsaspiraties van Napoleon in Europa ervoor dat een definitieve bestuursovername op Java pas in juli 1816 plaatsvond.²⁰ Ondertussen zorgde het optreden van de vroegere Engelse gouverneur in Indië, Thomas Stamford Raffles, voor de nodige onduidelijkheid over de Nederlandse soevereiniteitsrechten over sommige delen van de Indische Archipel en het Maleisische schiereiland.²¹ Vooral Singapore, dat in 1819 door Raffles onder Engels opperbestuur was geplaatst, vormde een heikel twistpunt tussen de beide regeringen. Deze slepende conflicten in Azië werden uiteindelijk op 17 maart 1824 in Londen opgelost.

2.1 **Het traktaat van 17 maart 1824**

‘Zijne Majesteit de koning der Nederlanden en Zijne Majesteit de koning van het Verenigd Koninkrijk van Groot-Britannië en Ierland, verlangende hunne respectieve bezittingen en den handel hunner onderdanen in Oost-Indië op eenen wederkeerig voordeligen voet te brengen, zoodat de welvaart en voorspoed der beide natiën voortaan te allen tijde bevorderd kunnen worden, zonder die oneenigheden en naijver, welke in vroeger dagen de goede verstandhouding gestoord hebben, die steeds tusschen dezelve behoort te bestaan, en willende zooveel mogelijk alle aanleiding tot misverstand tusschen hunne respectieve Agenten voorkomen, alsmede ten einde zekere punten van verschil te regelen, welke zich hebben opgedaan bij het ter uitvoer leggen van de conventie, den 13 augustus 1814 te Londen gesloten, voor

---

¹⁹ Van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot* 80

²⁰ C.M. Smulders, *Geschiedenis en verklaring van het Traktaat van 17 maart 1824 te Londen gesloten tusschen Nederland en Groot-Britannië, ter regeling van de wederzijdsche belangen en regten in Oost-Indië* (Utrecht 1856) 23-24

²¹ Van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot* 193

*zoover dezelve betrekking heeft tot de bezittingen van Zijne Majesteit de koning der Nederlanden in Oost-Indië, hebben besloten ...*²²

Op deze wijze werd in de zomer van 1824 in de *Staatscourant* de sluiting van het traktaat tussen Nederland en Engeland bekend gemaakt. Na jarenlange onenigheid over de wederzijdse handels- en bezit rechten in Azië zorgde dit traktaat voor duidelijkheid. In hoofdzaak werd er door een ruiling van koloniale bezittingen een scheiding aangebracht tussen de Engelse en Nederlandse ‘invloedssfeer’ in Oost-Azië. Dit was geheel in overeenstemming met de opvatting die de Engelse *foreign secretary* George Canning erop na hield. Hij was van mening dat Nederland en Engeland in Azië een gemeenschappelijk belang hadden als ‘exclusive Lords of the East’ waaruit Canning afleidde dat ‘inasmuch as all other nations were jealous of both, and that it was very desirable that we should settle our matters amicably, and not give Europe the satisfaction of seeing us quarrel.’²³

In een geheim onderdeel van het traktaat spraken de beide regeringen af om een lijn net ten zuiden van Singapore aan te nemen als scheiding tussen de invloedssferen. Voor Engeland was dit een acceptabel resultaat aangezien het een sterk Nederlands Koninkrijk in Europa wenste waartoe het beheer over omvangrijke koloniale bezittingen aanzienlijk bijdroeg en tevens de Nederlandse aanwezigheid in de nabijheid van haar Indische bezittingen prefereerde boven die van potentieel machtigere staten als Frankrijk of de Verenigde Staten.²⁴ Dit had tot resultaat dat Nederland de vrije hand in de Indische Archipel verwierf terwijl Engeland zich ongestoord op het Aziatische vasteland kon richten. Naar deze scheiding van belangen hadden de Nederlandse onderhandelaars gedurende de afgelopen jaren gestreefd, zoals onder andere blijkt uit de woorden van minister van koloniën A.R. Falck toen deze op 13 februari 1824 verkondigde dat ‘geen voorwaarde, geen beding, hetwelk ons in eene gedurige en noodzakelijke aanraking met de Britsche Besturen en Bewindhebbers houdt en brengt.’²⁵

Deze opmerking is kenmerkend voor de ambivalente relatie die er tussen de beide landen bestond. Enerzijds was Engeland van oudsher Nederlands meest

---

²² *Staatsblad van 1824*, no. 39 (blz. 537)

²³ Tarling, *Anglo-Dutch Rivalry* 147

²⁴ E. Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 45

²⁵ C. Th. Elout, *Bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen met Engeland, betreffende de overzeesche bezittingen, 1820-1824* getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van staat Elout ('s-Gravenhage 1865) xxix

‘natuurlijke bondgenoot’, maar aan de andere kant was het ook een bondgenoot ‘tusschen wien en Nederland ook een strijd van belangen’²⁶ bestond. Dit streven om ‘gemend bezit’ in de Indische Archipel te vermijden zou gedurende de hele negentiende eeuw een belangrijk maxime blijven in het Nederlandse koloniale beleid ten aanzien van Indië enerzijds en een overheersende invloed uitoefenen op de diplomatieke betrekkingen tussen Den Haag en Londen anderzijds.

Ondanks het feit dat Gouverneur-Generaal Van der Capellen na het sluiten van het traktaat ‘met kracht en nadruk’ werd vermaand ‘om bij de uitvoering van dat tractaat bij de bevelen daaromtrent te geven, en voorts in het geheel gedrag der Indische regering en den Indischen ambtenaren steeds in het oog te houden, al wat strekken kan tot vestiging en de bewaring van den geest van eensgezindheid tusschen de Britsche en Nederlandsche besturen in Indië’²⁷ ontstond er reeds enkele jaren na het sluiten van het bovengenoemde traktaat wederom een Brits-Nederlands conflict. In dit geval was het meest oostelijke deel van de Archipel onderwerp van dispuut.

2.2 Een curieus intermezzo?

Volgens artikel zeven van het traktaat van 1824 werden de ‘Moluksche eilanden, en speciaal, Ambon, Banda, Ternate, met derzelver onmiddellijke onderhoorigheden, uitgezonderd, tot tijd en wijle het Nederlandse gouvernement raadzaam oordelen zal, van de alleen-handel in specerijen af te zien’.²⁸ Deze bepaling zou een cruciale rol spelen in de Brits-Nederlandse verhoudingen in het oosten van de Archipel.

Deze werden vanaf 1826 bepaald door geruchten dat er op de kust van Nieuw-Guinea een Engelse handelspost zou zijn gevestigd welke op termijn dezelfde functie als Singapore zou moeten gaan vervullen, d.i. via voordelige voorwaarden een deel van de handel uit de Indische Archipel (in dit geval van de Molukken) wegtrekken. Daaromtrent meldde de Kommissaris Generaal van Nederlands-Indië Leonard burggraaf Du Bus de Gisignies op 26 september aan minister van marine en koloniën C. Th. Elout ‘dat deze beduchtheid lang niet van grond ontbloot is, en dat een etablissement op een of ander punt der zuid-west kust van Nieuw-Guinea als middelpunt van den zich daar ontlukende handel alle kansen hebben, zoo om al

---

²⁶ Elout, *Bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen* xxix

²⁷ De minister voor de marine en koloniën C.Th. Elout aan Gouverneur-Generaal Van der Capellen, 31 augustus 1824, ARA, Kol, Openbaar verbaalarchief (ovb), 31-8-1824, inv. nr. 2.10.01/406

²⁸ Smulders, *Geschiedenis en verklaring van het traktaat* 67

spoedig eenigen opgang te maken'.²⁹ In dit schrijven vroeg Du Bus om duidelijkheid omtrent de lijn die hij ten aanzien van Nieuw-Guinea diende te volgen. De Gouverneur van de Molukken, Pieter Merkus, drong er namelijk op aan 'om de Engelschen hierin voor te komen, en zelve een etablissement van dien aard te ondernemen' gezien 'het gevaar dat voor ons monopolie in de Moluccos met zekerheid te voorzien is, uit de oprichting van een vreemd handelsetablissement zoo zeer in de nabijheid'.³⁰

Hoewel inmiddels door de tocht van luitenant D.H. Kolff³¹ was aangetoond dat het gerucht over de Engelse vestiging op Nieuw-Guinea op een misverstand berustte, - waarschijnlijk werd de Engelse post te Fort Dundas op de noordkust van Australië bedoeld³² – werd nog steeds serieus overwogen om tot een Nederlandse vestiging op de Nieuw-Guineaansche kust over te gaan. Daartoe was des te meer reden gezien het feit dat de Engelschen bij het sluiten van het traktaat van 1824 uitdrukkelijk hadden verklaard dat zij Nieuw-Guinea niet tot de Molukken rekenden waardoor het zich feitelijk buiten de afgesproken Nederlandse invloedssfeer bevond.³³

Elout liet de uiteindelijke keuze aan koning Willem I, maar lichtte de vorst wel uitgebreid in over de voor- en nadelen van een eventuele vestiging. Echt positief was de minister niet want hij kwam tot de conclusie dat 'over het geheel genomen, eene aantooning ontbreekt van de voordeelen' en dat het 'vestigen van het bedoelde etablissement aan vele zwaarigheden onderhevig is'. Maar desalniettemin stond het 'buiten kijf' dat 'het wenschelijk zoude zijn, de Engelschen van het Eiland N.G. verwijderd te houden'.³⁴ Daarom raadde hij de koning dan ook aan om de Kommissaris-Generaal te kennen te geven:

'1) Dat U.M. het vestigen van een etablissement op het Eiland N-Guinea vooralsnog onraadzaam acht – en daartoe geene toestemming kan geven, zonder vooraf eene meer ontwikkelde voordragt te hebben ontvangen, waarbij de zaak ook in verband

---

²⁹ Kommissaris Generaal Du Bus de Gisignies aan minister voor marine en koloniën C. Th. Elout, 26 september 1826, ARA, Kol, Geheim verbaalarchief (gv), 23-4-1827, inv. nr. 2.10.01/4195

³⁰ Ibidem

³¹ D.H. Kolff, *Reize door den weinig bekenden zuidelijken Moluksche archipel en langs de geheel onbekende zuidwestkust van Nieuw-Guinea, gedaan in de jaren 1825 en 1826* (Amsterdam 1828)

³² Minister van marine en koloniën C.Th. Elout aan koning Willem I, 13 februari 1828, ARA, Kol, gv, 13-2-1828, inv. nr. 2.10.01/4200

³³ Tarling, *Anglo-Dutch Rivalry* 166

³⁴ Minister van marine en koloniën C.Th. Elout aan koning Willem I, 31 maart 1827, ARA, Kol, gv, 31-3-1827, inv. nr. 2.10.01/4195

zal moeten beschouwd worden, met de nieuwe inrigtingen aan de Molukkos te geven.
2) *Dat U.M. echter voorshands wel tot eene inbezitneming der Westkust van N-Guinea van den Kaap de Goede Hoop tot aan Kaap Valsch of verder zuidwaarts hoogstdeszelfs toestemming kan geven en den K.G. reets den magtiging om daartoe, in den geest van dit voorstel, het noodige te bewerkstelligen indien hem intusschen geene redenen ter contrarie mogten zijn voorgekomen.*³⁵

De koning kon zich hier wel in vinden, maar wilde de Kommissaris-Generaal niet al te zeer in zijn mogelijkheden beperken en liet de keuze over het al dan niet oprichten van een vestiging op de kust van Nieuw-Guinea over aan Du Bus de Gisignies. Op zijn beurt liet Du Bus eind 1827 het besluit over aan de Gouverneur van de Molukken. Mocht deze een vestiging noodzakelijk achten dan zou hem twintigduizend gulden ter beschikking worden gesteld.³⁶ Daarmee werd de keuze voor de uitbreiding van het Nederlands gezag in de Archipel afhankelijk gesteld van *'the man on the spot'*, Gouverneur Merkus.

Deze besloot tot *'de oprigting van eenen kleinen militairen post, om daardoor de regten van Z.M. beter te vestigen, dan zoude gedaan geweest zijn, door de enkele verklaring dat van dat gewest wordt bezit genomen'*.³⁷ Daartoe verlieten op 21 april 1828 de *'Iris'* en de *'Triton'* met aan boord een detachement van 33 onderofficieren en manschappen de rede van Ambon.³⁸ Onder leiding van de Kommissaris voor Nieuw-Guinea, A.J. van Delden, werd op 24 augustus 1828 – de verjaardag van Willem I – officieel bezit genomen *'van de kust van Nieuw-Guinea, van de 141° lengte van Greenwich op de zuidkust, en van daar west, noordwest en noordwaarts op, tot de Kaap de Goede Hoop op de noordkust gelegen'*.³⁹ Deze proclamatie werd voorgelezen in het nieuw aangelegde fort op de zuidwestkust van het eiland. Dit fort, dat naar de Kommissaris-Generaal Du Bus werd vernoemd, vormde de eerste blijvende Nederlandse vestiging op Nieuw-Guinea.

---

³⁵ Minister van marine en koloniën C. Th. Elout aan koning Willem I, 31 maart 1827, ARA, Kol, gv. 31-3-1827, inv. nr. 2.10.01/4195

³⁶ Kommissaris Generaal Du Bus de Gisignies aan de Luitenant Gouverneur-Generaal, 29 december 1827, ARA, Kol, gv. 21-9-1828, inv. nr. 2.10.01/4206

³⁷ Gouverneur der Moluksche Eilanden P.J. Merkus aan de Luitenant Gouverneur Generaal, 22 april 1828, ARA, Kol, gv. 21-10-1828, inv. nr. 2.10.01/4207

³⁸ Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea II* 19

³⁹ Handelingen en besluiten van de Gouverneur Generaal in rade 1819-1836, 3 maart 1829, ARA, Kol, 3-3-1829, inv. nr. 2.10.01/2823

Figuur 1: Fort Du Bus binnen de Indische Archipel

Reeds bij de aanleg van het fort werd het duidelijk dat Elout het in 1827 bij het rechte eind had toen hij opmerkte dat een vestiging op de kust van het eiland ‘aan vele zwarigheden onderhevig is’. Uit het verslag van Salomon Müller, die aan de reis van de ‘Iris’ en de ‘Triton’ deelnam ten einde een natuurkundig onderzoek op het eiland te doen, blijkt dat ‘vele manschappen weldra ziek werden’.⁴⁰ De Italiaanse graaf Vidua de Gonzano kwam een jaar later tot een gelijklopende conclusie. Hij had medelijden met de militairen die op de kust van Nieuw-Guinea waren gestationeerd ‘drie of vier honderd mijlen van Amboina verwijderd, zonder eenige ondersteuning, in een land, dat niets voortbrengt, welks inwoners op den laagsten trap van beschaving staan en de grootste verraders zijn’.⁴¹ Als men daar de notoire ongezondheid van de omgeving van het fort, Merkusoord genaamd, bij optelt is het begrijpelijk dat een uitzending derwaarts onder de troepen op de Molukken opgevat werd ‘alsof reeds bij derzelve benoeming een doodvonnis over hun werd uitgesproken’.⁴²

Deze berichten bereikten uiteraard ook Gouverneur Merkus. Mede dankzij het feit dat de Engelsen op de noordkust van Australië op dezelfde problemen waren gestuit en hun posten aldaar (de forten Dundas en Wellington) hadden opgegeven

---

⁴⁰ S. Müller, ‘Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel gedaan op last der Nederlandsche regering tusschen de jaren 1828 en 1836’ in: *Werken van het koninklijk instituut voor taal-, land en volkenkunde van Nederlandsch-Indië* (Amsterdam 1857) 111

⁴¹ Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea II* 48

⁴² Ibidem 61+ P. Bleeker, *Reis door de Minahassa en den Molukschen archipel gedaan in de maanden september en oktober 1855 in het gevolg van den Gouverneur-Generaal Mr. A.J. Duymaer van Twist* (Batavia 1856) 220

kon Merkus de regering dan ook adviseren om fort Du Bus te verlaten.⁴³ In Batavia nam Gouverneur-Generaal Jean-Chretien Baud dit advies over en adviseerde minister van koloniën Van den Bosch ‘om een einde te maken aan de opofferingen van mensen en geld, welke het etablissement van Merkusoord gestadig kost’ omdat het ‘noch aan den handelaar, noch aan den planter, eenige aanlokselen biedt, zijnde het land schaarsch bevolkt, slecht bebouwd en in eenen hoogen graad ongezond.’⁴⁴ Op 6 juli van het volgende jaar volgde de goedkeuring van de koning echter onder voorbehoud dat de verlating van de kust een provisioneel karakter zou dragen en dat het Indische gouvernement zou blijven zoeken naar een ‘geschikter en gezonder oord’ voor vestiging.⁴⁵

Daarmee kwam voorlopig een einde aan de Nederlandse aanwezigheid op Nieuw-Guinea. Wat restte was het nominaal gezag over het westelijk deel van het eiland dat volgde uit de proclamatie van 24 augustus 1828. De handhaving van deze soevereiniteitsrechten zou in de komende decennia een centraal thema in het Nederlandse beleid ten aanzien van de regio blijven, maar pas in 1898 weer tot een officiële bestuursvestiging op het eiland leiden. Hoe is het dan te verklaren dat er tussen 1828 en 1836 wel een Nederlandse vestiging op het eiland aanwezig was?

2.3 Pre-imperialisme of laat-kolonialisme?

Zoals al bleek uit de rapporten van Gouverneur Merkus en Kommissaris-Generaal Du Bus uit 1826 was de Nederlandse vestiging op Nieuw-Guinea in de eerste plaats een reactie op de Engelse activiteiten in de nabijheid van de Molukken. Met de gebeurtenissen omtrent Singapore nog vers in het geheugen was men bevreesd voor verdere concurrentie op handelsgebied in het oostelijk deel van de Archipel. Gezien de verklaring die Captain William Barnes in 1823 gaf voor de vestiging van een Engelse post op de noordkust van Australië lijkt een dergelijke dreiging terecht serieus te zijn genomen.⁴⁶

---

⁴³ P. Merkus aan Gouverneur-Generaal D.J. de Eerens, 10 augustus 1839, ARA, Kol, gv. 14-2-1840, inv. nr. 2.10.01/4258

⁴⁴ Gouverneur-Generaal J.C. Baud aan minister van koloniën J. van den Bosch, 29 december 1834, ARA, Kol, ov. 13-7-1835, inv. nr. 2.10.01/984

⁴⁵ Koning Willem I aan minister van koloniën J. van den Bosch, 6 juli 1835, ARA, Kol, ov. 13-7-1835, inv. nr. 2.10.01/984

⁴⁶ D.C. Gordon, *The Australian frontier in New Guinea, 1870-1885* (New York 1951) 46-47

Toch is het beleid ten aanzien van Nieuw-Guinea in deze periode opvallend te noemen. Over het algemeen volgde het gouvernement in Batavia tot ver in de negentiende eeuw een strategie van onthouding ten opzichte van de buitengewesten en concentreerde het haar aandacht op de cultivatie van Java. Juist in een periode waarin het Indische gouvernement door de Java-oorlog in een buitengewoon ongunstige financiële situatie was beland ging men ertoe over om een kostbare annexatie van Nieuw-Guinea te ondernemen terwijl men wel degelijk wist dat ‘inkomsten niet te wachten zullen zijn’.⁴⁷ Hoe is dit te verklaren?

Daarvoor lijkt de rol van koning Willem I van doorslaggevende betekenis te zijn geweest. In zijn werk over de Brits-Nederlandse betrekkingen tussen 1813 en 1830 merkte N.C.F. van Sas reeds op dat Willem I juist in het midden van de jaren twintig de kans kreeg om aan zijn wereldomvattende ambities gestalte te geven. ‘De buitenlandse politiek die tot dusver noodgedwongen vooral reactief was geweest, kon nu een veel actiever karakter krijgen’.⁴⁸ Misschien wel het mooiste voorbeeld hiervan is de instructie die Gouverneur-Generaal Van den Bosch in 1829 bij zijn vertrek meekreeg. Daarin werd hem onomwonden bevolen een onderzoek te doen ‘omtrent de westkust van Nieuw-Holland [Australië D.L.]; met magt om, des geraden oordeelende, een gedeelte van die kust in naam van Z.M. in bezit te doen nemen’.⁴⁹ Dit paste geheel in de ambitie van de koning om het Verenigd Koninkrijk tot een grote mogendheid te verheffen.⁵⁰ Vanuit die optiek valt ook de Nederlandse bezitname van de westelijke helft van Nieuw-Guinea te verklaren.

Tot aan de grondwetsherziening van 1848 was het koloniaal beleid het prerogatief van de koning zelf waardoor deze een sterk persoonlijk stempel op dat beleid kon drukken. Daaruit valt te verklaren waarom Willem niet onder de indruk was van de bezwaren die minister van koloniën Elout in 1827 tegen de vestiging op Nieuw-Guinea opwierp. Hoewel ‘*the man on the spot*’, Gouverneur Merkus degene was die tot de uiteindelijke bestuursvestiging op het eiland overging was hij reeds bij voorbaat daartoe gesanctioneerd door het opperbestuur in Europa.

Vanuit dit perspectief bezien is de Nederlandse occupatie van het westelijke deel van Nieuw-Guinea niet een simpele bescherming van het specerijenmonopolie

---

⁴⁷ Minister van koloniën C. Th. Elout aan de koning, 31 maart 1827, ARA, Kol, gv. 31-3-1827, inv. nr. 2.10.01/4195

⁴⁸ Van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot* 229

⁴⁹ Minister van koloniën C. Th. Elout aan Gouverneur-Generaal J. Van den Bosch, 12 november 1829, ARA, Kol, ov. 12-11-1829, inv. nr. 2.10.01/714

⁵⁰ Van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot* 229-230

op de Molukken, zoals dat ook al in de zeventiende en achttiende eeuw gebeurde, maar veeleer een vroeg voorbeeld van Nederlands imperialisme. Althans als men het eerste deel van de door Kuitenbrouwer in 1985 geformuleerde werkdefinitie van imperialisme op deze gebeurtenissen loslaat. Er was immers wel degelijk sprake van 'het doelgerichte en daadwerkelijke streven naar de vestiging van *formele* of *informele* politieke heerschappij over een andere samenleving'.⁵¹ Gekoppeld aan de opvatting van de Amerikaanse historicus W.L. Langer dat de machtspolitieke rivaliteit tussen de grote westerse mogendheden aan het imperialisme ten grondslag lag⁵² lijkt de stelling houdbaar dat het Nederlandse optreden ten aanzien van Nieuw-Guinea in 1828 als vroeg-imperialisme opgevat kan worden waarbij een perifere factor - de Engelse dreiging ten aanzien van de handel in het oosten van de Indische Archipel – door het opperbestuur in Europa werd aangegrepen om haar internationale positie te versterken. Dit is een begrijpelijke strategie als men bedenkt dat Willem I er zoals vermeld naar streefde om Nederland tot grote mogendheid te verheffen en zich los wenste te maken van het stigma van Engels patronaat.

Daarnaast is ook het verklaringmodel van R.F. Betts, zoals Kuitenbrouwer dat in zijn dissertatie volgt, van toepassing op de situatie op Nieuw-Guinea. Beide criteria die Betts onderscheid voor de overgang naar modern imperialisme, '*contiguity*' (geografische aangrenzing) en '*preemption*' (preventie) zijn aanwijsbaar.⁵³ Het feit dat het besluit tot het vestigen van een post op de kust van Nieuw-Guinea door de Gouverneur van de Molukken werd genomen duidt zondermeer op het belang van de geografische aangrenzing terwijl het advies om tot een Nederlandse vestiging over te gaan 'om de Engelschen hierin voor te komen'⁵⁴ overduidelijk een preventief karakter draagt.

Verder toont Kuitenbrouwer aan dat de gemeenschappelijke uitgangspunten die H. Gollwitzer voor het 'weltpolitische Denken' van de grootmachten vaststelde, ook in meer of mindere mate op Nederland van toepassing zijn. Hoewel hij daarbij in de eerste plaats denkt aan de periode na 1870 schijnt het uitgangspunt 'ondergang als koloniale of zelfs Europese natie, dan wel herstel van historische grootheid in

---

⁵¹ M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Amsterdam 1985) 8

⁵² M. Kuitenbrouwer, 'Drie omwentelingen in de historiografie van het imperialisme: Engeland en Nederland' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 107 (1994) afl. 4, 560

⁵³ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 17

⁵⁴ Kommissaris Generaal Du Bus de Gisignies aan minister voor marine en koloniën C. Th. Elout, 26 september 1826, ARA, Kol, gv. 23-4-1827, inv. nr. 2.10.01/4195

Indië,⁵⁵ ook op het koloniaal beleid van Willem I tot 1830 toepasbaar. Dienaangaande gooide de Belgische opstand zowel op financieel als op politiek-strategische gebied roet in het eten. Nederland – Willem I inclusief – werd gedwongen om zich aan de nieuwe internationale positie van het land aan te passen. Als ‘kleine mogendheid’ was het voor het gereduceerde Nederland niet langer mogelijk om een machtspolitiek op koloniaal gebied vol te houden. Dit resulteerde in het als paradoxaal gekenschetste onthoudingsbeleid dat tot ver in de negentiende eeuw als leidraad voor het Indische gouvernement fungeerde.⁵⁶ Welke gevolgen deze ‘onthoudingspolitiek’ voor de Nederlandse betrekkingen met Nieuw-Guinea had zal in de volgende paragraaf aan de orde komen.

---

⁵⁵ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 203

⁵⁶ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 94-95

3 De relatie Nederland-Nieuw-Guinea in het tijdperk van de onthoudingspolitiek (1830-1870)

Met de evacuatie van de bezetting van fort Du Bus in februari 1836 kwam een einde aan de Nederlandse aanwezigheid op het eiland. Deze voorpost had naast het verlies van zestien officieren gedurende haar achtjarig bestaan het leven gekost aan ruim honderd soldaten terwijl ook het grootste deel van de vrouwen, welke hun echtgenoten in 1828 hadden vergezeld, het slachtoffer waren geworden van het klimaat dan wel van de herhaalde aanvallen op het fort door de inheemse bevolking.⁵⁷

Zoals hierboven reeds is aangestipt werd de ontruiming van dit Nederlandse bastion in het uiterste oosten van de Archipel niet zozeer ingegeven door de erbarmelijke gezondheidstoestand - deze was immers op andere posten in de Archipel nauwelijks beter -, maar veeleer door een gebrek aan financiële en militaire middelen om de aanwezigheid in de buitengewesten te kunnen continueren.⁵⁸ Daarnaast was in 1835 de directe aanleiding voor vestiging op de kust van Nieuw-Guinea, door het opheffen van de Engelse posten op de noordkust van Australië, weggevallen. Hierdoor kon Gouverneur-Generaal Baud zelfs voorstellen om een groot deel van de Molukse en omliggende eilanden te ontruimen.⁵⁹ Hoewel deze maatregel uiteindelijk niet werd bekrachtigd is het een illustratief voorbeeld van de onthoudingspolitiek die het Indische gouvernement – in opdracht van de regering – ten aanzien van de buitenbezittingen in de Archipel hanteerde. Ook voor Nieuw-Guinea had dit tot gevolg dat ‘de vroegere belangstelling voor eene zekere onverschilligheid had plaatsgemaakt’.⁶⁰

Maar zoals Cees Fasseur in 1979 reeds in zijn artikel over de Nederlandse expansie in de Indische archipel in het midden van de negentiende eeuw aantoonde werd er zo nu en dan van deze strikte onthouding afgeweken.⁶¹ Daarbij waren het enerzijds de bestuursambtenaren in de buitengewesten die om verschillende redenen, maar veelal om persoonlijke ambitie en roepingsbesef, de Nederlandse invloed ook

---

⁵⁷ ‘Verslag der derde algemeene vergadering van het Aardrijkskundig Genootschap, gehouden te 's-Hage, 28 Februari 1874’ in: *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap* (1876) 32

⁵⁸ C. Fasseur, ‘Een koloniale paradox. De Nederlandse expansie in de Indonesische archipel in het midden van de negentiende eeuw (1830-1870)’ in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 92 (1979) 163

⁵⁹ *Ibidem* 165

⁶⁰ Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea II* 75

⁶¹ Fasseur, *Koloniale paradox* 185

buiten Java handhaafde en soms zelfs uitbreidde. Deze situatie was echter niet op Nieuw-Guinea van toepassing omdat het nooit als aparte residentie was erkend en als zodanig ook nooit een eigen bestuursambtenaar toegewezen had gekregen, maar de andere motieven om van de onthoudingspolitiek af te wijken welke door Fasseur werden omschreven als ‘zetten in een diplomatiek schaakspel’⁶² waren wel degelijk op het eiland van toepassing.

Immers reeds in 1840 werd Willem I door het ministerie van koloniën ingelicht over de (hernieuwde) vestiging van een Engels etablissement op de noordwestkust van Australië welke een potentiële bedreiging voor de Nederlandse soevereiniteit in het oosten van de Indische archipel zou kunnen vormen.⁶³ Aldus zorgde de ambivalente relatie tussen Nederland en Groot-Brittannië op koloniaal terrein wederom voor een dilemma.

3.1 De Engels-Nederlandse rivaliteit rond Nieuw-Guinea in de jaren veertig.

Gezien de mislukte pogingen gedurende het voorgaande decennium om tot een succesvolle Engelse vestiging op de noordkust van Australië te komen is het opvallend dat de Nederlandse regering dit bericht zo hoog opnam. In hetzelfde schrijven waarin de koning van de Engelse vestiging op de hoogte werd gebracht werd tevens aangeraden ‘om gestadig door kruisers van het Gouvernement, op die eilanden, welke de uiterste en welligt eenigzins twijfelachtige grenzen van den Molukschen archipel zijn, gestadig kleine zaken van soevereiniteit te doen plegen, opdat alzoo de kring, waarop de uitsluitende bepalingen, voor de Molukko’s bestaande, toepasselijk zijn, zich niet verkleinen, maar veeleer ongemerkt vergroote’.⁶⁴ Dit was toch in flagrante tegenstelling met de overheersende contractiestrategie welke Baud enkele jaren eerder bewoog om voor te stellen om de Molukken grotendeels te verlaten. Hoe is dit te verklaren?

Ondanks het verdrag van 1824 bleven Engels-Nederlandse conflicten in het Verre Oosten zich opstapelen. Daarbij waren het vooral de avonturen van opportunistische gelukszoekers als James Brooke en Erskine Murray welke de

---

⁶² Fasseur, ‘Koloniale paradox’ 168

⁶³ Staatsraad belast ad interim met de Directie van het Departement van Koloniën aan koning Willem I, 1 februari 1840, ARA, Kol, gv. 1-2-1840, inv. nr. 2.10.01/4258

⁶⁴ Ibidem

Europese gouvernementen in verlegenheid brachten.⁶⁵ Deze invloed van buitenlandse avonturiers, die allerlei functies binnen de Indonesische staatjes en staten vervulden, waren een doorn in het oog voor het Nederlandse bestuur.⁶⁶ Het kon zich immers als kleine mogendheid geen inbreuk op haar aanspraken in de archipel permitteren aangezien zij niet over de machtsmiddelen beschikte om een gecoördineerde kolonisatiepoging van Franse of Amerikaanse zijde – welke mogelijk zou kunnen worden bevorderd door een al te afwachtende houding – af te slaan.⁶⁷ Dientengevolge kreeg Baud de opdracht om maatregelen te nemen ‘ter bevestiging van ons territoriaal en staatkundig oppergezag in den Indischen Archipel en de verzekering van onze souvereiniteitsregten’ waardoor er gedurende de jaren veertig tijdelijk werd afgeweken van het strikte onthoudingsbeleid.⁶⁸

Voor Nieuw-Guinea betekende dit dat er naast het bovengenoemde besluit om tot actieve surveillance van de oosterse zeeën over te gaan ook werd overwogen om ‘tot voorkoming van alle quaestiën en geschillen, tot het herstellen van een post’⁶⁹ over te gaan. Uiteindelijk was een besluit over dit voorstel van de oud-gouverneur van de Molukken niet nodig aangezien het al snel duidelijk werd dat de nieuwe Engelse vestiging, Port Essington genaamd, niet het gedachte ‘commercial emporium of this part of the Archipelago’⁷⁰ vormde, maar tot haar opheffing in 1849 een kwijnend bestaan leidde.

Een tweede gevoelig punt in de Engels-Nederlandse relatie in Oost-Azië in het midden van de negentiende eeuw betrof een verzoek van de Engelse regering uit 1841 om een overzicht van de eilanden en volken te geven welke men in Den Haag tot het Nederlandse bezit rekende. Hierop moesten zowel minister van koloniën Baud als Gouverneur-Generaal Merkus vooralsnog het antwoord schuldig blijven, waarop een commissie tot onderzoek naar de staatkundige toestand in Oost-Indië in het leven werd geroepen. Deze commissie bracht in 1845 haar rapport uit waarin zij tot de conclusie kwam dat ‘al het verhandelde over de staatkundige positie van het Nederlandsche Gouvernement in Indië de overtuigende bewijzen oplevert, hoeveel

---

⁶⁵ J.J.P. de Jong, *De waaier van het fortuin. Van handelscompagnie tot koloniaal imperium. De Nederlanders in Azië en de Indonesische Archipel 1595-1950* (Den Haag 1998) 236

⁶⁶ A. van Marle, ‘De rol van de buitenlandse avonturier’ in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 86 (1971) 33

⁶⁷ Fasseur, *Koloniale paradox* 168

⁶⁸ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 27-28

⁶⁹ Raad van Indië P.J. Merkus aan Gouverneur-Generaal D.J. de Eerens, 10 augustus 1839, Kol, gv. 14-2-1840, inv. nr. 2.10.01/4258

⁷⁰ Gordon, *The Australian frontier* 50

onzekerheid nog bestaat ten aanzien eener juiste afbakening der territoriale grenzen van ons gezag in den Indischen Archipel'.⁷¹

Om meer duidelijkheid dienaangaande te verkrijgen werd in mei 1846 A.L. Weddik belast met de opdracht om de omvang van de Nederlandse aanspraken op Nieuw-Guinea te formuleren.⁷² Deze aanspraken waren voornamelijk gebaseerd op de soevereiniteit die de Sultan van Tidore van oudsher over een deel van dat eiland uitoefende. Aangezien deze Sultan reeds in de zeventiende eeuw onder auspiciën van de VOC was geplaatst overheerste in Den Haag de mening dat de Nederlandse soevereiniteit dezelfde omvang zou hebben als die van de Sultan. In de negentiende eeuwse koloniale politiek was dit bepaald geen uitzondering en er zouden nog vele gevallen van Europese interventie volgen die op veel dubieuzere gronden berustten. Toch was de grondvesting van het Nederlands gezag over het westelijk deel van Nieuw-Guinea niet waterdicht.

In het rapport dat Weddik in januari 1848 uitbracht omvatte de soevereiniteitsrechten van de Sultan van Tidore een veel groter gebied dan in werkelijkheid het geval was. Wonderlijk genoeg kwam dit gebied vrijwel overeen met hetgeen in 1828 in naam van de koning in bezit was genomen!⁷³ In navolging van P.W. van der Veur ben ik van mening dat de Engelse dreiging en concurrentie in de regio hierbij een rol hebben gespeeld. Gedurende 1847 gonsde het in Nederland en Indië opnieuw van de geruchten over een Engelse annexatie van Nieuw-Guinea. Deze geruchten waren gebaseerd op de reis die Luitenant Yule een jaar eerder in opdracht van de Britse marine langs de zuidkust van het eiland had ondernomen. Alom heerste grote onduidelijkheid terwijl er in de pers werd geproclameerd dat 'de nederlandsche natie plegtig en luide het bezit der westkust van Nieuw-Guinea verkondige, en het nederl. Ministerie van buitenlandsche zaken, als noodzake zich die zaak aan te trekken, opdat het ministerie aan het britsch gouvernement bewijze, dat vitterijen en drogredenen tegen het goede regt van Nederland niets vermogen, en plegtig verklare, dat eene bezitname van de engelsche zijde, van geheel Nieuw-Guinea, eene schreeuwende onregtvaardigheid zou zijn'.⁷⁴

---

⁷¹ Rapport staatkundige toestand Oost-Indië, 1836-1845, ARA, Kol, inv. nr. 2.10.01/2955

⁷² Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea II* 75

⁷³ P.W. van der Veur, *Search for New Guinea's Boundaries. From Torres Strait to the Pacific* (Canberra en Den Haag 1966) 11

⁷⁴ NRC 9 oktober 1847

Pas in de loop van 1849 werd duidelijk dat ook deze geruchten op een – weliswaar begrijpelijke - misvatting berustten. Yule had wel degelijk de Engelse soevereiniteit over Nieuw-Guinea geproclameerd, maar had dit geheel op eigen gezag gedaan. De regering in Londen wilde er echter niet aan. Een standpunt welke de Nederlandse gezant via de Engelse administrateur van landverhuizingen vernam omdat ‘het welligt niet raadzaam is de aandacht der Britsche regeering, door het rigten van een officieele of semi officieele vraag aan het Departement van Koloniën alhier, op de veronderstelling der Nederl. Dagbladen te vestigen’.⁷⁵

Dit relaas is kenmerkend voor de positie van Nederland als koloniale mogendheid in het midden van de negentiende eeuw. Voorzichtigheid en preventie vormden kernbegrippen in het beleid ten aanzien van de buitengewesten, of in de woorden van C.B. Wels: ‘anxiety that other Powers would get a grip on the Indies, and the conviction that an express policy of quiescence in the Indies would be interpreted as weakness. This form of political imperialism within the archipelago had a defensive character’.⁷⁶ Deze strategie resulteerde onder andere in de benoeming van D.J. van den Dungen Gronovius. Als gepensioneerde ambtenaar werd hij naar aanleiding van het boven beschreven voorval in 1849 in het geheim naar Nieuw-Guinea gestuurd om daar langs de kust op verschillende locaties wapenborden te plaatsen.⁷⁷ Naar buiten toe werd deze operatie echter gemaskeerd als een wetenschappelijke expeditie om ‘natuurkundige nasporingen’ te doen om zodoende de Engelsen op geen enkele manier voor de borst te stoten.⁷⁸

3.2 ‘Nog duister, nog stikdonkere nacht!’

Door de verklaring van de Engelse regering dat zij vooralsnog geen ambities ten aanzien van Nieuw-Guinea koesterde - zoals in 1849 was gebleken- en de ‘kosten en moeilijkheden’⁷⁹ waarmee de communicatie en exploratie van het gebied gepaard ging werd het eiland gedurende de jaren vijftig de *prima donna* van de onthoudingspolitiek. Dit was ook de *Javabode* opgevallen want in haar editie van 10

---

⁷⁵ Gezant te Londen aan minister van buitenlandse zaken L.A. Lightenvelt, 18 augustus 1849, Kol, gv. 24-8-1849, inv. nr. 2.10.01/4355

⁷⁶ C.B. Wels, *Aloofness & Neutrality. Studies on Dutch foreign relations and policy-making institutions* (Utrecht 1982) 106-107

⁷⁷ Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea II* 91-92

⁷⁸ Fasseur, ‘Koloniale paradox’ 169

⁷⁹ Gouverneur-Generaal J.J. Rochussen aan minister van koloniën J.C. Baud, 25 juni 1847, ARA, Kol, gv. 28-9-1847, inv. nr. 2.10.01/4336

november 1860 valt te lezen ‘dat men ook hier en daar, aan [het] strand, palen in den grond plaatste, met het koninklijk wapen en je maintiendrai, er tegenaan gespijkerd; maar hoeveel dat ook beloofde, hoezeer dat ook getuigde voor den ernst der Hooge Regering, om zich het lot en de toekomst van Nieuw-Guinea aan te trekken, dat lot en die toekomst bleven tot heden onveranderd, - nog duister, nog stikdonkere nacht!’⁸⁰

Echt verrassend was dit niet als men bedenkt dat Charles Ferdinand Pahud gedurende het decennium 1849-1859 achtereenvolgens als minister van koloniën en als Gouverneur-Generaal een grote invloed op het beleid kon uitoefenen. Hij verklaarde in 1851 dat de handhaving van de onthoudingspolitiek hem ‘een volstrekte noodzakelijkheid’ scheen.⁸¹ Daarin werd hij in 1861 nog voorbij gestreefd door zijn opvolger op het ministerie van koloniën, James Loudon, die ronduit verklaarde dat hij iedere verdere uitbreiding van het Nederlandse gezag in de Archipel zag ‘als eene schrede nader tot onzen val’.⁸²

Voor Nieuw-Guinea betekende dit dat er definitief vanaf werd gezien om de in 1836 opgeheven post elders op de kust nieuw leven in te blazen. Op 25 juni verklaarde Loudon aan Pahud dat hij de ‘ontwikkelde bedenkingen tegen die vestiging zeer gegrond’ achtte en dat ‘vooreerst een nader onderzoek op Nieuw-Guinea niet oorbaar is’.⁸³

Daarmee was de aandacht voor het eiland op bestuursniveau tot een absoluut dieptepunt gedaald. Deze (gedwongen) desinteresse van overheidswege werd echter vanaf het begin van de jaren zestig gecompenseerd door een ware hausse van wetenschappelijke expedities en avontuurlijke ontdekkingsreizen. Deze, sterk door de Romantische opvattingen over ‘goede en beschaafde wilden’⁸⁴, beïnvloedde avonturiers van internationale komaf werden vergezeld door zendelingen van de Utrechtse zendingsvereniging die zich vanaf 1855 op de noordkust van het eiland hadden gevestigd.⁸⁵ Welke invloed deze hernieuwde aandacht voor het gebied had op de internationale positie van de regio en voor het Nederlands beleid dienaangaande zal in het volgende hoofdstuk nader worden beschouwd, maar alvorens daaraan te

---

⁸⁰ Javabode 10 november 1860

⁸¹ Fasseur, ‘Koloniale paradox’ 172

⁸² De Jong, *Waaier van het fortuin* 232

⁸³ Minister van koloniën J. Loudon aan Gouverneur-Generaal C.F. Pahud, 25 juni 1861, ARA, Kol, ov. 25-6-1861, inv. nr. 2.10.02/1073

⁸⁴ De Jong, *Waaier van het fortuin* 244

⁸⁵ Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea II* 105

beginnen lijkt het mij nuttig om eerst eens te kijken naar de vraag hoe de boven beschreven periode binnen de opvattingen over het Nederlandse beleid in Indië in de negentiende eeuw past.

3.3 Onthoudingspolitiek?

In zijn artikel uit 1979 wijdt Fasseur de Nederlandse expansie in de Indische Archipel tussen 1830 en 1870 in de eerste plaats aan perifere factoren. Daarop laat hij volgen dat het opperbestuur in Nederland slechts bij uitzondering initiatief nam en dit slechts deed wanneer de Nederlandse machtspositie in de archipel in het internationale vlak bedreigd werd.⁸⁶

Een dergelijke bedreiging bepaalde dan ook het Nederlandse beleid ten aanzien van Nieuw-Guinea in de periode 1825-1850. Met uitzondering van enkele korte periodes in de jaren dertig was men genoodzaakt om de Engelse activiteiten op de noordkust van Australië angstvallig in de gaten te houden om zodoende de preciaire machtsaanspraken op het oostelijk deel van de Archipel te kunnen handhaven. In deze periode is er van onthouding in de ruime zin van het woord geen sprake. De maatregelen die ten aanzien van Nieuw-Guinea werden genomen vertonen grote overeenkomsten met het gevolgde beleid op Sumatra. In haar studie over het sultanaat Djambi stelt Locher-Scholten dat Baud als Gouverneur-Generaal op dat eiland slechts tempo wilde vertragen, maar niet van richting wilde veranderen. ‘Zijn onthouding betrof alleen de lijfelijke aanwezigheid van Nederlandse ambtenaren en militairen’.⁸⁷

Ook op Nieuw-Guinea verdween die lijfelijke aanwezigheid in 1836 met de opheffing van het fort te Merkusoord, maar bleef men de soevereiniteit waarborgen door het zenden van patrouillevaartuigen en het plaatsen van wapenborden. Zolang de Engelse regering geen interesse toonde in het verwerven van nieuwe bezittingen in de Archipel en de pogingen in die richting door particulieren ondernomen weigerde te steunen was het voor Den Haag een wijze keuze om haar machtsaanspraken zoveel mogelijk te handhaven door middel van bilateraal overleg met Londen. Daarmee werd het Nederlandse beleid ten aanzien van het eiland zeker

---

⁸⁶ Fasseur, ‘Koloniaal paradox’ 184-185

⁸⁷ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 93

tot 1850 bepaald in Europa en slechts in tweede instantie door de lokale omstandigheden.⁸⁸

Aan deze aandacht voor het oostelijke grensgebied van de Archipel kwam rond 1850 een einde toen ook de externe dreiging uit de Australische koloniën wegviel. De verschillende pogingen om tot een tweede Singapore op de noordkust van dat enorme continent te komen waren allen gestrand en vanaf het midden van de eeuw richtte men zich - gedreven door de goudkoorts na de vondst van aanzienlijke hoeveelheden van dat edelmetaal in het binnenland – in toenemende mate op de ontwikkeling van het eigen achterland. Gecombineerd met de aanhoudende financiële beperkingen in Batavia werd Nieuw-Guinea in de jaren vijftig het toonbeeld van de Nederlandse onthoudingspolitiek.

Deze situatie zou echter niet lang standhouden. Van de vier motieven die Locher-Scholten omschrijft om tot imperialisme over te gaan: angst voor het buitenland, economisch gewin, geweten en rust welke door Kuitenbrouwer werden aangevuld met een ‘nationalistisch’ motief (voor koning en vaderland⁸⁹) waren rond 1850 slechts de angst voor het buitenland, het economisch gewin en de bestuurlijke interesse naar de achtergrond verdrongen. Het nationalisme had op beleidsniveau nog weinig invloed, maar het zou wel een rol spelen in de wetenschappelijke exploraties zoals die vanaf het begin van de jaren zestig op Nieuw-Guinea plaatsvonden. De groeiende internationale wetenschappelijke belangstelling zou zich in toenemende mate langs nationale lijnen ontwikkelen. ‘Nederland toch heeft in den laatsten tijd zich kostbaren zendingen getroost ten doel hebbende om aan het licht te brengen wat N. Guinea uit een wetenschappelijk (dus algemeen) en uit een meer politiek oogpunt kan geacht worden te zijn of te beloven.’⁹⁰Tussen de regels door valt hier te lezen dat de wetenschappelijke inspanningen van Nederlandse zijde werden aangevoerd om de soevereiniteitsrechten over het gebied verder te waarborgen. Deze veronderstelde relatie tussen de toenemende wetenschappelijke en religieuze interesse voor het eiland enerzijds en het versterken van de machtsaanspraken daarop anderzijds zal in het komende hoofdstuk wat nader worden belicht.

---

⁸⁸ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 278

⁸⁹ Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme-debat’

⁹⁰ Minister van koloniën J. Loudon aan minister van buitenlandse zaken J.L.H.A. baron Heeckeren van Kell, 23 januari 1872, ARA, Kol, ov. 23-1-1872, inv. nr. 2.10.02/2461

4 Avonturen in het land van de paradijsvogel

‘Ik heb nu mijn taak volbracht. Ik heb acht jaar durende omzwervingen over de grootste en weelderigste eilanden waarmee ons aardoppervlak is getooid al dan niet gedetailleerd beschreven.’⁹¹

Op deze manier keek de beroemde natuurkundige en Darwinist van het zuiverste soort Alfred Russel Wallace in 1868 terug op zijn jarenlange tochten door de Indische Archipel. Hoewel hij één van de bekendste onderzoekers van zijn tijd was en daarmee over het algemeen een vooraanstaande positie inneemt in de geschiedschrijving over het wetenschappelijk en natuurkundig onderzoek in Indië in de negentiende eeuw was Wallace bepaald niet de enige ‘avontuurlijke wetenschapper’ die de Indische Archipel tot onderwerp van onderzoek maakte. Geïnspireerd door Rousseau’s opvattingen over de ‘goede en beschaafde wilden’⁹² en door een drang om aan de eigen cultuur te ontsnappen vond er vanaf het midden van die eeuw een ware explosie van wetenschappelijke expedities en avontuurlijke ontdekkingsreizen plaats.⁹³

Voor het Indische gouvernement had deze toegenomen aandacht voor de Archipel zowel negatieve als positieve consequenties. Enerzijds zorgden dergelijke expedities voor een grotere kennis van het gebied waarop Den Haag tenminste nominaal aanspraak maakte, maar anderzijds bestond er de mogelijkheid dat een deel van de vele buitenlandse reizigers met andere doeleinden naar de Archipel waren gekomen dan zij het Indische gouvernement voorspiegelden. Een soortgelijke strategie had minister Baud immers in 1843 ook gevolgd toen hij voorstelde om in die delen van de Indische Archipel waar de Nederlandse soevereiniteitsrechten onduidelijk waren deze te versterken via ‘natuurkundige nasporingen, administratieve maatregelen, het dempen van kleine onlusten en het regelen van kleine geschillen’.⁹⁴

Daaruit blijkt dat de Nederlandse regering wel degelijk op de hoogte was van de verschillende betekenissen die het begrip ‘wetenschappelijke expeditie’ in kon

---

⁹¹ A. Russel Wallace, *Het Maleise eilandenrijk* (Amsterdam 1996) 621

⁹² Hiervan is een mooi voorbeeld terug te vinden in de Javabode van 10 november 1860: ‘O, die natuurmensen, die kinderen van onschuld en liefde! De wijze Rousseau en zoveel wijzen als met hem dweepten en dromden, zij hadden wel groot gelijk’

⁹³ De Jong, *Waaier van het fortuin* 244-245

⁹⁴ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 93, Fasseur, ‘Koloniale paradox’ 169

houden en daar zelf ook regelmatig gebruik van maakte, zoals bij de bovengenoemde tocht langs de kusten van Nieuw-Guinea door Van den Dungen Gronovius. Deze waakzaamheid zou in de komende decennia zeer nuttig (en nodig) blijken te zijn in het voorkomen van inbreuken op de Nederlandse soevereiniteitsrechten in de buitengewesten, zoals in 1870 toen een drietal Italianen onder het mom van een wetenschappelijke expeditie door het oosten van de Archipel trokken, maar er in werkelijkheid op uit waren om ‘in verband met de vaart naar China en Japan, nieuwe tot nu toe nog niet geëxploiteerde debouches voor den Italiaanschen handel te openen in Australië en bijliggende eilanden’.⁹⁵

Deze spanning tussen exploratie en exploitatie dwong de Nederlandse regering om vanaf het begin van de jaren zestig toch weer wat meer aandacht aan Nieuw-Guinea te gaan besteden. Daarbij dacht zij niet zozeer aan actief ingrijpen, maar veeleer aan het bevorderen van contra-expedities van Nederlandse zijde en het begunstigen van zendelingenverenigingen welke vanaf 1855 ook op het oostelijkste eiland van de Archipel actief waren.

4.1 Wetenschappelijke exploratie in de jaren zestig

Met de nodige moeite was het Russel Wallace in het voorjaar van 1858 gelukt om een plaatsje aan boord van de schoener Hester Helena te krijgen welke naar de noordkust van Nieuw-Guinea voer om daar de, in 1855 gearriveerde, zendelingen C.W. Ottow en J.G. Geissler te bevoorraden.⁹⁶In zijn zoektocht naar de koningsparadijsvogel zou dit één van zijn zwaarste beproevingen worden. Bij terugkomst op Ternate in 1860 verklaarde de sterk verzwakte Wallace dat hij ‘am keinem Orte sich so zahlreiche Entbehungen ausgestanden und soviel Verdruss gehabt [hatte]’. Nergens had hij ‘so anhaltende Regengüsse, fortwährende Krankheiten, Mangel an gesunder Nahrung und eine über jede Beschreibung gehende Ameisen- und Fliegenplage erlebt, wie gerade hier’.⁹⁷

Ondanks al deze tegenslag slaagde Wallace er wel in om als één van de eersten een relatief lang verblijf op het eiland te overleven en er een uitgebreid

---

⁹⁵ Gezant te Florence aan minister van buitenlandse zaken Th. M. Roest van Limburg, 13 december 1870, ARA, Kol, kva. 28-12-1870, inv. nr. 2.10.02/6015

⁹⁶ Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea II* 147

⁹⁷ A. Wichmann, *Nova Guinea. Entdeckungsgeschichte von Neu-Guinea (1828 bis 1885)* (Leiden 1910) 97-98

verslag van te doen in zijn in 1869 verschenen boek *The Malay Archipelago*. Nog voor het verschijnen van dit boek werd het eiland het doel van enkele expedities, waarbij ook het gouvernement in Batavia zich niet onbetuigd liet. Vrijwel gelijktijdig met de Engelse natuurkundige verliet een Nederlandse expeditie onder leiding H.A. van der Goes de rede van Ambon om Nieuw-Guinea 'te doen onderzoeken door wetenschappelijk gevormde en daartoe bijzonder geschikte personen'.⁹⁸ In het geheime gedeelte van de opdracht werd de expeditieleden bevolen om een geschikte plaats voor een toekomstige vestiging te zoeken om zodoende gehoor te geven aan de voorwaarde die Willem I in 1835 had verbonden aan de opheffing van de post te Merkusoord. Daarvan werd enkele jaren later echter afgezien nadat de bovengenoemde overheidsexpeditie er niet in was geslaagd om een dergelijke plaats op de kust van het eiland te vinden.⁹⁹

Daarmee verdween de wetenschappelijke interesse voor het eiland echter geenszins. Er werd vanuit het Rijksmuseum in Leiden druk op de regering uitgeoefend om in het belang van de natuurwetenschap een nieuwe onderzoekingstocht naar Nieuw-Guinea uit te zenden. Uiteindelijk stemde de Staatscommissie voor Landverhuizing en Kolonisatie hiermee in, mits echter wederom de dubbele doelstelling van wetenschappelijk onderzoek en bevestiging van de soevereiniteitsrechten in acht werd genomen.¹⁰⁰ Ook deze tocht liep echter vast op de onherbergzaamheid van het eiland waardoor de belangstelling voor Nieuw-Guinea van academische zijde in Nederland enigszins verflauwde.

Dit gold evenwel niet voor andere Europese landen. Dat deze interesse niet puur wetenschappelijk was werd in Den Haag maar al te goed beseft. 'Het was destijds niet onbekend, dat zoowel door Engelschen, vooral in Australië, als door Amerikanen, Russen en Duitschers, vroeger en later, begeerige blikken geworpen waren op Nieuw-Guinea, omdat men er een uitgestrekt veld meende te vinden voor de vermeerdering van de wetenschap of voor de uitbreiding van handelsbetrekkingen'. Weliswaar liet minister van koloniën P.P. van Bosse hierop volgen dat daarin niets verontrustends werd gezien omdat het toch nimmer in de bedoeling van de Nederlandse regering kon liggen 'om wetenschappelijke onderzoekingen of partikuliere handels- of nijverheidsondernemingen op Nieuw-

---

⁹⁸ A. Wichmann, *Nova Guinea. Entdeckungsgeschichte von Neu-Guinea (1828 bis 1885)* (Leiden 1910) 97-98

⁹⁹ Oost-Indisch Besluit, 21 augustus 1861, ARA, Kol, 21-8-1861, inv. nr. 2.10.02/7313

¹⁰⁰ Staatscommissie voor Landverhuizing en Kolonisatie, 1857, ARA, Kol, inv. nr. 2.10.43/17

Guinea te weren', maar ten aanzien van 'plannen van meer omvang en gewicht' verklaarde hij dat deze aan de 'Nederlandse regten en de Nederlandse belangen nadeel zouden kunnen doen'.¹⁰¹

Om deze Nederlandse rechten nog eens extra te onderstrepen was reeds een jaar eerder gouvernementscommissaris P. van der Crab uitgezonden om meer bekendheid met de economische mogelijkheden van het eiland te krijgen en om 'de feitelijke betrekkingen die tusschen de hoofden aldaar en den Sultan van Tidore bestaan' te onderzoeken.¹⁰² In hoge mate beducht voor de notoire ongezondheid van deze streek probeerde Van der Crab er nog onder vandaan te komen door te stellen dat er 'weinig kans [bestond], dat men na al het beschrevene iets meer te weten zou komen omtrent land en volk, tenzij in vele richtingen binnenlandsche tochten ondernomen worden'.¹⁰³ Deze reclamatie was aan dovemansoren besteed aangezien de kennisverwerving over het binnenland feitelijk niet het werkelijke doel van de expeditie was.¹⁰⁴

De door Van Bosse geformuleerde, en in de jaren zeventig verder uitgewerkte, gedragslijn ten aanzien van Nieuw-Guinea was het Nederlandse equivalent van '*empire on the cheap*'. Enerzijds probeerde men in Den Haag eventuele weerstand tegen de Nederlandse soevereiniteitsrechten over de westelijke helft van het eiland weg te nemen door een strikte vrijhandelspolitiek in te voeren terwijl men zich aan de andere kant wel van de continuering van die rechten verzekerde door met een zekere regelmaat de Nederlandse vlag te tonen en door garanties van de 'natuurlijkste bondgenoot' te zoeken.

Deze strategie, die als hoofddoel had het bewaren van de status-quo, zou de komende decennia zeer succesvol blijken, maar alvorens daar verder op in te gaan wil ik eerst nog wat aandacht besteden aan de tweede factor die een rol speelde bij de enorm toegenomen belangstelling voor Nieuw-Guinea in de jaren 1860: de zending.

---

¹⁰¹ Minister van Koloniën P.P. van Bosse aan minister van buitenlandse zaken J.L.H.A. baron Gericke van Herwijnen, 23 januari 1872, ARA, Kol, ov. 23-1-1872, inv. nr. 2.10.02/2461

¹⁰² Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea II* 208

¹⁰³ 'Verslag eener reis naar de Maccluers-, Geelvink- en Humboldt-baaien in Nieuw-Guinea van augustus tot november 1871 door den gouvernements-commissaris P. van der Crab, met aantekeningen uit het journaal van den inspecteur-honoraire der cultures J.E. Teysmann' in: P.J.B.C. Robidé van der Aa, *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea* 3-4

¹⁰⁴ Minister van Koloniën P.P. van Bosse aan minister van buitenlandse zaken J.L.H.A. baron Gericke van Herwijnen, 23 januari 1872, ARA, Kol, ov. 23-1-1872, inv. nr. 2.10.02/2461

4.2.

Voor God en Vaderland

*'In het bijzonder echter moeten de toestanden op Nieuw-Guinea ongeregeld en ruw zijn geweest: voortdurende oorlogen tussen de stammen, koppensnellen, mensenroof, slavenhandel, heksenprocessen en wreedheden tegenover schipbreukelingen behoorden tot de vaste gewoonten, die de daar sinds 1855 gevestigde zendelingen tot in hun onmiddellijke omgeving konden waarnemen.'*¹⁰⁵

Op deze wijze verwoordde S.C. van Randwijck in 1970 bijzonder treffend het lot van de eerste zendelingen op Nieuw-Guinea. Zeven jaar lang waren Ottow en Geissler de enige permanente Europese aanwezigheid op het immense eiland.¹⁰⁶ Zij hadden zich op de noordwestkust gevestigd en probeerden daar de lokale bevolking voor het Christendom te winnen, maar al snel bleek dat dit onder de Papoea's weinig succes had. Voor de overgrote meerderheid bleven die aan de traditionele natuurgodsdiensten vasthouden waardoor S. Coolsma de zending op Nieuw-Guinea, in zijn omvangrijke overzichtswerk over de Nederlandse zendingsarbeid in de Indische Archipel uit 1901, dan ook omschreef als 'een lijdensweg met 8 stations'.¹⁰⁷

Hoewel dit negatieve beeld zeker recht doet aan de erbarmelijke omstandigheden waarin de zendelingen bivakkeerden en het geringe resultaat dat hun inspanningen opleverde dient toch enige nuance te worden aangebracht. De belevenissen van Ottow en Geissler trokken de aandacht in de rest van de Archipel.¹⁰⁸ Deze interesse in het lot van deze 'voorposten van de Nederlandsche beschaving' leidde ertoe dat er vanaf 1860 in toenemende mate vanuit Batavia op werd aangedrongen om de zendelingen op Nieuw-Guinea van overheidswege te ondersteunen, het liefst door een permanente bestuursvestiging op het eiland.¹⁰⁹ Daaraan wenste men in Den Haag geen gehoor te geven, maar er werd wel besloten om de toelage van de beide zendelingen sterk te verhogen.¹¹⁰ Deze financiële steun was waarschijnlijk niet zozeer aan filantropische overwegingen te danken, maar veeleer aan de belangrijke bijdrage die de zendelingen aan de wetenschap hadden

---

¹⁰⁵ S.C. van Randwijck, 'Enkele opmerkingen over de houding der zending tegenover de expansie van het Nederlands gezag' in: *BMGN* 86 (1971) 58

¹⁰⁶ S. Coolsma, *De zendingseeuw voor Nederlandsch Oost-Indië* (Utrecht 1901) 766

¹⁰⁷ *Ibidem* 770

¹⁰⁸ J. van Goor, 'Imperialisme in de marge?' in: J. van Goor (red.), *Imperialisme in de marge. De afronding van Nederlands-Indië* (Utrecht 1986) 15

¹⁰⁹ Javabode 10 november 1860

¹¹⁰ Haga, *Nederlandsch Nieuw-Guinea II* 159

geleverd. Nu was dit op zichzelf natuurlijk niet het belangrijkste doel voor de regering, maar van die bijdrage – een Nederlands-Mafoors woordenboek – kon men ook in Europa profiteren door naar buiten toe aan te tonen dat ‘Nederland toch (...) in den laatsten tijd zich kostbaren zendingen getroost [heeft] ten doel hebbende om aan het licht te brengen wat N.Guinea uit een wetenschappelijk (dus algemeen) en uit een meer politiek oogpunt kan geacht worden te zijn of te beloven’.¹¹¹

Deze handelswijze sluit nauw aan bij hetgeen Fasseur in zijn artikel uit 1979 voor Borneo beschreef. Hij merkt daarin op dat de Nederlandse regering er bepaald niet afkerig van was om de zending te gebruiken bij de vestiging van een pax Neerlandica in de buitengewesten. En net als op Borneo in de jaren veertig zou ook in dit geval de schijnbare filantropie van de Nederlandse regering een gunstige invloed kunnen hebben op de publieke opinie in het buitenland.¹¹²

Tevens waren de zendelingen buitengewoon nuttig in het ‘opsoren’ van vrijpostige buitenlandse reizigers die wellicht met andere doelstellingen naar het eiland waren gekomen dan puur wetenschappelijke, zoals de eerder aangehaalde Italianen Beccari en D’Albertis die in 1870 de aandacht van de zendelingen trokken door het planten van een Italiaanse vlag op de westkust.¹¹³ Nadat zij de Resident van Ternate van dit voorval op de hoogte hadden gesteld resulteerde dit voorval in een heuse diplomatieke rel tussen Den Haag en Rome waarop in het volgende hoofdstuk verder zal worden ingegaan.

Dit controlesysteem was voor het Nederlandse bestuur buitengewoon effectief. Zoals gezegd streefde men er in de eerste plaats naar om de status quo in het Verre Oosten te handhaven, maar tevens om de eigen machtspositie in de Archipel te behouden. Daarbij werden van Nieuw-Guinea geen economische of financiële voordelen verwacht, maar diende het te fungeren als een ‘voormuur’ tegen ‘het binnendringen eener vreemde mogendheid op het grondgebied der Nederlandsch Indische bezittingen’.¹¹⁴ Feitelijk waren de zendelingen letterlijk de ‘voorposten’ van de Nederlandse beschaving in de Archipel zonder dat deze onderlinge relatie ooit officieel werd verkondigd.

---

¹¹¹ Minister van Koloniën P.P. van Bosse aan minister van buitenlandse zaken J.L.H.A. baron Gericke van Herwijnen, 23 januari 1872, ARA, Kol, ov. 23-1-1872, inv. nr. 2.10.02/2461

¹¹² Fasseur, ‘Koloniale paradox’ 169

¹¹³ Minister van koloniën W. baron van Goltstein aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 17 november 1874, ARA, Kol, kva. 17-12-1874, inv. nr. 2.10.02/6057

¹¹⁴ Consul-Generaal voor Australië, Nieuw-Zeeland en Tasmanië Ploos van Amstel aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 21 oktober 1875, ARA, Kol, ov. 22-2-1876, inv. nr. 2.10.02/2863

Hoe moeten we deze periode waarin de internationale belangstelling voor het eiland enorm toenam plaatsen binnen het proces dat uiteindelijk culmineerde in de erkenning van de Nederlandse machtsaanspraken in 1885?

In de eerste plaats werd het land wederom geconfronteerd met haar kwetsbare positie als koloniale grootmacht met beperkte machtsmiddelen. Iedereen was ervan doordrongen dat het buiten de mogelijkheden van het kleine Nederland lag om alle delen van de Archipel tegelijk te ontwikkelen, maar dat wilde nog niet zeggen dat men zondermeer afstand wenste te doen van die eilanden in de Archipel waarop geen rechtstreeks bestuur gevestigd was. Deze houding werd in het vorige hoofdstuk reeds aan de hand van het optreden van minister van koloniën Baud in 1843 geschetst, maar lijkt ook in deze periode ten aanzien van Nieuw-Guinea te gelden.

Om te voorkomen dat buitenlandse avonturiers of wetenschappers (de scheidslijn viel soms moeilijk te trekken) hun eventuele ontdekkingen als propagandamiddel zouden kunnen gebruiken om andere Europese regeringen te bewegen om tot annexatie van grondgebied in het Verre Oosten over te gaan, zoals later bij de deling van Afrika zou gebeuren¹¹⁵, probeerde de Nederlandse regering haar machtsaanspraken op die gebieden, die veelal op oudere contracten met lokale potentaten berustten, kracht bij te zetten door ook haar aandeel in de wetenschappelijke exploratie van de regio te leveren. Het lijkt mij echter voorbarig om hier al van een wetenschappelijk imperialisme te spreken zoals J.J.P. de Jong die voor het laatste decennium van de negentiende eeuw beschrijft.¹¹⁶ Waarschijnlijk is hier veeleer sprake geweest van een preventief beleid gericht op het kweken van ‘goodwill’ in het buitenland en het versterken van de rechtsgronden van het Nederlandse bezit op Nieuw-Guinea tegen minimale kosten.

Bij dit alles lijkt de achterliggende gedachte te zijn geweest dat Nederland ‘het niet kan gedoogen of verlangen, dat zijne stelling in den Archipel worde bedorven door de hebzucht van vreemden. Aan het toeval of aan de door verschillende omstandigheden beheerschte ondernemingsgeest of zucht naar avonturen van gelukszoekers, moet zoo weinig [mogelijk] worden overgelaten’.¹¹⁷

¹¹⁵ H.L. Wesseling, *Verdeel en heers. De deling van Afrika, 1880-1914* (Amsterdam 1991) oa 234-237

¹¹⁶ De Jong, *Waaier van het fortuin* 246-247

¹¹⁷ Nederlandsche Staatscourant 4 mei 1875, ARA, Kol, ov. 22-6-1875, inv. nr. 2.10.02/ 2795

Tot het eind van de jaren zestig was het mogelijk om deze potentiële dreiging tegen geringe kosten te bestrijden, maar vanaf het begin van de jaren zeventig zou deze dreiging veel serieuzere vormen aannemen doordat de expedities in het gebied vanaf dat moment nauwlettend in de gaten werden gehouden door beleidsmakers uit Europa en Australië. Daarmee werd Nederland langzamerhand gedwongen om van haar strategie van ‘pappen en nathouden’ af te zien en werd geforceerd om de vraag te beantwoorden of ‘wij vestigingen van vreemde Mogendheden in het algemeen, van Engeland in het bijzonder, op eenig gedeelte van Nieuw-Guinea trachten te voorkomen, en onze regten op dat eiland zooveel mogelijk bevestigen en uitbreiden’ of ‘onze aanspraken zooveel mogelijk beperken, en ons niet verzetten tegen vreemde vestigingen op eenig gedeelte van Nieuw-Guinea, ’t welk niet aan het gezag van Tidore en daardoor aan het Nederlandsch oppergezag onderworpen is?’¹¹⁸

---

¹¹⁸ Minister van koloniën W. baron von Goltstein aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 23 maart 1875, ARA, Kol, kva. 23-3-1875, inv. nr. 2.10.02/6062

5 De internationale politieke strijd om Nieuw-Guinea 1870-1875

‘Terwijl wij omtrent dat groote eiland, dat eenmaal zulk een belangrijke rol zal spelen in den omgang en in het verkeer tusschen de bewoners van Nieuw-Holland, Polynesië en Z.O. Azië, nog volkomen onverschillig zijn, en werkeloos toezien wat anderen daar gelieven uit te voeren, schrijft hier een Rus zijne ontmoetingen, daar zendt een Italiaan de resultaten van zijn onderzoek omtrent dat eiland in het licht, en ginds berigt kapitein Moresby, hoe hij, met zijn oorlogschip ‘Basilisk’ rondstoomde, verscheidene eilanden tot Nieuw-Guinea behoorende ontdekte, op die eilanden de Britsche vlag geplant en hun namen gegeven heeft naar eenige der hoofdofficieren van zijn schip.’¹¹⁹

Op deze wijze werd in de Indische pers de aandacht gevestigd op de situatie die in het begin van de jaren zeventig omtrent Nieuw-Guinea was ontstaan. Hoewel lang niet altijd op de meest betrouwbare informatie gebaseerd gonsde het tussen 1870 en 1880 van de geruchten over interesse voor het eiland van Franse, Duitse, Italiaanse, Amerikaanse, Russische en Australische zijde.

Dientengevolge werd er zowel van buitenaf, via de pers, als vanuit officiële kringen (de consul-generaal in Melbourne en de Gouverneur-Generaal in Batavia) pressie uitgeoefend op de regering in Den Haag om een duidelijk beleid ten aanzien van de Nederlandse soevereiniteitsrechten te formuleren. Daardoor nam Nieuw-Guinea, in contrast tot de twee voorgaande decennia, een belangrijke rol in binnen de Nederlandse koloniale politiek en droeg de discussie over de Nederlandse aanspraken op een deel van het eiland bij aan de ontwikkeling van een perceptie waarin ‘Nederland nog steeds de tweede koloniale mogendheid is en recht heeft eene eervolle plaats te bekleden in de rij der natiën, mits het zich zelve eere en geen ‘policy of resignation’ dulde’.¹²⁰

In 1870 werd de regering, voor het eerst sinds de strubbelingen met de Engelsen in de jaren veertig, door Italiaanse pretenties in de regio gedwongen om een keuze te maken ten aanzien van het Nieuw-Guinea beleid.

---

¹¹⁹ Soerabaiasch Handelsblad, 18 december 1873

¹²⁰ Brantsen van der Zijp in: *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal* 26 februari 1885

5.1 De gecompliceerde verhouding Den Haag-Rome

De Italiaanse eenwording in de jaren zestig werd vrijwel onmiddellijk gevolgd door een roep om koloniaal bezit om zodoende de machtspositie van de nieuwe staat kracht bij te zetten. Deze plannen concentreerde zich voornamelijk op de Afrikaanse kust van de Middellandse Zee, maar werden tevens vergezeld van wilde ideeën met betrekking tot Burma, Siam, Borneo en Nieuw-Guinea.¹²¹

Hiermee kwam de Indische regering in de loop van 1870 in aanraking toen de Nederlandse consul in Singapore meldde dat er in die stad drie Italianen – de broers G.E. en C.F. Cerruti en de artilleriekapitein G. de Lenna – waren gesignaleerd welke ‘voornemens waren eene reis door den archipel te ondernemen, zoo hetzelfde in het belang der wetenschap, maar wier redeneringen het vermoeden wekten, dat de wetenschap niet of althans niet uitsluitend het doel hunner reis was.’¹²² Daarop werd onmiddellijk de Nederlandse gezant in Italië ingeschakeld om meer duidelijkheid omtrent de voornemens van deze drie avonturiers te verkrijgen, zeker nu het ook aan het licht was gekomen dat het Italiaanse korvet *Principessa Clotilda* gedurende de zomer op Ambon had getracht om inlichtingen over Nieuw-Guinea in te winnen. De gezant werd echter gerustgesteld dat het hier slechts een particulier initiatief betrof welke iedere overheidsondersteuning ontbeerde.¹²³

Toch lijkt de mogelijkheid niet uitgesloten dat de Italianen er daadwerkelijk in hadden kunnen slagen om de Nederlandse rechten op Nieuw-Guinea over te nemen gezien de persoonlijke correspondentie van Gouverneur-Generaal Loudon aan Minister van Koloniën I.D. Fransen van de Putte uit 1873 waarin Loudon voorstelde om Nieuw-Guinea maar aan de Italianen aan te bieden omdat het beheer van de hele Indische archipel de Nederlandse krachten te boven ging.¹²⁴ Daarop volgde niet eens een afwijzend antwoord. Ook Fransen van de Putte was van mening dat ‘Europeeschen naburen (...) ons thans op Nieuw-Guinea niet meer behoeven te hinderen, dan zij ons hinderen aan de straat van Malakka of op de noordkust van Australië. Kon het goedschiks geschieden, wij zouden, dunkt mij, van alle

---

¹²¹ D.M. Smith, *Italy. A Modern History* (Michigan 1969) 126

¹²² Minister van koloniën E. de Waal aan minister van buitenlandse zaken Th. M. Roest van Limburg, 4 november 1870, ARA, Kol, kva. 4-11-1870, inv. nr. 2.10.02/6014

¹²³ Gezant te Florence aan minister van buitenlandse zaken Th. M. Roest van Limburg, 13 december 1870, ARA, Kol, kva. 28-12-1870, inv. nr. 2.10.02/6015

¹²⁴ Fasseur, ‘Koloniale paradox’ 179-180

staatkundige bemoeijng met of aanspraak op Nieuw-Guinea moeten afzien.’¹²⁵ Hij liet er echter wel op volgen dat hij geen mogelijkheid zag om onder de rechten en verplichtingen welke voortvloeiden uit de contracten met de Sultan van Tidore uit te komen. Hiermee konden ook Loudon en de Raad van Indië zich wel verenigen. Zij gaven te kennen dat het naar hun mening ‘niet in de roeping ligt van Nederland om ten aanzien van een geheel buiten den kring zijner Oost-Indische bezittingen liggende door woeste volksstammen bewoonde en weinig produceerende landstreek verder te gaan, dan tot dusver gegaan is’.¹²⁶ Aldus lijkt het mij niet juist om hieruit te concluderen dat men helemaal van de aanspraken op Nieuw-Guinea wilde afzien aangezien er in bovengenoemd schrijven van Loudon werd gepleit voor het beperken van de soevereiniteitsrechten tot het gebied van de Sultan van Tidore. Dat hield dus feitelijk geen verandering in met de reeds bestaande situatie. Er werd slechts afgezien van verdere gebiedsuitbreiding op Nieuw-Guinea.

Hiermee komt het binnenskamers geuite verlangen van de Gouverneur-Generaal om Nieuw-Guinea maar aan de Italianen over te laten in een ander daglicht te staan. Enerzijds had Loudon waarschijnlijk dat deel van het eiland op het oog wat buiten de soevereiniteitsaanspraken van de Sultan van Tidore viel en daarmee buiten de Nederlandse invloedssfeer en anderzijds kon hij ervan overtuigd zijn dat een Europese vestiging op dat deel van het eiland door de Australische koloniën nooit geaccepteerd zou worden, zoals uit de correspondentie met de consul-generaal te Melbourne was gebleken.¹²⁷

In de praktijk liep het voorstel al snel op niets uit omdat twee maanden na het schrijven ervan tot militaire actie in Atjeh werd besloten na hardnekkige geruchten dat Italiaanse en Amerikaanse oorlogsschepen op weg waren naar Noord-Sumatra.¹²⁸ Hoewel op niets gebaseerd zorgden deze geruchten wel voor een verdere verslechtering van de Nederlands-Italiaanse betrekkingen waardoor bepaald geen sprake was van een geschikt diplomatiek klimaat waarbinnen een soevereiniteitsoverdracht in het Verre Oosten tot de mogelijkheden behoorde.

Deze gespannen verhouding kwam reeds in 1874 opnieuw aan de oppervlakte. Op 20 februari van dat jaar hadden 87 afgevaardigden in het Italiaanse

---

¹²⁵ Minister van koloniën I.D. Fransen van de Putte aan Gouverneur-Generaal J. Loudon, 23 april 1874, ARA, Kol, kva. 23-4-1874, inv. nr. 2.10.02/6048

¹²⁶ Gouverneur-Generaal van Nederlans-Indië J.Loudon aan minister van koloniën I.D. Fransen van de Putte, 13 februari 1874, ARA, Kol, kva. 23-4-1874, inv. nr. 2.10.02/6048

¹²⁷ oa ARA, Kol, ov. 23-10-1872, inv. 2.10.02/2536

¹²⁸ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 63-64

Parlement een verklaring ondertekend waarin werd verkondigd ‘dat Italië zonder moeilijkheden zoude kunnen bezetten een belangrijk gedeelte van Nieuw-Guinea en verscheidene rondliggende eilanden’.¹²⁹ Deze actie zou haar legitimiteit ontleen aan de vermeende contracten met inlandse hoofden welke de reis van 1870, onder leiding van de gebroeders Cerruti, had opgeleverd en had tot doel om er een Italiaanse strafkolonie op te bouwen. Toen minister van Koloniën W. baron van Goltstein hiervan op de hoogte werd gebracht kon deze slechts concluderen dat een dergelijke gang van zaken direct in strijd zou zijn met de Nederlandse soevereiniteitsrechten aangezien de Italianen in 1870 slechts op dat gedeelte van het eiland waren geweest wat tot de Sultan van Tidore behoorde en dus tot Nederland.¹³⁰ De crisis werd nog verder op de spits gedreven toen er van de zendelingen berichten binnenkwamen die erop wezen dat de Italiaanse ontdekkingsreizigers Beccari en D’Albertis op de westkust van Nieuw-Guinea een Italiaanse vlag hadden geplant.

Wederom werd een ernstig diplomatiek conflict voorkomen doordat de Italiaanse regering ronduit verklaarde dat het geenszins achter het geopperde voorstel stond. De Nederlandse gezant P. van der Hoeven was zelfs van mening dat er geen sprake kon zijn van Italiaanse kolonisatieplannen zolang het zittende kabinet aan de macht was. De Italiaanse minister van marine was immers zo’n ‘verklaard tegenstander van het vestigen van koloniën, dat hij tot de verwezenlijking der plannen van den heer Cerutti zeker niet zal medewerken en zonder de ondersteuning der Marine kan aan die plannen wel geene uitvoering gegeven worden’.¹³¹ Daarmee was de grootste dreiging geweken, maar Loudon werd wel aangespoord om buitengewoon waakzaam te blijven.

Tenslotte kende de Nederlands-Italiaanse betrekkingen in de jaren zeventig nog een derde dieptepunt dat direct op Nieuw-Guinea terug te voeren viel. Op 17 en 18 maart 1879 verschenen er in de Londense *Times* twee artikelen waarin werd aangekondigd dat er in juli een Italiaanse expeditie naar Nieuw-Guinea zou vertrekken onder leiding van Menotti Garibaldi om daar ‘eene nederzetting op groote

---

¹²⁹ Gezant te Rome P. van der Hoeven aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 3 oktober 1874, ARA, Kol, kva. 17-11-1874, inv. nr. 2.10.02/6057

¹³⁰ Minister van koloniën J.K. baron van Goltstein aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 17 november 1874, ARA, Kol, kva. 17-11-1874, inv. nr. 2.10.02/6057

¹³¹ Gezant te Rome P. van der Hoeven aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 20 december 1874, ARA, Kol, kva. 7-1-1875, inv. nr. 2.10.02/6060

schaal te beproeven'.¹³² Aan het waarheidsgehalte van dit bericht werd door de Nederlandse gezant in Rome, Westenberg, sterk getwijfeld aangezien Menotti Garibaldi net als zijn vader in de eerste plaats 'een plannenmaker' was 'die allerlei groote ondernemingen ontwerpt, (...), maar, tot nog toe, nimmer met eenig goed gevolg'.¹³³ Dat was dan ook precies wat er gebeurde; niets. De zaak kreeg echter nog een staartje doordat de gezant in het vervolg van zijn schrijven de mogelijkheid opperde dat de Engelse regering achter het plan zat. Die zou er zodoende in kunnen slagen om onder dekking van Italië ongemerkt een zeer gunstige maritieme positie in de nabijheid van de Nederlandse bezittingen in het oosten van de Archipel te verkrijgen. Indien dit daadwerkelijk mocht gebeuren stelde Westenberg curieus genoeg voor om een maritieme alliantie met Italië en Spanje te formeren om 'de noodzakelijke rang en suprematie van Nederland in den Indischen Archipel te handhaven, en om de nieuwe magtsontwikkeling van Engeland te neutraliseren'.¹³⁴

Uiteraard kon hiervan geen sprake zijn. Al binnen enkele dagen bleek dat men zich in Londen van geen kwaad bewust was. Het onderhoud dat de Nederlandse gezant Van Bylandt over deze kwestie had leverde twee buitengewoon geruststellende mededelingen van invloedrijke koloniale autoriteiten op. Ten eerste verklaarde de Britse Gouverneur van de Fiji-eilanden Sir Arthur Gordon dat hij ervan overtuigd was dat 'bijaldien zulks ooit tot een begin van uitvoering kwam, de gehele britsche bevolking van Australië naar Nieuw-Guinea zou verhuizen om zulks te beletten en om de Italianen voor te zijn' waarop de Britse minister van koloniën Sir Michael Hicks Beach te kennen gaf dat in een dergelijke situatie 'eene eerbiediging van de Nederlandsche souvereiniteitsregten op het westelijk gedeelte van Nieuw-Guinea op den voorgrond zou moeten staan'.¹³⁵

Daarmee kwam er een definitief einde aan de gespannen relatie tussen Nederland en Italië omtrent Nieuw-Guinea. Voor zover men in Rome nog koloniale ambities koesterde richtte deze zich voornamelijk op Noord-Afrika terwijl het idee om overzeese strafkoloniën aan te leggen geheel werd losgelaten.¹³⁶

---

¹³² Minister van buitenlandse zaken W. baron van Heeckeren van Kell aan minister van Koloniën O. van Rees, 10 april 1879, ARA, Kol, ov. 16-4-1879, inv.nr. 2.10.02/3190

¹³³ Gezant te Rome Westenberg aan minister van buitenlandse zaken W. baron van Heeckeren van Kell, 28 maart 1879, ARA, Kol, ov. 16-4-1879, inv. nr. 2.10.02/3190

¹³⁴ Ibidem

¹³⁵ Gezant te Londen C. van Bylandt aan minister van buitenlandse zaken W. baron van Heeckeren van Kell, 8 april 1879, ARA, Kol, ov. 16-4-1879, inv. nr. 2.10.02/3190

¹³⁶ Smith, *Italy* 130-132

‘Dat Nieuw-Guinea ook van andere zijden belangstelling trekt, bleek uit de komst van een Russische geleerde, den heer Miklucho Maklay, die met een Russisch oorlogsschip derwaarts overgevoerd, in 1871 zich in het zuidelijk gedeelte van de Astrolabe-baai (aan de noordkust van Nieuw-Guinea) aan wal had laten zetten om dwars door het eiland naar de zuidkust te trekken, ...’¹³⁷

Deze sobere constatering zorgde gedurende 1871 en 1872 voor de nodige consternatie. Die onrust richtte zich niet zozeer op het feit dat er een Russische ontdekkingsreiziger op Nieuw-Guinea was aangekomen, want die waren er van allerlei nationaliteit, maar op het feit dat de Russische marine deze avonturier persoonlijk met een oorlogsschip had afgezet. Aan deze gespannen situatie kwam echter al snel een einde. Van Miklucho Maklay werd maandenlang geen spoor van leven meer vernomen waarop men in Sint-Petersburg van plan was om een reddingsoperatie op touw te zetten. Alvorens naar Nieuw-Guinea koers te zetten werd eerst nog om de hulp van de Nederlandse regering verzocht. Daaruit leidde men in Den Haag af dat het ging om ‘eene zaak, welke die regering ongetwijfeld niet aarzelen zou zelve ter hand te nemen, wanneer zij niet de regten en aanspraken van het Nederlandsche Gouvernement op Nieuw-Guinea erkende en wilde eerbiedigen’¹³⁸

Uiteindelijk bleek een grootscheepse reddingsactie niet nodig omdat Maklay inmiddels levend en wel in Australië was gearriveerd. Daar verkondigde hij dat ‘een voortdurend in bezit nemen van eenig deel van het eiland of van ’t gehele eiland’ veel problemen op zou leveren aangezien de Papoea’s ‘verklaarde en lastige vijanden’¹³⁹ zouden worden. Daarmee was ook het gevaar geweken dat Maklay een protagonist zou worden van de Russische annexatie van het eiland analoog aan Cerutti in Italië.

Naast de angst voor een Italiaanse of Russische vestiging werd er in de eerste helft van de jaren zeventig ernstig rekening mee gehouden dat Amerika haar toenemende machtspositie ook een Aziatische component wenste te geven. Reeds

¹³⁷ Koloniaal verslag 1873

¹³⁸ Minister van koloniën I.D. Fransen van de Putte aan Gouverneur-Generaal J. Loudon, 5 september 1872, ARA, Kol, ov. 5-9-1872, inv. nr. 2.10.02/2522

¹³⁹ ‘De jongste ontdekkingsreizen in Nieuw-Guinea’ in: *Tijdschrift voor het Aardrijkskundig Genootschap* (1877) 63

vanaf het midden van de jaren vijftig doken er zo nu en dan artikelen in de Indische en vaderlandse pers op waarin het verlangen om een Amerikaanse handelspost of religieuze gemeenschap op Nieuw-Guinea te vestigen als zeer realistisch werd voorgesteld.¹⁴⁰ Deze geruchten werden in 1873 definitief ontkracht.

Aanvankelijk leek het in dat jaar juist op een escalatie van de internationale verhoudingen uit te draaien toen Loudon er zeker van was dat Amerikaanse oorlogsschepen uit Hong Kong waren vertrokken om op Atjeh troepen aan land te zetten. Voor de Gouverneur-Generaal was dit een indicatie dat er een groot complot in werking was getreden waarbij Rusland, Duitsland en Amerika afgesproken zouden hebben om onderling de wereld te verdelen.¹⁴¹ Om deze onwaarschijnlijke gedachte beter te begrijpen dient zij in haar eigen tijd geplaatst te worden. Nadat in 1871 de Duitse eenwording een feit was geworden werd er steeds vaker getwijfeld aan de levensvatbaarheid van de kleine staten in Europa.¹⁴² Hoewel deze angst achteraf niet op de realiteit gebaseerd was kan zij wel fungeren als verklaring voor de paranoïde reactie van Loudon op de geruchten dat de Amerikaanse vloot uit Hong Kong was vertrokken. ‘Wee de kleine staten en onze koloniën’, schreef hij op 4 maart aan Fransen van de Putte.¹⁴³

Hoewel dit op het Nederlandse ingrijpen in Atjeh geen invloed meer had ontving men op 8 maart in Den Haag een schrijven van de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken waarin alle geruchten omtrent de Amerikaanse ambitie in Indië werden ontkracht.¹⁴⁴ Daarmee verdween ook de angst voor een vestiging van dat land op Nieuw-Guinea. Na 1873 is er zowel in de pers als in de officiële correspondentie tussen de Gouverneur-Generaal en de minister van koloniën geen enkele verwijzing meer te vinden naar Amerikaanse belangstelling voor het eiland.

Dergelijke verwijzingen zijn met betrekking tot Frankrijk gedurende het hele decennium afwezig. Toch speelde Frankrijk een belangrijke indirecte rol in het Nieuw-Guinea vraagstuk. In 1853 was dat land ertoe overgegaan om Nieuw-Caledonië te annexeren en daar een strafkolonie te vestigen. Dit zorgde in de Australische koloniën voor de nodige opschudding.¹⁴⁵ De bedreiging voor de Australische invloedssfeer, die vanaf de jaren vijftig in het Pacifisch gebied werd

---

¹⁴⁰ oa NRC 16 juli 1858 en Amsterdamsche Courant 23 maart 1854

¹⁴¹ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 64 + Fasseur, ‘Koloniale paradox’ 179

¹⁴² Wels, *Aloofness & Neutrality* 59-60

¹⁴³ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 64

¹⁴⁴ *Ibidem*

¹⁴⁵ Thompson, *Australian Imperialism* 17

geprojecteerd, die het Franse optreden met zich meebracht resulteerde in een angstvallig wantrouwen ten aanzien van de Franse aanwezigheid in de regio. Deze Australische variant van de Monroe-doctrine droeg bij aan een breed gedragen opvatting welke in 1867 werd verwoord door professor Keith Collins toen die op de Franse interesse voor het Pacifisch gebied reageerde door te stellen ‘that we do ourselves a wrong, but willfully weaken the future power of the coming great confederacy of Australia, if we allow this prize to be snatched from us.’¹⁴⁶

Aldus droeg de Franse concurrentie in het Pacifisch gebied bij aan het idee dat Australië een eigen koloniale taak in die regio te vervullen had.¹⁴⁷ Daartoe behoorde ook Nieuw-Guinea. Gedurende de jaren zeventig zou de meest serieuze bedreiging voor het Nederlandse bezit op dat eiland dan ook, net als in de jaren dertig en veertig, van de andere zijde van de Torres-sstraat komen.

5.3 ‘Borneo has had its Rajah Brooke, and we may rest assured that New Guinea will have hers’

Deze stelling werd in 1871 in één van de vele Australische dagbladen, die aandacht aan de externe veiligheid van het land besteedde, verkondigd waarop ook in Engeland zelf een lobby, geleid door Archibal Campbell, van de grond kwam om de Britse regering tot annexatie van Nieuw-Guinea te bewegen. Dit plaatste Den Haag voor de vraag ‘of de Nederlandsche regering stilzwijgend mag toezien, dat eene Engelsche kolonisatie op Nieuw-Guinea beproefd worde, die, wanneer zij slaagde, alligt het karakter eene Britsche vestiging zou verkrijgen?’¹⁴⁸

Vooralsnog trachtte men op het ministerie van Koloniën vast te houden aan het begin 1871 gesloten Brits-Nederlands verdrag waarin het maxime van vermindering van gemengd bezit in Oost-Azië, zoals dat als sinds het traktaat van 1824 gold, was gehandhaafd. Minister van koloniën Van Bosse schreef dan ook aan zijn ambtsgenoot van buitenlandse zaken Gericke van Herwijnen dat indien men een Engelse vestiging op Nieuw-Guinea toeliet men aldaar zou ‘zien verrijzen het bezwaar van gemengd bezit, naar welks verwijdering overal elders, waar

---

¹⁴⁶ A. Keith Collins, *Lecture on New-Guinea* (13 april 1867) in: ARA, Kol, ov. 23-10-1867, inv. Nr. 2.10.02/2536

¹⁴⁷ D.C. Gordon, *The Australian frontier* 82

¹⁴⁸ Minister van koloniën P.P. van Bosse aan minister van buitenlandse zaken J.L.H.A. baron Gericke van Herwijnen, 23 januari 1872, ARA, Kol, ov. 23-1-1872, inv. nr. 2.10.02/2461

Nederlandsche en Engelsche belangen zich ontmoeten of dreigden te ontmoeten, met zoveel zorg en moeite is gestreefd'.¹⁴⁹ Aldus zou Nederland aan haar machtsaanspraken op het eiland vasthouden en trachtten de Engelse regering ertoe te bewegen om van expansie op Nieuw-Guinea af te zien.

Al snel bleek echter dat de dreiging niet zozeer vanuit Engeland zelf uitging waar 'de publieke opinie (...) op het voetspoor der Regering, zich meer en meer uitspreekt tegen het denkbeeld van annexatie'¹⁵⁰, maar vanuit de Australische koloniën. Daar was in 1870 de New Guinea Prospecting Association opgericht welke zich, in navolging van de enorme uitbreiding van het aantal land- en mijnbouwondernemingen in het Australische binnenland, ten doel stelde om Nieuw-Guinea economisch te exploiteren.¹⁵¹ In januari 1872 zond deze vereniging een expeditie naar het eiland welke door Gordon werd omschreven als 'chiefly a sort of filibustering expedition in search of quick riches'¹⁵² De tocht strandde echter een maand later op de riffen van het Great Barrier Reef.

Het mislukken van deze onderneming leidde in Australië tot een enigszins dubbelzinnige reactie. Logischerwijs werkte het enerzijds als een rem op een scala aan soortgelijke projecten, maar anderzijds bevestigde de schipbreuk maar weer eens hoe onbekend de kusten en wateren rond Nieuw-Guinea nog waren. Dit vestigde extra aandacht op de verkenningen die kapitein Moresby op dat moment langs de zuidkust van het eiland uitvoerde. Moresby nam niet alleen op eigen initiatief bezit van de oostelijke helft van het eiland, maar beschreef het alsof het een paradijs op aarde was waardoor de interesse in Australië verder werd aangewakkerd.¹⁵³

Deze constante aandacht voor Nieuw-Guinea in Australië spoorde de Nederlandse consul-generaal te Melbourne, Daniël Ploos van Amstel, er in 1873 toe aan om minister Gericke in overweging te geven of het niet verstandig was 'dat Nederland alhier verklare, dat Nieuw-Guinea geheel of ten deele onder haar gezag staat'.¹⁵⁴ Een jaar later liet Ploos erop volgen dat het 'thans nog tijd is alle punten van

---

¹⁴⁹ Minister van koloniën P.P. van Bosse aan minister van buitenlandse zaken J.L.H.A. baron Gericke van Herwijnen, 23 januari 1872, ARA, Kol, ov. 23-1-1872, inv. nr. 2.10.02/2461

¹⁵⁰ Gezant te Londen C. van Bylandt aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 22 december 1875, ARA, Kol, ov. 22-2-1876, inv. nr. 2.10.02/2863

¹⁵¹ Thompson, *Australian imperialism* 39

¹⁵² Gordon, *The Australian frontier* 84

¹⁵³ Thompson, *Australian imperialism* 39

¹⁵⁴ Consul-generaal der Nederlanden voor Australië, Nieuw-Zeeland en Tasmanië D. Ploos van Amstel aan minister van buitenlandse zaken J.L.H.A. baron Gericke van Herwijnen, 24 februari 1873, ARA, Kol, ov. 25-4-1873, inv. nr. 2.10.02/2579

verschil te schikken. Nemen de Australische koloniën in voorspoed toe, waaraan niet te twifelen is, dan zouden later de verschillende regeeringen alhier alligt aanspraken op 't bezit van een of ander eiland maken, hetgeen tot groote moeilijkheden kan leiden'.¹⁵⁵

Daarop ontving de consul-generaal als reactie dat de regering had besloten om de aanspraken op het eiland te beperken 'tot de positieve regten, welke wij ontleenen aan onze Souvereiniteit over het rijk van Tidore, dat heerschappij heeft te doen gelden op de meer Westelijke Kustlanden van Nieuw-Guinea'.¹⁵⁶ Dit besluit zou de kern van de Nederlandse gedragslijn ten aanzien van het eiland blijven gedurende de rest van de negentiende eeuw en lijkt op drie argumenten gebaseerd. Ten eerste gaf Gouverneur-Generaal Loudon, zoals boven beschreven, regelmatig te kennen dat hij twijfels had over de capaciteit van Nederland om de hele Archipel te besturen wat ervoor zorgde dat men van een verdere uitbreiding van haar soevereiniteitsrechten op Nieuw-Guinea afzag¹⁵⁷ terwijl men er daarnaast van uit leek te gaan dat de beperking van de Nederlandse machtsaanspraken tot de proclamatie van 1828 in Australië gunstig ontvangen zou worden waardoor het bezitrecht over het westelijke deel wellicht gerespecteerd zou worden.

Deze veronderstelling werd een jaar later bevestigd toen minister van koloniën van Goltstein van de gezant in Londen het bericht ontving dat de officieuze grenslijn van het Nederlandse bezit op Nieuw-Guinea sinds 1828, de 141° oosterlengte, zowel in Engeland als door de meerderheid van de bevolking in de Australische koloniën werd erkend. Sindsdien gold dan ook de stelregel om 'tegen vreemde vestigingen in het oostelijk gedeelte van Nieuw-Guinea in geen geval bezwaar te maken op grond van Nederlandsche aanspraken'.¹⁵⁸

Deze gedragslijn werd in de derde plaats ingegeven door het feit dat Nederland simpelweg geen recht had om aanspraak te maken op het oostelijk deel van het eiland.¹⁵⁹ Deze strategie werd door H.L. Wesseling in 1986 als karakteristiek

---

¹⁵⁵ Consul-generaal der Nederlanden voor Australië, Nieuw-Zeeland en Tasmanië D. Ploos van Amstel aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 2 september 1874, ARA, Kol, ov. 4-12-1874, inv. nr. 2.10.02/2737

¹⁵⁶ Minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois aan consul-generaal der Nederlanden voor Australië, Nieuw-Zeeland en Tasmanië D. Ploos van Amstel, 21 december 1874, ARA, Kol, ov. 22-12-1874, inv. nr. 2.10.02/2744

¹⁵⁷ Gouverneur-Generaal J. Loudon aan minister van koloniën I.D. Fransen van de Putte, 13 februari 1874, ARA, Kol, kva. 23-4-1874, inv. nr. 2.10.02/6048

¹⁵⁸ Minister van koloniën W. baron von Goltstein aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 22 juni 1875, ARA, Kol, ov. 22-6-1875, inv. nr. 2.10.02/2795

¹⁵⁹ Ibidem

voor het Nederlandse beleid ten tijde van de versnelde koloniale opdeling van de wereld gezien. Er bestond een constante spanning tussen ‘meespelen en terugtrekken, tussen macht en recht’.¹⁶⁰ Gekoppeld aan de constatering van Fasseur dat Den Haag alleen van de onthoudingspolitiek afweek ‘wanneer die onthouding een vacuüm dreigde te doen ontstaan, dat andere westerse mogendheden konden vullen’¹⁶¹ lijkt het Nederlandse beleid ten opzichte van Nieuw-Guinea adequaat verklaard te kunnen worden. Het bevat dan ook alle kenmerken van het imperialisme van een kleine mogendheid zoals die door Kuitenbrouwer in 1991 werd beschreven.¹⁶²

Nederland beperkte haar aanspraken op het deel van Nieuw-Guinea waarop het in ieder geval enige historisch gebaseerde rechten kon doen laten gelden welke zij gedurende de jaren zeventig dan ook trachtte te versterken door het zenden van verschillende overheidsexpedities om de aanhoudende belangstelling voor het gebied internationaal te etaleren.¹⁶³ Zoals gezegd liet het de exploitatie van de oostelijke helft van het eiland aan anderen over omdat het daarop geen historische rechten kon laten gelden. Had zij dit wel gedaan dan kon dit de Nederlandse machtspositie in de rest van de Archipel compromitteren.¹⁶⁴

Het is echter moeilijker om deze terughoudendheid te rijmen met de expansionistische tendensen die het Nederlandse beleid in de Archipel vanaf de jaren zeventig begon te vertonen. Deze discrepantie lijkt wederom te wijten aan de beperkte machtsmiddelen van de ‘kleine mogendheid’. Zo valt in het Koloniaal Verslag over 1874 te lezen dat ‘de voorgenomen zending van een Nederlandsch oorlogsschip naar Nieuw-Guinea nog niet plaats [heeft] kunnen vinden, daar over de aanwezige zeemagt elders moest worden beschikt. [Atjeh D.L.] Indien aan het voornemen alsnog gevolg wordt gegeven zal dit in geen geval geschieden met het doel om onzen politieken invloed op het groote eiland uit te breiden. Integendeel moet die invloed met het oog op den reeds zoo grooten omvang onzer taak in den

---

¹⁶⁰ H.L. Wesseling, ‘Bestond er een Nederlands imperilialisme?’ in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 99 (1986) 220

¹⁶¹ Fasseur, ‘Koloniale paradox’ 179

¹⁶² M. Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme van een kleine mogendheid’ in: N.C.F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid in historisch perspectief* (Haarlem 1991) 42-72

¹⁶³ Robidé van der Aa, *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea* XXVII

¹⁶⁴ Minister van koloniën I.D. Fransen van der Putte aan Gouverneur-Generaal J. Loudon, 23 april 1874, ARA, Kol, kva. 23-4-1874, inv. nr. 2.10.02/6048

Indischen Archipel beperkt blijven binnen de grenzen, door onze Souvereiniteit over Tidore bepaald'.¹⁶⁵

Voor Wesseling was dit aanvankelijk een reden om te stellen dat er van Nederlands imperialisme geen sprake was, maar van 'handhaving van de bestaande invloedssfeer in Zuidoost-Azië'. Hij liet erop volgen dat de Nederlandse expansie niets anders was dan een functie van de internationale politiek. 'De enige drijfveer van het Nederlandse imperialisme was het imperialisme van anderen'.¹⁶⁶

Hoewel hij inmiddels de stelling dat er geen sprake van een Nederlands imperialisme was had verlaten bleef Wesseling het afwijkende karakter van de Nederlandse variant van het imperialisme benadrukken, waarin hij door auteurs als Locher-Scholten, à Campo, Fasseur en Van Goor werd bijgestaan.¹⁶⁷ Deze nuancering van de theorie van Kuitenbrouwer lijkt ook op Nieuw-Guinea toepasbaar. Met name Locher-Scholten maakt hierover een interessante opmerking. Zij constateert een overwegend belang van de periferie in de Nederlandse bestuursuitbreiding in de Archipel, maar laat daarop volgen dat slechts in een beperkt aantal gevallen, zoals Atjeh, Lombok en Nieuw-Guinea, Den Haag een rol speelde.¹⁶⁸ Ofschoon zij daarbij in eerste instantie dacht aan de Nederlandse bestuursvestiging op het eiland in 1898 lijkt deze constatering ook toepasbaar op het beleid in de jaren zeventig. Zeker ten aanzien van Nieuw-Guinea bestond destijds geen imperialistische mentaliteit, maar de geformuleerde gedragslijn heeft er wel voor gezorgd dat er in Den Haag een duidelijker beeld ontstond over wat Nederlands-Indië inhield¹⁶⁹ en na 1874 maakte Nieuw-Guinea daarvan een integraal deel uit. Op die manier droeg de bepaling van een gedragslijn ten aanzien van het eiland bij aan de totstandkoming van een 'imagined community' welke debet was aan een perceptie waarin strubbelingen in de Archipel niet langer als lokaal probleem werden gezien, maar als een onderdeel van een groter geheel; Nederlands-Indië.

De volgende twee decennia werd de relatie Nederland-Nieuw-Guinea gedomineerd door het ministerie van buitenlandse zaken in plaats van door het ministerie van koloniën, terwijl dat toch vele malen belangrijker was gedurende de

---

¹⁶⁵ Koloniaal verslag 1874

¹⁶⁶ H.L. Wesseling, *Indië verloren, rampspoed geboren en andere opstellen over de geschiedenis van Europese expansie* (Amsterdam 1988) 189

¹⁶⁷ M. Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat'

¹⁶⁸ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 278

¹⁶⁹ *Ibidem* 281

negentiende eeuw.¹⁷⁰ Dit is typerend voor de Nederlandse attitude ten opzichte van het eiland. Men was zich er terdege van bewust dat het geen economische voordelen op zou leveren waardoor dan ook werd besloten om niet tot een bestuursvestiging over te gaan, maar realiseerde zich tevens dat het een ideale bescherming tegen buitenlandse infiltratie in de rest van de Archipel vormde. Om deze positie te consolideren probeerde men vanaf 1874 meer aansluiting te zoeken bij Engeland omdat 'wij sedert onheugelijke tijden er aan gewoon zijn in alle onze overzeesche bezittingen Britsche autoriteiten tot naburen te hebben, en zeer goed verstaan met hen om te gaan, tot wederkeerige voldoening.'¹⁷¹

In dit licht is het aantrekkelijk om het volgende decennium in een aparte paragraaf te behandelen waarin gepoogd zal worden de stelling van Wesseling dat de Nederlandse expansie niets anders was dan een functie van de internationale politiek te toetsen aan de ontwikkelingen omtrent Nieuw-Guinea.¹⁷² In de periode 1875-1885 zijn er enkele constanten te constateren, zoals de interesse voor het eiland vanuit Australië, maar vinden er ook verassende ontwikkelingen plaats, zoals de opkomst van Duitsland als koloniale factor, die ervoor zorgden dat Nieuw-Guinea in de eerste plaats een vraagstuk in de portefeuille van het ministerie van buitenlandse zaken bleef in plaats van de aandacht van ministerie van koloniën op te eisen.

---

¹⁷⁰ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 32

¹⁷¹ Gezant te Londen Van Bylandt aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 7 juni 1875, ARA, Kol, ov. 22-6-1875, inv. nr. 2.10.02/2795

¹⁷² Wesseling, *Indië verloren, rampspoed geboren* 189

*'In een tijd als den tegenwoordige, die het zwaartepunt der politiek heeft zien verplaatsen van Parijs naar Berlijn; die een Keizerstaat in Duitschland en een Imperial Policy in Engeland heeft zien verrijzen; (...) die in Duitschland een steeds sterker en duidelijker uitgedrukt nationale begeerte, om koloniën te verkrijgen, te aanschouwen geeft; - in zulk een tijd zou het wel een mirakel wezen, wanneer de inlijving van een landstreek, die bijna de Oostenrijksch Hongaarsche monarchie in omvang evenaart, niet een algemeene, hoogst gewichtige politieke beteekenis had.'*¹⁷³

Soortgelijke berichten zijn in bijna alle Indische bladen uit 1883 terug te vinden. Met name de *Javabode* voerde een aanhoudende filippica tegen de 'knoeiende en slaperige koloniale politiek, die als een kindsch geworden grijsaard de teekenen en de behoeften des tijds niet meer begrijpt'.¹⁷⁴ Dit alles volgde op de annexatie van het oostelijk deel van Nieuw-Guinea door Queensland op 4 april van dat jaar. In Indië realiseerde men zich terdege welke politieke complicaties deze actie kon hebben voor het Nederlands bezit in de Archipel en er werd dan ook sterk aangedrongen op een assertieve reactie vanuit Den Haag. Als een dergelijke reactie achterwege zou blijven werd gevreesd dat 'Engeland, met Nieuw-Guinea's westelijke helft, die het dan hebben zou, als met een wig, midden in onze Oostelijke bezittingen' kon penetreren.¹⁷⁵ Terwijl men er in Batavia tevens rekening mee hield dat 'Bismarck of zijn opvolgers zich minder zullen geneeren, om met dien Duitschen volksgeest achter zich, een of ander Tropisch gewest op te eischen'.¹⁷⁶

Dit was inderdaad een dilemma waarvoor men zich in het moederland geplaatst zag. Nederland bezat immers niet de middelen om haar machtsaanspraken op het westelijke deel van Nieuw-Guinea door een effectieve occupatie kracht bij te zetten terwijl het deze aanspraken, conform de gedragslijn van 1874, toch wenste te handhaven.¹⁷⁷ Daarom werd besloten om zowel in London als in Berlijn de aanhoudende interesse voor het bezit van de westelijke helft van het eiland sterk te

---

¹⁷³ Javabode 9 mei 1883

¹⁷⁴ Javabode 5 mei 1883

¹⁷⁵ Javabode 8 mei 1883

¹⁷⁶ Javabode 9 mei 1883

¹⁷⁷ Minister van koloniën J.P. Sprenger van Eyk aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 27 oktober 1884, ARA, Kol, kva. 27-10-1884, inv. nr. 2.10.02/6157

benadrukken. Daarbij speelde echter altijd mee ‘dat wij op het continent de zwakke nabuur van het machtige Duitschland blijven en dat wij in den Indischen Archipel met Groot-Brittannië in aanhoudende aanraking zijn’¹⁷⁸, zoals minister van buitenlandse zaken Van der Does de Willebois tijdens de conferentie van Berlijn opmerkte.

Binnen deze discussie speelden de Australische koloniën een cruciale rol. De wijze waarop in Europa op het expansionisme, zowel economisch als territoriaal, van deze Engelse overzeese bezittingen werd gereageerd bepaalde de internationale verhoudingen met betrekking tot Nieuw-Guinea. Deze toenemende pressie vanuit de periferie dwong de verschillende belanghebbenden uiteindelijk om in 1884 tot actie over te gaan.

6.1 De driehoek Australië, Engeland en Nederland 1875-1883

Zoals gezegd werd op 4 april 1883 door Henry Chester namens het noord-Australische Queensland bezit genomen van dat deel van Nieuw-Guinea dat niet tot de Nederlandse bezittingen gerekend werd.¹⁷⁹ Dit was het culminatiepunt van een beweging welke in heel Australië sinds 1875 steeds vaker de aandacht trok en reeds een jaar eerder door de Nederlandse consul-generaal als reden werd aangevoerd om tot een vestiging op de westkust van Nieuw-Guinea over te gaan. Ploos van Amstel schreef aan Van der Does dat ‘Australië is gehouden een belangrijke invloed op de ontwikkeling der in hare nabuurschap gelegen eilanden uit te oefenen’ waaruit hij concludeerde dat ‘de verschillende regeeringen alhier alligt aanspraken op ’t bezit van een of ander eiland [zullen D.L.] maken, hetgeen tot groote moeilijkheden kan leiden.’¹⁸⁰

Reeds in 1875 werd dienaangaande een poging ondernomen door de gouvernementen van Queensland, Victoria en Zuid-Australië. Zij vonden echter geen gehoor bij de Engelse minister van buitenlandse zaken Lord Carnarvon die niet geporteerd was voor een expansionistische koloniale politiek in het Pacifisch

---

¹⁷⁸ M. Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme van een kleine mogendheid’ 50

¹⁷⁹ Thompson, *Australian imperialism* 51

¹⁸⁰ Consul-Generaal der Nederlanden voor Australië, Nieuw-Zeeland en Tasmanië D. Ploos van Amstel aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 2 september 1874, ARA, Kol, ov. 4-12-1874, inv. nr. 2.10.02/2737

gebied.¹⁸¹ Hij wees de annexatie van het eiland van de hand omdat men ‘nog geene voldoende kennis bezat van het klimaat en de vruchtbaarheid van den grond, noch ook van de geaardheid der inboorlingen’, maar liet de deur voor de toekomst wel op een kier door te verklaren dat de annexatie van het eiland in de eerste plaats afhankelijk was van een financiële bijdrage uit de Australische koloniën omdat ‘deze aangelegenheid toch eigenlijk meer Australië dan Engeland raakte’.¹⁸²

Voor een dergelijke bijdrage was echter voorlopig geen steun te vinden waardoor de interesse voor annexatie enige jaren naar de achtergrond werd gedrongen.¹⁸³ Daarin kwam ook geen verandering toen Carnarvon in 1877, in het belang van de maritieme positie van Groot-Brittannië in het Verre Oosten, toestemming gaf om de eilandjes voor de kust van Nieuw-Guinea, in de Torres-straat gelegen, onder de soevereiniteit van Queensland te plaatsen waardoor de Australische soevereiniteit letterlijk tot op een steenworp afstand van de Nieuw-Guinesche kust werd uitgebreid.¹⁸⁴

Deze schijnbare desinteresse verdween vanaf 1882 doordat er in Australië de nodige ophef ontstond over een artikel in de Duitse *Allgemeine Zeitung* van november 1881 waarin sterk werd aangedrongen op een annexatie van Nieuw-Guinea door het keizerrijk om zodoende de Duitse handelsbelangen in het Pacifisch gebied te beschermen. In een gezamenlijk schrijven aan minister van koloniën Lord Derby stelden de Agenten-Generaal van Nieuw-Zuid-Wales, Nieuw-Zeeland, Queensland en Victoria dat zij van de regering in Londen ‘a more definite assurance’ verwachtten ten aanzien van de koloniale politiek van het Duitse keizerrijk vanwege ‘the vital character of the matter to every Colony in Australia’.¹⁸⁵

Nog voor hierop reactie was ontvangen had de premier van Queensland, Thomas McIlwraith, reeds opdracht gegeven om het oostelijke deel van het eiland in naam van de koningin te annexeren ‘to prevent any foreign annexation’.¹⁸⁶ Het heeft er alle schijn van dat hij trachtte om de regering in Londen voor een *fait accompli* te plaatsen. Daarbij is het zeer goed mogelijk dat minder nationalistische motieven een overwegende rol hebben gespeeld gezien het feit dat deze premier tevens voorzitter

---

¹⁸¹ C.C. Eldridge, *Victorian imperialism* (Londen 1978) 106-107

¹⁸² Nederlandsche staatcourant 4 mei 1875 in: ARA, Kol, ov. 22-6-1875, inv. nr. 2.10.02/2795

¹⁸³ Thompson, *Australian imperialism* 42

¹⁸⁴ Gordon, *The Australian frontier* 115-116

¹⁸⁵ *Correspondence respecting New Guinea, the New Hebrides, and other islands in the Pacific.*

Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. (Londen 1883) 13, ARA, Kol, kva., inv. Nr. 2.10.02/6147

¹⁸⁶ Thompson, *Australian imperialism* 52

was van de organisatie van suikerrietplanters in Queensland. De suikerrietcultuur was in de jonge kolonie de belangrijkste bron van inkomen en de planters waren voor een groot deel van hun arbeidskrachten afhankelijk van de semi-slaven die rond Nieuw-Guinea en in het Pacifisch gebied ‘geworven’ werden. Buitenlandse interventie zou hier wel eens een einde aan kunnen maken.¹⁸⁷

Consul-generaal Ploos onderscheidde in zijn schrijven aan Van der Does nog enkele redenen welke een rol schenen te hebben gespeeld bij de Australische annexatie van het oosten van Nieuw-Guinea. Hij noemt onder andere nog de inspanningen die Britse zendelingen op het eiland hadden verricht, de dringende behoefte van Groot-Brittannië aan strategische punten langs de grote handelswegen van de wereld en de angst voor de oprichting van een buitenlandse strafkolonie zo vlak voor de Australische noordkust.¹⁸⁸

Buitenlandse politiek was echter het privilege van de Britse regering in Londen zodat de annexatie pas officieel in werking zou treden indien die ook de goedkeuring van het ministerie van koloniën in Londen kon wegdragen. Al snel bleek echter dat dit geenszins het geval was. Derby sprak zich vrijwel onmiddellijk uit tegen de annexatie en stelde op 18 april tevens de Nederlandse gezant Van Bylandt gerust door hem op een diner bij de Engelse Lord Northbrook toe te vertrouwen dat de Nederlandse rechten en belangen geëerbiedigd zouden worden. Enigszins verontwaardigd liet hij erop volgen dat ‘gij’ wel niet van mij verwachten zal ‘dat ik ooit tot hunne schending zou willen medewerken’.¹⁸⁹

Ook de publieke opinie in Engeland was gereserveerd ten aanzien van de Australische annexatie. ‘The precedent set by the Government of Queensland in annexing the island on its own responsibility is too dangerous to be sanctioned (...) Foreign policy is impossible if we are to be burdened with new possessions acquired without any violation of our own, or in opposition to the will of Parliament’, aldus de *Spectator*.¹⁹⁰ Deze terughoudendheid werd alleen nog maar versterkt toen er in mei zowel in Berlijn als in Parijs verklaard werd dat zij geen plannen tot annexaties op Nieuw-Guinea hadden.

---

¹⁸⁷ Gordon, *The Australian frontier* 151-152

¹⁸⁸ Consul-Generaal der Nederlanden voor Australië, Nieuw-Zeeland en Tasmanië D. Ploos van Amstel aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 22 september 1883, ARA, Kol, kva. 6-11-1883, inv. nr. 2.10.02/6147

¹⁸⁹ Gezant te Londen C. van Bylandt aan minister van buitenlandse zaken W.F. Rochussen, 21 april 1883, ARA, Kol, kva. 28-4-1883, inv. nr. 2.10.02/6143

¹⁹⁰ Gordon, *The Australian frontier* 159

Op 2 juli werd in het Engelse parlement besloten om de annexatie van Queensland niet te ratificeren omdat dergelijke belangrijke beslissingen voorbehouden dienden te blijven aan het ministerie van koloniën, omdat men niet overtuigd was van een werkelijke buitenlandse dreiging en omdat men de Noord-Australische kolonie niet geschikt achtte om het bestuur over het gebied op zich te nemen vanwege het belang dat deze kolonie zelf had bij de 'labour trade' in de regio.¹⁹¹ Lord Derby liet echter wel weten dat hij meer geneigd zou zijn om een dergelijk project goed te keuren indien de koloniën in Australië nauwer zouden samenwerken waarmee hij 'de inbezitname van Nieuw-Guinea ten behoeve van de Britsche kroon, feitelijk afhankelijk heeft gesteld van het tot stand komen der confederatie van de Britsche koloniën in Australië'.¹⁹² Waardoor men in Den Haag dan ook tot de conclusie kwam 'dat de annexatie van Nieuw-Guinea niet opgegeven, maar voorlopig slechts uitgesteld is'.¹⁹³

Desalniettemin was de regering er ondanks 'de meer dan kortzichtige en meer dan flauwe staatkunde, die hier in Indië, ten opzichte onzer groote grenseilanden steeds gevolgd is',¹⁹⁴ voorlopig in geslaagd om haar aanspraken op de westelijke helft van Nieuw-Guinea te handhaven en zelfs te verstevigen dankzij de verklaring van Lord Derby dat hij de Nederlandse soevereiniteitsrechten op het eiland zou respecteren.

Hoewel men in Den Haag realistisch genoeg was om te onderkennen dat de invloed van Nederland op de Engelse beleidskeuze ten aanzien van het eiland nihil was¹⁹⁵ leek de aloude koloniale oriëntatie op het machtige Engelse imperium en de relatief bescheiden opstelling van het ministerie van koloniën ten aanzien van Nieuw-Guinea na de vaststelling van de gedragslijn in 1874 sterk te hebben bijgedragen aan de ontwikkeling, in zowel Engeland als Australië, van een publieke opinie waarin gold 'that, (...), an unaggressive commercial Nation like Holland, is the best neighbor'.¹⁹⁶ Deze schijnbaar veilige positie kwam gedurende de jaren tachtig

---

¹⁹¹ Gordon, *The Australian frontier* 169

¹⁹² Minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois aan minister van koloniën F.G. van Bloemen Waanders, 28 juli 1883, ARA, Kol, kva. 1-8-1883, inv. nr. 2.10.02/6145

¹⁹³ Ibidem

¹⁹⁴ Javabode 16 mei 1883

¹⁹⁵ Gezant te Londen C. van Bylandt aan minister van buitenlandse zaken W. baron Heeckeren van Kell, 8 april 1879, ARA, Kol, ov. 16-4-1879, inv. nr. 2.10.02/3190

¹⁹⁶ Consul-Generaal der Nederlanden voor Australië, Nieuw-Zeeland en Tasmanië aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 20 september 1883, ARA, Kol, kva. 6-11-1883, inv. nr. 2.10.02/6147

echter wederom onder druk te staan door de keuze van Bismarck om ook voor Duitsland een koloniaal rijk te verwerven.

6.2 Duitsland als nabuur, zowel in Europa als in Indië

Over de vrij abrupte heroriëntatie van het Duitse buitenlandse beleid onder leiding van Bismarck in 1883 is gedurende de afgelopen decennia uitgebreid gediscussieerd. Daarbij zijn er een scala aan argumenten aangevoerd welke als verklaring voor deze plotseling wijziging in de, tot dan toe Europacentrisch gerichte, politiek van de Duitse kanselier kunnen worden gebruikt. Deze variëren van klassieke economische tot *Weltpolitische* en sociaal-imperialistische. Haast onvermijdelijk lijkt ook binnen deze discussie een trend te ontstaan welke de multicausaliteit van het imperialistische streven van het Duitse keizerrijk benadrukt. Een afweging van al deze mogelijke drijfkrachten achter het expansiestreven van het keizerrijk zou voor deze studie echter veel te ver voeren. Dientengevolge is het noodzakelijk om het relaas tot het Nieuw-Guinea vraagstuk te beperken. Dat hierdoor wellicht te weinig aandacht wordt besteed aan externe factoren vanuit de andere Duitse acquisities of aan de politieke constellatie binnen het keizerrijk zelf moet dan ook als onvermijdelijk gevolg worden geaccepteerd.

Traditioneel wordt de interesse van Bismarck voor het Pacifisch gebied herleid tot de belangrijke economische voordelen die de regio vanaf het midden van de jaren zestig voor Duitse firma's als Godeffroy & Sohn, Von Hansemann, Hensheim en de Deutsche Handels- und Plantagen-Gesellschaft opleverde.¹⁹⁷ Op de keper beschouwd is deze redentatie juist, maar niet afdoende om de Duitse interventie vanaf 1884 te verklaren.¹⁹⁸ Ten eerste was de economische betekenis van het gebied slechts van marginaal belang in vergelijking tot de Duitse handelsbelangen in Europa en Afrika¹⁹⁹ terwijl daarnaast een eerder verzoek uit 1880 om overheidsprotectie voor de Duitse handelaren in de regio te verkrijgen gedeceideerd negatief werd beantwoord door de Rijksdag. De regering kon zich 'auf Okkupationen in der Südsee nicht

---

¹⁹⁷ S.G. Firth, 'German Firms in the Pacific Islands, 1857-1914' in: J.A. Moses en P.M. Kennedy (red.), *Germany in the Pacific and Far East, 1870-1914* (St. Lucia 1977) 4-21

¹⁹⁸ D.K. Fieldhouse, *Economics and Empire 1830-1914* (Londen 1973) 438-441

¹⁹⁹ W.D. Smith, *The German Colonial Empire* (Chapel Hill 1978) 108

einlassen. Wie die Sache liege, müsse es den Privatunternehmungen überlassen bleiben, auf eigene Hand vorzugehen'.²⁰⁰

In deze situatie kwam in 1883 echter verandering. In dat jaar werden namelijk twee extra dimensies toegevoegd aan het debat over de eventuele staatsbescherming van de Duitse handelsbelangen. In de eerste plaats ontstond er in het begin van de jaren tachtig in toenemende mate een controverse tussen Duitse handelaren en Australische 'arbeidswervers'.²⁰¹ Deze belangentegenstelling werd treffend getypeerd door de Duitse handelaar Hensheim door in een schrijven aan Bismarck te stellen dat 'zu dem gewalthätigen Auftreten der Mannschaften der englischen Arbeiterschiffe einerseits und der dadurch hervorgerufenen Störungen im friedlichen Verkehr und legitimen Handel mit den Eingeborenen anderseits' overheidssteun onontbeerlijk was. Hij sprak dan ook de hoop uit dat 'eins der in der Südsee fahrenden Schiffe der Kaiserlichen Marine für einige Zeit hier [rond de noordkust van Nieuw-Guinea D.L.] stationirt werden möge, um nach eingehender Prüfung der Sachlage geeignete Schritte zu ergreifen, die deutschen Interessen zu schützen und dem ohne Wissen und gegen die Gesetze der australischen Kolonial-Regierungen von den Unternehmen betriebenen Sklavenhandel ein Ziel zu setzen.'²⁰²

Hoewel deze dreiging sinds 1880 sterk was toegenomen scheen dit regionale conflict op zichzelf niet genoeg reden te bieden om de keizerlijke regering tot actie te bewegen ware het niet dat op 5 december 1883 te Sydney een resolutie werd aangenomen door alle Australische koloniën en Nieuw-Zeeland waarin zij verklaarden 'that such steps should be immediately taken as will most conveniently and effectively secure the incorporation within the British Empire of so much of New Guinea and the small islands adjacent thereto as is not claimed by the Government of the Netherlands'.²⁰³ Deze eensgezinde opstelling in Australië vormde een zeer ernstige bedreiging voor de Duitse belangen in het Pacifisch gebied aangezien Lord Derby immers de Britse steun voor annexaties in de regio afhankelijk had gesteld van de confederatie van de Australische koloniën. Nu dankzij de Conferentie van Sydney een dergelijke confederatie aanzienlijk dichterbij scheen te zijn gekomen werd de

---

²⁰⁰ 'Aufzeichnung des stellvertretenden Staatssekretärs im Auswärtigen Amt, Grafen von Limburg-Stürum, über die mündliche Beantwortung der Eingabe des Geh. Kommerzienraths Von Hansemann vom 11. november 1880' in: *Deutsche Interessen in der Südsee II 2*, ARA, Kol, kva. Inv. nr. 2.10.02/6159

²⁰¹ M.P. Knight, 'Britain, Germany and the Pacific, 1880-1887' in: J.A. Moses en P.M. Kennedy (red.), *Germany in the Pacific and Far East, 1870-1914* 66

²⁰² Hensheim aan Bismarck, 29 mei 1883, ARA, Kol, kva. Inv. nr. 2.10.02/6159

²⁰³ Gordon, *The Australian frontier* 192

druk op de regering in Berlijn om haar belangen te beschermen danig vergroot. Hierdoor was een situatie ontstaan die Fieldhouse als prerekwisitie voor koloniaal optreden van Europese staten stelt: ‘when economic activity gave rise to some strictly non-economic problem which again demanded political action’.²⁰⁴

Dienaangaande werd de Duitse gezant te Londen graaf Münster op 5 januari 1884 geïnstrueerd om aan de Engelse regering mede te delen dat ook Duitsland, in navolging van Groot-Brittannië in 1877, een speciale gezant in het westelijk Pacifisch gebied had benoemd om zodoende de handelsbelangen aldaar te kunnen beschermen.²⁰⁵ Daarmee werd de weg ingeslagen die uiteindelijk binnen een jaar zou resulteren in de driedeling van het eiland.

6.3 Het Engels-Duitse akkoord

Intussen werd de druk op zowel de Engelse als de Duitse regering om een besluit te nemen haast onhoudbaar. Nu de Australische koloniën zo boven verwachting snel in de richting van confederatie bewogen werd Lord Derby haast wel gedwongen om aan Gladstone te schrijven ‘that we could not as matters stand allow any other state to seize a part of the island: the Australians would threaten secession if we did, and everybody would be against us.’²⁰⁶ Tegelijkertijd bleven in Berlijn de verzoeken om overheidssteun voor de verschillende Duitse firma’s in het Pacifisch gebied maar binnenstromen.²⁰⁷

Daarop werd op 5 april 1884 de keizerlijke gezant te Londen opdracht gegeven om de Engelse positie ten aanzien van de Duitse handelsbelangen te achterhalen en tevens de Engelse regering ervan te doordringen dat er ook ‘*political considerations*’ aan dit vraagstuk vastzaten waarmee de aanvankelijk onbeduidende belangentegenstelling op handelsgebied tot een onderdeel van de Europese machtspolitiek werd gemaakt.²⁰⁸ Deze harde opstelling van Duitse zijde lijkt in belangrijke mate ingegeven door het feit dat men in Londen weinig geloof hechtte aan de geruchten over de koloniale aspiraties van Bismarck. Slechts enkele weken voor de mededeling van de Duitse gezant had de Engelse ambassadeur te Berlijn

---

²⁰⁴ Fieldhouse, *Economics and Empire* 464

²⁰⁵ Busch aan Münster, 5 januari 1884, ARA, Kol, kva. Inv. nr. 2.10.02/ 6159

²⁰⁶ Gordon, *The Australian frontier* 195

²⁰⁷ oa van Robertson&Hernsheim op 29 januari 1884 en van de Deutsche Handels- und Plantagen-Gesellschaft der Südsee-Inseln op 30 januari 1884, ARA, Kol, kva. Inv. nr. 2.10.02/6159

²⁰⁸ Knight, ‘Britain, Germany and the Pacific’ 70

immers verklaard dat hij geen reden zag waarom de Duitse kanselier mee zou werken aan koloniale expansie en daar dan ook niet in geloofde. Deze opvatting had tot gevolg dat er in Londen sprake was van een zekere desinteresse voor Duitse koloniale aangelegenheden, althans in de ogen van Bismarck. Zowel in de zuidwest-Afrikaanse kwestie rond Angra Pequena als in die van de handelsbelangen in het Pacifisch gebied werd niet adequaat gereageerd op Duitse voorstellen waardoor uiteindelijk in april een situatie ontstond waarin Bismarck zelf het heft in handen nam.

Daartoe behoorde in de eerste plaats de oprichting van de Neu Guinea Kompagnie op 13 mei. Dit samenwerkingsverband tussen de bankiers Hanseemann en Bleichröder stuurde in juli met de goedkeuring van Bismarck dr. Otto Finsch naar de noordkust van Nieuw-Guinea en de voorliggende eilanden om daar ‘die besten Häfen ausfindig zu machen, den freundlichen Verkehr mit den Eingeborenen herzustellen und neben der Errichtung von Handelsniederlassungen, (...), Land im weitersten Umfange und in solcher Weise zu erwerben, daß sich hieraus unter Vereinigung mit dem Landbesitz und dem weitere Landerwerb an den bestehenden Niederlassungen der Deutsche Handels- und Plantagen-Gesellschaft in der westlichen Südsee eine Kolonie bilden läßt, die zur Organisation und Entwicklung auf der gewünschten Grundlage besähigt ist’.²⁰⁹

Met de geheime goedkeuring voor dit project door Bismarck werd een Engels-Duitse diplomatieke oplossing van eminent belang aangezien een Duitse annexatie van een deel van Nieuw-Guinea zonder voorkennis van de Engelse regering deze ertoe zou kunnen bewegen om haar garantie aan de Australische koloniën uit 1883 te effectueren. Bij de afwijzing van de annexatie door Queensland had Derby immers officieel verkondigd dat de Engelse regering de oostelijke helft van Nieuw-Guinea als haar invloedssfeer beschouwde en dat een buitenlandse vestiging aldaar opgevat zou worden als ‘*an unfriendly act*’.²¹⁰

Om dit potentiële gevaar te omzeilen werd Münster opgedragen om ‘uns mit den englischen Regierung sowohl über die den beiderseitigen Angehörigen gegenüber anzuwendenden allgemeinen Grundsätze, wie auch über eine Abgrenzung derjenigen Gebiete zu verständigen, welche wir beiderseits unter staatlichen Schutz

---

²⁰⁹ Von Hanseemann en Bleichröder aan Bismarck, 27 juni 1884, ARA, Kol, kva. Inv. nr. 2.10.02/6159

²¹⁰ Thompson, *Australian imperialism* 66

zu stellen beabsichtigen'.²¹¹Tijdens dit onderhoud diende de gezant ervoor zorgen dat het Granville duidelijk werd dat de Duitse regering deze kwestie zeer hoog opnam. Toch was men in Berlijn, in het kader van een compromis, bereid om de Australische aanspraken op de zuidkust van Nieuw-Guinea te erkennen zolang de noordkust van het eiland maar van Britse annexatiepogingen gevrijwaard bleef. Daarbij beriep Von Hakfeldt zich op het maxime van de effectieve occupatie zoals dat ook enkele maanden later op de Conferentie van Berlijn als één van de centrale thema's ten aanzien van soevereiniteitsrechten in Afrika werd vastgesteld. 'Diejenigen Theile von Neu-Guinea, wo keine thatsächlich ausgeübte Souveränität einer civilisirten Macht besteht, sind daher ebenso berechtigte Zielpunkte deutscher wie englischer Unternehmungen'.²¹²

Op 9 augustus ontving Münster de reactie van Granville. Na opgemerkt te hebben dat hij er niet van op de hoogte was dat Duitsland ook aanspraken wilde laten gelden op Nieuw-Guinea verklaarde de minister namens de Engelse regering bereid te zijn om de Engelse aanspraken te beperken tot dat deel van het eiland dat speciale betekenis had voor de Australische koloniën. In Berlijn werd dit opgevat als een restrictie tot de zuidkust van het eiland waarop dan ook op 19 augustus aan de consul-generaal in Sydney opdracht werd gegeven om 'zunächts im Archipel von Neu-Britannien und auf dem außerhalb der berechtigten Interessensphäre der Niederlande und Englands liegende Theile der Nordküste von Neu-Guinea überall, wo deutsche Niederlassungen bereits bestehen oder in Ausführung begriffen sind, alsbald die deutsche Flagge zu hissen'.²¹³Dienaangaande verliet de eerder genoemde Otto Finsch op 1 september de haven van Sydney.

Deze tocht zorgde nog een laatste maal voor een crisis in de Engels-Duitse betrekkingen omtrent Nieuw-Guinea.. De reden hiervoor was dat Finsch van een dusdanig groot deel van het eiland bezit nam - weliswaar allemaal op de noordkust - dat dit zowel in Engeland als in Australië voor onrust zorgde. Bevreesd als men was voor de geëtaleerde Duitse machtsstrategie vormde de onduidelijke scheiding tussen de wederzijdse machtsaanspraken op het eiland de vonk die de jacht om koloniaal

---

²¹¹ Graf Von Hakfeldt aan Graf Münster, 2 augustus 1884, ARA, Kol, kva. Inv. nr. 2.10.02/6159

²¹² Ibidem

²¹³ Ibidem

bezit in het Pacifisch gebied deed ontbranden.²¹⁴ Gedurende de eerste maanden van 1885 zorgde dit ervoor dat de Engels-Duitse betrekkingen ernstig bekoeld raakte.

Aan deze gespannen verhouding kwam in maart een einde toen de Engelse regering definitief afzag van uitbreiding van haar aanspraken op Nieuw-Guinea om zodoende de Duitse steun in de Egyptische kwestie te winnen.²¹⁵ Daar was de Engelse regering in een netelige situatie beland. De militaire interventie in 1882 had in Frankrijk kwaad bloed gezet terwijl men sinds de Liquidatiewet van 1880 voor het bestuur over Egypte feitelijk afhankelijke was van de steun van één van de andere Europese grootmachten.²¹⁶ Uiteindelijk was het bezit van Egypte, de toegangspoort tot India, voor Engeland van groter belang dan enkele verre uithoeken van het imperium. Dienaangaande verklaarde Gladstone dan ook aan Granville, die op dat moment met Duitsland in gesprek was over een grensregeling op Nieuw-Guinea, 'that it is really impossible to exaggerate the importance of getting out of the way the bar to the Egyptian settlement'.²¹⁷

De volgende maand kwam er dan ook een voorlopige grensregeling tot stand welke de Engelse en Duitse bezittingen op Nieuw-Guinea ongeveer evenredig verdeelde en tevens de Nederlandse soevereiniteit over het westelijke deel van het eiland erkende. Hoe en waarom de Nederlandse regering daarin slaagde verdient nog wat nadere aandacht.

6.4 Nederland en de Engels-Duitse rivaliteit op Nieuw-Guinea

Logischerwijs hield men zowel in Indië als Nederland de ontwikkelingen op de oostelijke helft van Nieuw-Guinea angstvallig in de gaten. Volgens de *Javabode* was het 'meer dan duidelijk, dat het geheele oude stelsel van nominaal bezit en van traditioneele, door geen feit bewezen aanspraken niet meer houdbaar is; het zal door Duitsland niet gerespecteerd worden'.²¹⁸

Toch was men in Den Haag niet zo overtuigd van de noodzakelijkheid om tot effectieve occupatie van het westelijke deel van het eiland over te gaan. Deze afwachtende houding werd door minister van koloniën Sprenger van Eyk toegelicht

---

²¹⁴ Knight, 'Britain, Germany and the Pacific' 83-84

²¹⁵ Gordon, *Australian Frontier* 270, Thompson, *Australian Imperialism* 90

²¹⁶ Wesseling, *Verdeel en heers* 69

²¹⁷ Gordon, *Australian Frontier* 270

²¹⁸ *Javabode* 3 februari 1885

vanuit een internationaal rechtsstandpunt. In een schrijven aan zijn ambtsgenoot van buitenlandse zaken wijst Sprenger erop dat Engeland ‘nu onlangs de zuidkust van Nieuw-Guinea beoosten de 141ste graad oosterlengte Greenwich uitsluitend bij proclamatie onder zijn protectoraat gesteld [heeft] en het zal dus bezwaarlijk kunnen beweren dat de inbezitneming van Nederland krachtens de proclamatie van 1828 ongeldig is’. Tevens was de minister van mening dat ook de Duitse regering de geldigheid van die proclamatie niet kon ontkennen omdat ‘een deel van Nieuw-Guinea’s zuidkust met hare voorkennis geproclameerd is en zij dus wel genoodzaakt is dat protectoraat te erkennen. Zij zal zich derhalve evenmin kunnen onttrekken aan de erkenning van ons bezitrecht, voorzover het op eene inbezitneming bij proclamatie gegrond is’.²¹⁹ De minister was dan ook van mening dat Nederland haar aanspraken op het westelijke deel van Nieuw-Guinea moest handhaven ondanks dat ‘in den eersten tijden (en misschien wel nimmer) eenig direct voordeel’ uit het eiland zou kunnen worden getrokken.

Deze afwachtende houding werd in de eerste plaats gedictieerd door de onvermijdelijke situatie ‘dat wij op het continent de zwakke nabuur van het machtige Duitschland blijven en dat wij in den Indischen Archipel met Groot-Brittannië in aanhoudende aanraking zijn’²²⁰ Enerzijds zou een pro-Duitse koers het verdrag van Londen uit 1824 in gevaar kunnen brengen waarop een groot deel van de Nederlandse machtsaanspraken in de Archipel waren gebaseerd terwijl een uitgesproken pro-Engelse koers nadelige gevolgen kon hebben voor de economische en politieke situatie in Europa.²²¹ Toch betekende dit niet dat de positie van kleine macht tussen de wedijverende grootmachten per definitie nadelig was. Dienaangaande merkte de gezant te Londen, Van Bylandt, reeds op dat de Engels-Duitse wedijver op Nieuw-Guinea ‘ons eerder zal versterken dan verzwakken; want het komt mij waarschijnlijk voor, dat ieder der beide groote mogendheden ons tegen de eetlust van de andere zal willen beschermen, terwijl, bijaldien Engeland alleen zijn gezag in Nieuw-Guinea vestigde, wij zeker na verloop van tijd in ernstige moeielijkheden zouden gewikkeld worden.’²²²

---

²¹⁹ Minister van koloniën J.P. Sprenger van Eyk aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 27 oktober 1884, ARA, Kol, kva. 27-10-1884, inv. 2.10.02/6157

²²⁰ M. Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme van een kleine mogendheid’ 50

²²¹ H. von der Dunk, *Die Niederlande im Kräftenspiel zwischen Kaiserreich und Entente* (Wiesbaden 1980) 19

²²² Woltring, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek* nr. 560 p. 779

Ook op deze vraag lijkt een genuanceerd antwoord de waarheid het best te benaderen. Enerzijds was men in Den Haag op diplomatiek niveau buitengewoon attent om haar aanspraken op het westelijk deel van het eiland te verkondigen en te beschermen zoals in 1884 maar weer eens bleek toen de Duitse onderstaatssecretaris van buitenlandse zaken, Busch, aan de Nederlandse gezant te Berlijn, Van der Hoeven, vroeg hoe de Nederlandse regering erop zou reageren als een vreemde mogendheid zich op het westelijk deel van het eiland zou vestigen. Van der Hoeven gaf de onderstaatssecretaris te kennen 'dat ons Gouvernement niet ingenomen kan zijn met eene vestiging van vreemdelingen aan de Moluksche Zeeën op korten afstand van den hoofdzetel van het Gouvernement der Molukken'.²²⁵ Dit was ook het standpunt dat in het debat over de Duitse en Engelse annexaties op Nieuw-Guinea de boventoon voerde. De Beaufort wees er op dat de wereldwijde koloniale expansie ernstige gevolgen kon hebben voor een grote koloniale macht als Nederland. Daarin werd hij gevolgd door Brantsen van der Zijp die de regering aanraadde dat 'onze diplomatie een uiterst waakzaam oog houde en met beleid de rechten van Nederland als koloniale mogendheid handhave. Zij heeft vooral tijdig te waken tegen alle kiemen van latere moeielijkheden'.²²⁶

Dat was dan ook precies wat er gebeurde. Op grond van haar aanzienlijke koloniale bezittingen trachtte Nederland een positie als 'eerste mogendheid van de tweede rang' te verwerven. Om dat te verwezenlijken streefde het ernaar om zoveel mogelijk van haar invloedssfeer in Indië internationaal erkend te krijgen. Maar in de praktijk bepaalden de Europese machtsverhoudingen de internationale betrekkingen en die lieten weinig ruimte voor deze pretentie.²²⁷

Juist hier kwam de Engels-Duitse rivaliteit de Nederlandse positie ten goede. Tijdens het diplomatieke conflict over het oostelijk deel van Nieuw-Guinea was gebleken dat de beide grootmachten elkaar met argusogen bekeken en buitengewoon bevreesd waren voor een uitbreiding van de machtspositie van de tegenstrever. Dit was voor het Nederlandse gouvernement een hele geruststelling want het kon ervan uitgaan dat zowel Engeland als Duitsland het Nederlandse bezit op het eiland zouden

---

²²⁵ Gezant te Berlijn Van der Hoeven aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 15 oktober 1884, ARA, Kol, kva. 27-10-1884, inv. nr. 2.10.02/6157

²²⁶ Brantsen van der Zijp, 26 februari 1885 in: *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal* 345

²²⁷ Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme van een kleine mogendheid' 65

eerbiedigen omdat een schending onvermijdelijk tot een conflict met de opponent zou leiden.

Nu rest de vraag of de Nederlandse houding gekarakteriseerd kan worden als imperialistisch? Op het eerste gezicht lijkt Wesseling een buitengewoon krachtig argument tegen deze veronderstelling te hebben aangevoerd door te betogen dat de Nederlandse bestuursuitbreiding zich niet op nieuwe gebieden richtte, maar op handhaving van de bestaande invloedssfeer in Zuid-Oost Azië. Indien er nieuwe activiteit werd ontplooid was dit het gevolg van een wijziging in de internationale situatie. Kortom het Nederlandse imperialisme was niets anders dan een reactie op het imperialisme van anderen.²²⁸

Tot zover valt er weinig tegen de analyse van Wesseling aan te voeren. Kuitenbrouwer kwam in 1985 zelfs tot een soortgelijke conclusie door te stellen dat de internationale factor in het geval van Nederland als een drijfveer van imperialisme in de Indonesische Archipel fungeerde.²²⁹ Hun analyses van de Nederlandse machtsuitbreiding divergeren echter op het vlak van de doelgerichtheid van dat expansionistische optreden. Wesseling kwam tot de conclusie dat Nederland af en toe een volk tuchtigde, zo nu en dan een gebied pacificeerde en doorgaans genoeg nam met schriftelijke onderwerping van gebiedsdelen.²³⁰ Ook deze constatering is oppervlakkig juist, maar doet geen recht aan de interne factoren die een rol speelden bij het totstandkomen van een 'imperialistische mentaliteit'.

Er bestaat een overduidelijk en niet te miskennen contrast tussen de uitspraak van Loudon uit 1861 toen hij 'elke uitbreiding van ons gezag' beschouwde 'als een stap nader tot onzen val'²³¹ en de constatering van Brantsen van der Zijp uit 1885 dat 'Nederland nog steeds de tweede koloniale mogendheid is en recht heeft eene eervolle plaats te bekleden in de rij der natiën, mits het zich zelve eere en geen 'policy of resignation' dulde'.²³² Klaarblijkelijk was er in de tussenliggende jaren een kentering opgetreden ten aanzien van de rol die men voor Nederland in Indië zag weggelegd. Op de ontwikkeling van deze 'imperialistische mentaliteit' legde Kuitenbrouwer in zijn herziene versie uit 1991 de nadruk door te stellen dat een dergelijke mentaliteit onmiskenbaar aanwezig was en haar weerslag had in de

---

²²⁸ Wesseling, *Bestond er een Nederlands imperialisme?* 189

²²⁹ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 209-210

²³⁰ *Ibidem* 192

²³¹ Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme van een kleine mogendheid' 46

²³² Brantsen van der Zijp, 26 februari 1885 in: *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1884-1885* 345

buitenlandse politiek.²³³ In zijn dissertatie uit 1985 had de auteur reeds geconstateerd dat de beleidskeuzes, gezien de internationale positie van het kleine Nederland, van geval tot geval bepaald werden, maar dat er een aantal vaste overwegingen een rol speelden. In de eerste plaats waren de overzeese belangen die in het geding waren van belang, aangevuld met de status en het optreden van de betrokken buitenlandse concurrenten om te worden gecompenseerd door de reactie die volgde van het parlement, pressiegroepen en de publieke opinie in Nederland.²³⁴

Deze opvatting doet meer recht aan de interne factoren die bijdroegen aan de ontwikkeling van een imperialistische mentaliteit. Ook ten aanzien van het Nieuw-Guinea-beleid speelden dergelijke factoren een rol. Dit oostelijke eiland stond onderaan de hiërarchie van de overzeese belangen welke evident door Java en Sumatra werden gedomineerd. Gedurende de jaren dat er van een Nederlandse occupatie op Nieuw-Guinea nog geen sprake was werd er regelmatig gepleit voor afstand van het gebied. Zo werd bijvoorbeeld in de *NRC* van 13 oktober 1884 de vraag gesteld wat te doen ‘met onze aanspraken of rechten op de Westkust. Indien wij die niet uitoefenen, en wij hebben onze krachten wel elders nodig, dan, dunkt mij, zou het ’t best zijn ons gedeelte van Nieuw-Guinea in veiling te brengen. Engeland zal vermoedelijk wel een prijsje er voor willen betalen, om te verhinderen dat het Duitsland of eenen anderen onaangename concurrent in handen valle’.²³⁵ Ook de socialist H. van Kol was in 1901 nog van mening dat het eiland ‘geenszins de offers aan menschenlevens en geld waard [is], die het nog zal eischen’.²³⁶

Toch besloot men in Den Haag om haar aanspraken te handhaven. Zoals gezegd kwam het optreden van de buitenlandse concurrenten het behoud van de Nederlandse aanspraken op dat eiland ten goede waardoor zelfs een strikt defensieve houding zonder effectieve machtsmiddelen succesvol was. Daarbij leek de combinatie van afzijdigheid ten aanzien van de rivaliteit tussen de grootmachten, een strikte vrijhandelspolitiek in de Archipel en een beroep op de historische bezit rechten in Zuid-Oost Azië voor eventuele concurrenten voldoende reden te bieden om van een inbreuk op die aanspraken af te zien.²³⁷

---

²³³ Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme van een kleine mogendheid’ 64

²³⁴ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 206

²³⁵ *NRC* 13 oktober 1884

²³⁶ H.H. van Kol, *Het imperialisme van Nederland* (Rotterdam 1901) 21

²³⁷ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 209 + Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 291

Ten slotte lijkt de publieke opinie ook in het Nieuw-Guinea-beleid een, weliswaar indirecte, rol van betekenis te hebben gespeeld. Ter verduidelijking van de in 1874 aangenomen gedragslijn ten aanzien van het eiland schreef Van der Does aan Gouverneur-Generaal van Lansberge dat van belangstelling bij het publiek niet veel gebleken was, maar dat een dergelijke desinteresse zich ook in de toekomst zou continueren werd sterk betwijfeld. Dienaangaande had men reeds enige decennia eerder ervaring opgedaan toen James Brooke zich te Serawak vestigde waarop in het moederland een ware hetze ontstond tegen de apathische houding van het Nederlandse gouvernement.²³⁸ Mede daardoor werd dan ook besloten om internationaal de aanspraken op het westelijk deel van het eiland te handhaven. Als verklaring daarvoor gold dat men weliswaar ‘niet ligt tilt de bezwaren aan eene meer active politiek ten aanzien van Nieuw-Guinea verbonden’, maar dat men ‘uit de onwenschelijkheid thans ten aanzien van Nieuw-Guinea waargenomen’ niet durfde af te leiden ‘dat het afzien van zoodanige politiek en het aannemen van eene lijdelijke houding, bij Nederlandsche chauvins geen oppositie zal uitlokken’.²³⁹

Concluderend zou men de handhaving van de Nederlands machtsaanspraken op het westelijk deel van Nieuw-Guinea, welke gebaseerd was op de in 1874 geformuleerde gedragslijn, het best kunnen plaatsen onder de tussenstrategie van informeel, maritiem imperialisme, van economische expansie en indirect bestuur²⁴⁰ zoals die voornamelijk door Fransen van de Putte werd voorgestaan. Het feit dat juist deze minister ten tijde van de formulering van de gedragslijn aan het hoofd van het ministerie van koloniën stond lijkt deze stelling verder te onderbouwen.

Ondanks de internationale erkenning van de Nederlandse bezitstrechten was het proces van bestuursuitbreiding, wat uiteindelijk het meest aansprekende voorbeeld van expansionisme is, nog niet voltooid zonder een effectieve occupatie. Hoe het kleine Nederland zich van deze omvangrijke taak zou kwijten zal in de laatste paragraaf worden toegelicht.

---

²³⁸ Minister van Koloniën W. baron van Goltstein aan minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois, 23 maart 1875, ARA, Kol, kva. 23-3-1875, inv. nr. 2.10.02/6062

²³⁹ Minister van buitenlandse zaken P.J.A.M. van der Does de Willebois aan Gouverneur-Generaal J.W. van Lansberge, 26 april 1875, ARA, Kol, ov. 26-4-1875, inv. nr. 2.10.02/2780

²⁴⁰ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 212

‘Overtuigd dat ons volksbestaan onafscheidelijk verbonden is aan ons koloniaal bezit, en alles behoort te worden gedaan om het rustig bezit en de geleidelijke ontwikkeling daarvan te verzekeren, heb ik het voorstel van de Regeering om over te gaan tot vestiging van ons bestuur in Nederlandsch Nieuw-Guinea met genoeg gezien.’²⁴¹

Over dit vraagstuk ontspon zich eind 1897 een fel debat tussen minister van koloniën Cremer enerzijds en de socialist Van Kol anderzijds. De laatste hekelde de ‘aan het bespottelijke grenzende “groot-doenerij” van Nederland’²⁴² in de Archipel. Hij was van mening dat het beheer van Nieuw-Guinea de Nederlandse krachten te boven zou gaan en dat men zich in de Archipel moest richten op de ontwikkeling van Java en Sumatra. Volgens Van Kol waren het geen politieke, ethische of protectionistische drijfveren die aanleiding gaven tot een Nederlandse bestuursvestiging, maar ‘het winstbejag van het grootkapitaal’.²⁴³

Achteraf bezien was deze angst, ingegeven door een oprecht gevoel voor humaniteit, enigszins overtrokken. De kennis der historie leert ons dat minister Cremer de waarheid dicht benaderde toen hij in de Kamer verkondigde ‘dat wij hier eenvoudig beschavingswerk gaan verrichten’ en vol vertrouwen stelde dat niemand er aan dacht ‘dat wij hier eene bezetting gaan veroveren waar wat te halen is, om het platweg uit te drukken. Neen, daar halen eenige Ternataansche jagers paradijsvogels vandaan en komen daarbij nogal eens in conflict met de bevolking; maar voordeelen voor de Europeanen of voor de Regeering zijn daar niet te halen, nu, noch in het verschiet.’²⁴⁴ Aldus dringt zich de vraag op waarom dan überhaupt tot bestuursvestiging werd overgegaan?

Dienaangaande kan ik mij niet helemaal aansluiten bij de conclusie van Locher-Scholten dat ethische motieven een belangrijker rol dan angst voor het

---

²⁴¹ Pyttersen 19 november 1897 in: *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1897-1898* 171

²⁴² Van Kol 19 november 1897 in: *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1897-1898* 171

²⁴³ Van Kol, *Het Nederlands imperialisme* 23

²⁴⁴ Minister van Koloniën J.T. Cremer 19 november 1897 in: *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1897-1898* 175

buitenland speelden.²⁴⁵ Hoewel evident voortbouwend op de stelling van Kuitenbrouwer dat de dreiging uit het buitenland na 1894 naar de achtergrond werd gedrongen als reden om tot bestuursvestiging over te gaan²⁴⁶ werd dit argument in de discussie over de vestiging op Nieuw-Guinea wel degelijk gehanteerd. Op 19 november 1897 verklaarde Cremer in de Kamer dat ‘het oog van verschillende natiën, ook in Azië, op dit stukje van Nieuw-Guinea gevestigd is. Men zal de politiek van non-interventie, ook al wilde men nog zo gaarne, derhalve niet kunnen volhouden. Wanneer wij nu niet de beslissing nemen om ons daar te vestigen, dan bestaat de mogelijkheid dat wij binnen korten tijd daartoe gedwongen kunnen worden, of dit gebied zullen moeten opgeven’.²⁴⁷

Waar in 1885 de reclamaties van de zendelingen om tot definitieve bestuursvestiging over te gaan niet voldoende bleken om een dergelijke actie uit te lokken omdat de continuering van de soevereiniteitsrechten reeds via internationale verdragen was gegarandeerd zorgde een combinatie van factoren er in 1898 voor dat expansie in dat jaar wel gesanctioneerd werd. Naast de reeds aangestipte ethische en politiek-strategische motieven speelden ook nationalistische en bestuurlijke argumenten een rol in het besluitvormingsproces omtrent de bestuursvestiging. Zo werd bijvoorbeeld door het Tweede Kamerlid Pyttersen verkondigd dat in de discussie werd voorbijgegaan aan ‘de groote betekenis en waarde van Nederland als koloniale Mogendheid’²⁴⁸, een opvatting die kenmerkend is voor het actieve en expansionistische getinte koloniale beleid na 1896. Dit beleid werd mede bepaald door bestuurlijke motieven. In dat argument werden in de praktijk twee componenten samengebracht. Aan de ene kant bestond het uit een intern gezagsargument waarbij werd geredeneerd dat men toch niet langer kon volstaan ‘met het schijngezag aldaar door ons uitgeoefend’ omdat er toch geen eerbied te verwachten viel van een gezag dat zich beperkte tot ‘het uitreiken van vlaggen en het plaatsen van wapenborden’.²⁴⁹ Daarnaast bestond er ook nog een internationaal gezagsargument. Cremer constateerde dan ook dat ‘in het volkenrecht volgens de nieuwere beginselen de souvereiniteit van eene Europeesche natie over dergelijk gebied gerekend [wordt]

---

²⁴⁵ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 282

²⁴⁶ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 208

²⁴⁷ Minister van koloniën J.T. Cremer, 19 november 1897 in: *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1897-1898* 175

²⁴⁸ Pyttersen, 19 november 1897 in: *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1897-1898* 177

²⁴⁹ *Ibidem* 171

te dateeren van het oogenblik dat het land door haar geoccupeerd is'. Hij was dan ook van mening dat 'de vraag of wij eene dergelijke streek zouden kunnen opgeven zonder meer' een zeer ernstige is. 'Het geldt hier niet de vraag, of wij meenen dat dit stuk van Nieuw-Guinea voor ons eenige waarde heeft'²⁵⁰, maar of men de bezitreechten op de Indische Archipel wenste te handhaven.

Het economische motief dat door Van Kol werd benadrukt lijkt het enige argument dat daadwerkelijk geen directe rol heeft gespeeld in de Nederlandse machtsuitbreiding over het eiland. Toch had deze socialist van het eerste uur het wel bij het rechte eind toen hij het Nederlandse koloniale beleid als 'eener Imperialistische staatkunde' kenschetste.²⁵¹ Het was en bleef echter een imperialisme van een kleine mogendheid die voor de continuering van dat beleid in sterke mate afhankelijk was van de steun van de grootmachten welke zij trachtte te verwerven door een vrijgeevige handelspolitiek, het nastreven van morele superioriteit (uitgedrukt in de ethische politiek) en een strikte interne ordehandhaving. Dankzij haar historische erfenis en haar strategische positie tussen de wedijverende grootmachten kon het tot op zekere hoogte een afwachtende houding aannemen en haar beperkte machtsmiddelen op de meest dringende plaats concentreren zonder het verlies van andere delen van de Archipel te riskeren. Daarbij lijkt de Nederlandse koloniale politiek er in de eerste plaats op gericht te zijn geweest om iedere mogelijke reden tot buitenlandse interventie in de Archipel af te wenden. In een constante heroverweging van de internationale situatie werd 'van geval tot geval' een beleid geformuleerd waarbij een combinatie van ethische, economische, nationalistische, bestuurlijke en machtsstrategische argumenten in specifieke gevallen tot overheidsingrijpen aanleiding konden geven.

Voor Nieuw-Guinea was in 1898 een dergelijke combinatie van factoren ontstaan. Hoewel voornamelijk ethisch gelegitimeerd²⁵² speelden ook de angst voor het buitenland en het besef van een Nederlandse missie in de Indische Archipel een rol om de machtsaanspraken op het eiland te effectueren. Juist op Nieuw-Guinea valt het contrast tussen een toonaangevende imperialistische grootmacht en een kleine macht die gedwongen wordt om een imperialistische koers te volgen om haar

---

²⁵⁰ Minister van Koloniën J.T. Cremer, 19 november 1897, *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1897-1898* 179

²⁵¹ Van Kol, *Het Nederlands imperialisme* 1

²⁵² Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 290

bestaande machtspositie te handhaven goed aan te tonen door een vergelijking te maken tussen de Duitse en de Nederlandse bezittingen op het eiland.

7.1 Kaiser-Wilhelmsland als voorbeeld?

Voor de Indische pers stond het als een paal boven water dat Duitsland er vele malen beter in zou slagen om haar deel van Nieuw-Guinea tot ontwikkeling te brengen dan Nederland. In de *Javabode* van 3 februari 1885 is dan ook te lezen dat er geen reden is, ‘waarom Duitschland, met zijn schrandere, naar een vast plan werkende Regeering en zijn energiek streven, naar koloniaal bezit, niet profijt zou kunnen trekken, uit een eiland, waar wij ons enkel vergenoegd hebben, met schrale opmetingen en een paar wetenschappelijke reizen te laten doen en wapenborden te plaatsen’.²⁵³ Ook het *Soerabajaansch Handelsblad* was van mening dat Duits Nieuw-Guinea ‘eene betere toekomst tegemoet [schijnt] te zullen gaan dan de andere Duitse koloniën’.²⁵⁴ Dit was dan ook reden genoeg om de regering in Den Haag constant aan te sporen om tot een effectief bestuur over het Nederlands deel over te gaan omdat ‘wij betwijfelen of Bismarck, als hij, voor de afronding of om andere redenen, de westelijke helft van Nieuw-Guinea (die thans voor Nederlandsch doorgaat) begerlijk vindt, zich aan zulk schraal gefundeerde aanspraken of soevereiniteits-rechten storen zou’.²⁵⁵

Deze verwachtingen bleken in de praktijk echter niet op de realiteit gebaseerd. Kaiser-Wilhelmsland, zoals Duits Nieuw-Guinea in 1885 was genoemd, werd sinds de annexatie in dat jaar bestuurd door de Neu-Guinea Kompagnie, die als geötrooieerde handelsmaatschappij zowel de verantwoordelijkheid droeg voor de economische exploitatie van het gebied als voor het binnenlands bestuur.²⁵⁶ Vanuit haar basis in Finschhafen (zie kaartje) streefde de Kompagnie ernaar om van Duits Nieuw-Guinea een vestigingskolonie te maken. Al snel bleek echter dat een dergelijke opzet een illusie was en in de praktijk bevonden zich nooit meer dan 300 Europeanen in Kaiser-Wilhelmsland.²⁵⁷

---

²⁵³ *Javabode* 3 februari 1885

²⁵⁴ *Soerabajaansch Handelsblad* 2 februari 1889

²⁵⁵ *Javabode* 3 februari 1885

²⁵⁶ I. Moses, ‘The Extension of Colonial Rule in Kaiser Wilhelmsland’ in: J.A. Moses en P.M. Kennedy (red.), *Germany in the Pacific and Far East, 1870-1914* (St. Lucia 1977) 294

²⁵⁷ *Ibidem* 290

Figuur 2: Oostelijk Nieuw-Guinea

Vervolgens werd het ook steeds duidelijker dat Nieuw-Guinea ook niet geschikt was als handelskolonie omdat de Kompagnie er niet in slaagde om de lokale bevolking voor zich te winnen. Hoewel haar soevereiniteit over het gebied niet betwist werd

omdat er geen georganiseerd lokaal verzet bestond werd de Kompagnie wel constant geconfronteerd met kleinschalige aanvallen op haar plantages en nederzettingen waardoor een verblijf in de kolonie in het vaderland in een slecht daglicht kwam te staan. Een opinie die dankzij het uitermate ongezonde klimaat op het eiland alleen maar werd versterkt. De maatschappij slaagde er niet in om deze tegenwerking van zowel inheemse als van Duitse zijde te overwinnen omdat het haar ontbrak aan de koloniale expertise en traditie.²⁵⁸ In 1898 besloot het Keizerrijk uiteindelijk om per 1 april 1899 het bestuur over het gebied van de kwijnende Kompagnie over te nemen.

Het falen van de Neu-Guinea Kompagnie was indertijd echter niet altijd evident en van relatieve betekenis. In de Australische dagbladen werd immers lange tijd opgezien tegen het effectieve bestuur die de maatschappij in het noorden van het eiland had opgezet. ‘Het verschil laat zich daaruit verklaren, dat het Duitsch gebied bestuurd wordt door een maatschappij te Berlijn gevestigd. Engelsch Nieuw-Guinea daarentegen wordt door het opperbestuur bestuurd volgens politiek-economische en humanitaire beginselen, die uit den aard der zaak niet deugen’, aldus de *Straits-*

²⁵⁸ I. Moses, ‘The Extension of Colonial Rule in Kaiser Wilhelmsland’ in: J.A. Moses en P.M. Kennedy (red.), *Germany in the Pacific and Far East, 1870-1914* (St. Lucia 1977) 298

Times.²⁵⁹ Daarmee ging de auteur van dit krantenartikel echter voorbij aan de verschillende doelstellingen die de koloniale mogendheden op Nieuw-Guinea nastreefden. Deze werden in 1914 treffend omschreven door E.B. Kielstra.

*‘De Nederlanders hebben West-Nieuw-Guinea binnen hunne invloedssfeer getrokken omdat zij het destijds bestaande specerij-monopolie der Molukken meenden te moeten beschermen en liefst geen vreemde natie in de buurt hadden. De Engelschen, hier eigenlijk Australië, wenschten heerschappij op Nieuw-Guinea om te voorkomen dat een mogelijke vijand zich aan de overzijde van de Torresstraat zoude kunnen nestelen; de Duitschers eindelijk eischten, na 1882 ongeveer, als opkomende koloniale mogendheid, ter bescherming van hun niet onbelangrijken handel in de naburige eilandengroepen, ook ginds “een plaats onder de zon”’.*²⁶⁰

Voor Nederland en Engeland was de belangrijkste functie van de bezittingen op Nieuw-Guinea defensief terwijl Duitsland als koloniale nieuwkomer haar positie in de regio, via een actief optreden, wenste uit te breiden. Toen geleidelijk duidelijk werd dat een dergelijke strategie zeer kostbaar en weinig effectief was werd de mogelijkheid dat de handhaving van de Nederlandse aanspraken op het westelijke deel van het eiland gepaard zou gaan met een uitbreiding van de economische activiteiten steeds onwaarschijnlijker.²⁶¹ Zoals in de vorige paragraaf reeds aangetoond droeg het ontbreken van dergelijke economische drijfveren in sterke mate bij aan het uitblijven van een Nederlandse bestuursvestiging op het westen van het eiland. Er was geen sprake van een ‘over-riding need to impose formal political control’ omdat er geen ‘economic factors’ waren die gepolitiseerd konden worden.²⁶²

Vanuit die zienswijze vormde Kaiser-Wilhelmsland wel degelijk een voorbeeld. In 1885 werd er met grote verwachting naar het Duitse koloniale bestuur uitgekeken maar een kleine vijftien jaar later was het aan een ieder duidelijk geworden dat het bestuur over Duits Nieuw-Guinea op een mislukking was uitgelopen. Zowel Nederland als Engeland waren niet bereid om in navolging van de Duitsers grote financiële en personele offers te brengen voor een gebiedsdeel dat

---

²⁵⁹ Bataviaansch Handelsblad 23 februari 1887

²⁶⁰ E.B. Kielstra, *Nieuw-Guinea* (z.p. 1914)

²⁶¹ Een dergelijke samenhang werd door Lindblad beschreven. J.Th. Lindblad, ‘Economische aspecten van de Nederlandse expansie in de Indonesische Archipel, 1870-1914’ in: J. van Goor (red.), *Imperialisme in de marge. De afronding van Nederlands-Indië* (Utrecht 1986) 229

²⁶² Fieldhouse, *Economics and Empire* 466

slechts als bufferzone diende. Daardoor bleef Nieuw-Guinea ook na de driedeling behoren tot één van de grootste enigma's ter wereld. Dienaangaande zou ik nogmaals Kielstra willen volgen in zijn constatering dat 'de Europeesche mogendheden op Nieuw-Guinea optraden, gedeeltelijk noodgedwongen, gedeeltelijk uit onderlinge naijver, maar niet omdat het bezit van dat eiland op zichzelf veel voordeel kon bieden'.²⁶³

7.2 1898 een keerpunt?

In zijn artikel uit 1991 stelt Kuitenbrouwer dat in 1898 de onthoudingspolitiek in de Archipel definitief werd ingeruild voor een actief expansionistisch koloniaal beleid.²⁶⁴ 'Zelfs voor Nieuw-Guinea, (...), vormden de jaren negentig vanwege de eerste bestuursvestigingen een cesuur'.²⁶⁵ Daarmee gaat deze auteur tegen de stelling van Wesseling in dat het Nederlandse koloniale beleid ook in dat decennium door incidenten werd bepaald die overwegend door conflicterende belangen met buitenlandse concurrenten ontstonden. Voor Kuitenbrouwer stond het als een paal boven water dat er vanaf het midden van de jaren negentig sprake was van een systematische pacificatie. Door een indrukwekkende opsomming van voorbeelden slaagt de auteur er bijzonder overtuigend in om zijn stelling te onderbouwen, maar ten aanzien van Nieuw-Guinea valt er toch enige aarzeling te bespeuren. Zo valt over de vestiging van bestuursambtenaren in de buitengewesten in de jaren negentig te lezen dat 'op enkele plaatsen, zoals Nieuw-Guinea, fungeerden ze voornamelijk als "levende wapenborden voor voorbijgangers", in de woorden van één van hen. Op de meeste plaatsen, met name op de grote, economisch belangrijke eilanden, oefenden zij een effectief koloniaal bestuur uit'.²⁶⁶ Hieruit dringt zich de vraag op of er in 1898 dan wel een daadwerkelijke cesuur in het beleid ten aanzien van Nieuw-Guinea optrad? Immers als de bestuursambtenaren slechts de plaats innamen van de reeds langer gehanteerde wapenborden is er dan nog wel sprake van een systematische bestuursuitbreiding?

Ook Locher-Scholten worstelt in haar studie uit 1994 met deze ogenschijnlijke tegenstelling. Enerzijds stelt de auteur dat 'de nieuwe koloniale

---

²⁶³ Kielstra, *Nieuw-Guinea*

²⁶⁴ Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme van een kleine mogendheid' 52

²⁶⁵ Ibidem 62

²⁶⁶ Ibidem 56

mentaliteit van versterkt zelfbewustzijn' zich dankzij de successen op Lombok in 1894 en in Atjeh in 1896 kon ontwikkelen. Het kenmerk van die nieuwe koloniale ideologie was volgens Locher-Scholten de 'imagined community' van een krachtige koloniale staat die hele Archipel omvatte²⁶⁷, maar eerder merkt de auteur op dat 'er al sinds de jaren veertig en vijftig van de negentiende eeuw (...), een vage voorstelling van een 'imagined community'' bestond.²⁶⁸ Deze veronderstelling wordt bekrachtigd door de uitspraak van minister van koloniën Rochussen uit 1859 dat 'de uitbreiding van ons gezag plaats heeft, dat is het gevolg van het besef wat er van dien Archipel onder ons beheer te maken is'.²⁶⁹ Zoals reeds op pagina 49 aan de orde kwam maakte Nieuw-Guinea reeds sinds 1874 een integraal deel uit van die 'imagined community'.

Als dit het geval is komt ook de stelling van Kuitenbrouwer dat het Nederlandse beleid ten aanzien van Nieuw-Guinea in de jaren tachtig en negentig werd gekenmerkt door *pre-emption*²⁷⁰ in een ander daglicht te staan. Preventie was wel degelijk een belangrijke steunpilaar van het Nederlandse koloniale beleid, zoals op pagina 23 al werd opgemerkt, maar was in 1898 niet van doorslaggevende betekenis. De angst voor het buitenland was slechts één van de factoren die een rol speelde om tot bestuursvestiging op het eiland over te gaan. Het is zelfs twijfelachtig of een dergelijke bestuursuitbreiding daadwerkelijk tot stand zou zijn gekomen als ethische en bestuursmotieven (zie pagina 71 en 72) ontbroken hadden. De vestigingen van machtige staten als Duitsland en Engeland in de directe nabijheid van de Nederlandse bezittingen op het eiland in 1884 en 1885 hadden immers ook niet tot een bestuursvestiging geleid.²⁷¹ Om tot een zuiver voorbeeld van preventieve occupatie op Nieuw-Guinea te komen is het veeleer nuttig om te verwijzen naar de vestiging te Merkusoord in 1828. Dit besluit werd onmiskenbaar genomen 'om de Engelschen voor te komen'.²⁷²

Aldus kan ik mij zeer wel aansluiten bij de conclusie van Locher-Scholten dat *pre-emption* niet zo'n relevante factor was in het Nederlands imperialisme rond de

---

²⁶⁷ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 289

²⁶⁸ Ibidem 281

²⁶⁹ Fasseur, 'Een koloniale paradox' 179

²⁷⁰ Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme van een kleine mogendheid' 60

²⁷¹ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 282

²⁷² Kommissaris Generaal Du Bus de Gisignies aan minister voor marine en koloniën C. Th. Elout, 26 september 1826, ARA, Kol, gv. 23-4-1827, inv. nr. 2.10.01/4195

eeuwwisseling²⁷³, maar het gaat te ver om te stellen dat het helemaal geen factor van betekenis was. Nieuw-Guinea vormt dienaangaande echter een uitzonderlijk geval omdat de drijfkracht achter het moderne imperialisme, althans volgens Wesseling, *pre-emption*, reeds in de eerste helft van de negentiende eeuw een belangrijke rol speelde in de beleidsbepaling ten aanzien van het eiland. Wat betreft de preventieve component vormde 1828 veeleer een breekpunt dan 1898.

Toch staat het buiten kijf dat 1898 wel van belang was voor de verhouding tussen Nederland en Nieuw-Guinea. Dit belang dient echter overwegend aan de andere component van het moderne imperialisme, zoals Kuitenbrouwer die in navolging van Betts onderscheid, te worden gehecht. De factor *contiguity* lijkt van veel groter belang.

Zowel Kuitenbrouwer als Locher-Scholten als Wesseling²⁷⁴ zijn van mening dat er van een vooropgezet imperialistisch beleidsplan in het Nederlandse geval geen sprake was. Het Nederlandse beleid werd ad-hoc bepaald. Het beleid in de jaren negentig onderscheidde zich echter door een steeds eenduidiger patroon in de antwoorden die werden gevonden op koloniale probleemstukken. In tegenstelling tot de bewering van Wesseling dat er in het laatste decennium van de negentiende eeuw geen nieuwe imperialistische mentaliteit in Nederland ontstond lijkt hier wel degelijk sprake van te zijn. Illustratief daarvoor zijn optimistische uitspraken als:

*‘Overtuigd dat ons volksbestaan onafscheidelijk verbonden is aan ons koloniaal bezit, ...’ en ‘toch bestaat er geen grond om te twifelen aan de mogelijkheid om ook Nieuw-Guinea op te voeren tot eene hoogte, waardoor het, als een ander Java, een parel zal worden aan Neerlands kroon’.*²⁷⁵

Een dergelijke mentaliteit kwam op verschillende manieren tot uiting. Een zeer belangrijke component was de nationalistische tendens, die zich met name in Nederland zelf, aan het koloniale beleid verbond.²⁷⁶ Dit enthousiasme over een assertief optreden in de Archipel had tot gevolg dat gedurende de jaren negentig de tussenstrategie van Fransen van der Putte, welke de nadruk legde op informeel,

---

²⁷³ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 282-283

²⁷⁴ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 206, Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 289, Wesseling, *Indië verloren, rampspoed geboren* 189

²⁷⁵ Pyttersen 19 november 1897 in: *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1897-1898* 171

²⁷⁶ Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme van een kleine mogendheid’ 64-65

maritiem imperialisme, werd ingewisseld voor een offensieve strategie van formeel, territoriaal imperialisme.²⁷⁷ Deze toenemende welwillendheid om tot ingrijpen over te gaan werd veelal door ontwikkelingen in de Archipel zelf in de hand gewerkt. Zo werd Nieuw-Guinea in 1891 definitief binnen de ‘imagined community’ getrokken door de oprichting van een driemaandelijks lijndienst langs de kusten van dat eiland door de Koninklijke Paketvaart Maatschappij.²⁷⁸ Hierdoor raakte het gouvernement vele malen beter geïnformeerd en betrokken bij de problemen die zich op en rond het eiland voordeden. Men kon niet langer de ogen sluiten en de kaart van de onwetendheid spelen waardoor ook voor Nederland in toenemende mate ‘het fatum van eene koloniale mogendheid’²⁷⁹ begon te gelden welke formele territoriale expansie gebod. Dankzij deze synthese tussen de ‘imagined community’ en een imperialistische mentaliteit werd het criterium van geografische aangrenzing in steeds breder perspectief gezien.

Voor Nieuw-Guinea betekende dit dat er in 1898 werd besloten om tot bestuursvestiging over te gaan. De ontwrichting van de sociale structuur op het eiland door de toenemende contacten tussen de inheemse bevolking en Europese avonturiers vormden nu, in combinatie met Britse reclamaties over de ‘wanorde’ op het Nederlandse deel van het eiland²⁸⁰, voldoende aanleiding om tot ingrijpen over te gaan terwijl in voorgaande decennia consequent voor kleinschalige onderzoeksmissies en diplomatiek overleg met Londen werd gekozen. In 1898 was bestuursuitbreiding een doel op zich waarbij een combinatie van ethische, bestuurlijke en politiek-strategische argumenten als legitimatie werden aangevoerd. In de woorden van de directeur Binnenlands Bestuur was een situatie ontstaan waarin ‘het prestige onzer natie tegenover vreemden niet gedooft om de bevolking van Nieuw-Guinea nog langer in haar ongelukkigen en verdorven toestand te laten’.²⁸¹

---

²⁷⁷ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst* 212

²⁷⁸ J.N.F.M. à Campo, *Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Stoomvaart en staatsvorming in de Indonesische Archipel 1888-1914* (Hilversum 1992) 191

²⁷⁹ Bastert 19 november 1897 in: *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1897-1898* 147

²⁸⁰ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 280

²⁸¹ *Ibidem* 287

Een continue configuratie tussen perifere en Europese factoren.

Op deze wijze zou ik het Nederlandse beleid ten aanzien van Nieuw-Guinea gedurende de negentiende eeuw willen definiëren. Evenals Locher-Scholten voor Djambi betoogde ben ik van mening dat de multicausale visie op het moderne imperialisme van D.K. Fieldhouse het meest geschikt is om de relatie tussen Nederland en Nieuw-Guinea te beschrijven.

In de eerste plaats kiest deze Britse historicus voor continuïteit. Hij ziet de Europese expansie aan het eind van de negentiende eeuw niet zozeer als een nieuw verschijnsel, maar veeleer als een culminatiepunt van een historische traditie. ‘It was the end of an old story not the start of a new one’.²⁸² Voor vrijwel alle Europese landen toont Fieldhouse aan dat zij reeds oudere economische, politieke of religieuze banden bezaten met gebieden waar zij later in de eeuw imperialistisch optraden. Voor Nederland gold dit ten aanzien van Nieuw-Guinea ook. Haar aanspraken op het eiland werden gedurende de hele eeuw gebaseerd op de proclamatie van 1828. Decennialang bleef men zich in Den Haag beroepen op de historische erfenis uit het tijdperk dat het koninkrijk nog een potentiële grootmacht was. Ondanks alle retoriek over onthouding en contractie bleef men al die tijd aan het bezit van het eiland vasthouden omdat juist daar de Nederlandse machtspositie in de Archipel bedreigd werd. Deze bedreiging was in de eerste helft van de eeuw voornamelijk lokaal georiënteerd op de bescherming van het economisch belang welke het specerijenmonopolie op de Molukken bood en op de handhaving van Nederland als koloniale grootmacht, maar werd naar mate de internationale allure van het land na 1830 aanzienlijk werd beperkt in sterke mate bepaald door een bredere perceptie van een ‘imagined community’ waarbinnen Nieuw-Guinea als bufferzone een essentieel onderdeel vormde.

Het is echter van belang om de invloed van het idee van ‘imagined community’ niet te overschatten. De beperkte machtsmiddelen waren er immers debet aan dat het ‘kleine’ Nederland geen imperialistische machtsstrategie kon ontwikkelen, zelfs al zou het dit gewild hebben. Het koloniale beleid werd ad-hoc

---

²⁸² Fieldhouse, *Economics and Empire* 460

bepaald en het was slechts aan een continue stroom van crisis in de periferie, in dit geval de opkomst van de Australische koloniën, te wijten dat de aandacht van het Europese opperbestuur op Nieuw-Guinea gevestigd bleef. Op dit punt onderscheidde de situatie rond Nieuw-Guinea zich echter van andere aandachtspunten in de Archipel. Fasseur merkte dienaangaande, in navolging van Fieldhouse, in zijn conclusie over de Nederlandse expansie in de Indische Archipel in het midden van de negentiende eeuw op dat de besluitvorming in de periferie de doorslag gaf. Slechts wanneer de Nederlandse positie in de Archipel werd bedreigd oefende het opperbestuur invloed uit op het koloniale beleid. En op Nieuw-Guinea bestond, zoals gezegd, een dergelijke bedreiging.

Ten aanzien van de besluitvorming over Nieuw-Guinea bevond zich het primaat duidelijk in Europa. Deze besluitvorming werd in de Nederlandse situatie lange tijd gedomineerd door de internationaal-politieke argumenten. Het behoud van het eiland was niet zozeer een doel op zich, maar een onderdeel van een buitenlandse politiek welke er in de eerste plaats op gericht was om het bezit over de Indische Archipel te handhaven. Daarbij gold voor Nederland als kleine macht in nog sterkere mate dan voor de imperiale grootmachten dat ‘colonialism was not a preference but a last resort’.²⁸³ Het besluitvormingsproces daaromtrent werd in sterke mate beïnvloed door ontwikkelingen in de randgebieden. Perifere factoren als de Australische expansie en de Duitse handelsbelangen vormden de aanleiding tot Europese spanningen welke de aanzet gaven tot duidelijke beleidskeuzes. Hierdoor ontstond de paradoxale situatie dat Den Haag de grootste invloed uitoefende op en relatief veel aandacht besteedde aan het beleid ten aanzien van het gebied dat zich onderaan de belangenhiërarchie in de Archipel bevond. In dat beleid zijn tussen 1828 en 1898 verschillende strategieën te onderscheiden.

Aanvankelijk kon het koninkrijk onder leiding van Willem I nog via een offensieve, militaire gesteunde, strategie de buitenlandse bedreiging voor de economische belangen in het oosten van de Archipel bestrijden. Verschillende kenmerken van modern imperialisme als expansie in nieuwe gebieden en uitbreiding van de nationale invloedssfeer schijnen de uiting te zijn van een mentaliteit waarin gebiedsuitbreiding een onderdeel van de politieke strijd in Europa vormde. Vanuit deze optiek valt het expansionistische beleid van Willem I te plaatsen binnen het

---

²⁸³ Fieldhouse, *Economics and Empire* 462

kader van de Europese politiek waar deze monarch ernaar streefde om het herstelde koninkrijk tot grootmacht te verheffen. Daarbij liet Willem zich niet weerhouden door negatieve toekomstverwachtingen of praktische problemen. Het Nederlandse optreden op Nieuw-Guinea in 1828 is aldus enerzijds ingegeven door een ‘extension into the periphery of the political struggle in Europe’, maar anderzijds ook doordat ‘economic activity’ (het specerijenmonopolie op de Molukken) ‘gave rise to some strictly non-economic problem’ (Engelse concurrentie vanuit Australië) ‘which again demanded political action’.²⁸⁴ Dientengevolge ontstond er reeds in 1828 een situatie waarin ‘European rule was (...) imposed by metropolitan governments in places where basic national interests were economic not because economic activity itself required formal empire but because (...) some non-economic problem existed which could not be solved by informal means’.²⁸⁵

Aan deze ‘machtsstrategie’ kwam na 1830 een einde toen Nederland gedwongen werd om zich aan de positie van kleine mogendheid aan te passen na de Belgische afscheiding. Voor Nieuw-Guinea had dit tot gevolg dat van verdere militaire occupatie op het eiland moest worden afgezien, maar dit betekende echter nog niet dat Den Haag zondermeer van haar uitgestrekte koloniale bezittingen in de buitengebieden van de Indische Archipel afzag. In de volgende twee decennia werd ten aanzien van Nieuw-Guinea een strategie gevolgd die grote overeenkomsten vertoonde met het beleid zoals dat vanaf de jaren zeventig onder leiding van Fransen van der Putte geïmplementeerd zou worden. Door middel van kleinschalige soevereiniteitsdaden gecombineerd met diplomatiek overleg in Europa werd zowel in de periferie als in het moederland een effectieve beheersstrategie ontwikkeld die er in de eerste plaats op gericht was om de buitengebieden als bufferzones rond de Javaanse ‘parel’ te handhaven.

Pas na de tijdelijke afname van de dreiging uit de Australische koloniën rond het midden van de eeuw ontstond er ten aanzien van Nieuw-Guinea een situatie die het predikaat onthoudingspolitiek waardig is. Naast de angstfactor viel ook de economische charme van de regio weg door de geleidelijke depreciatie van het specerijenmonopolie waardoor ook het bestuurlijk belang welke het Nederlandse bezit op Nieuw-Guinea in de jaren twintig en dertig had devalueerde. Slechts dankzij

---

²⁸⁴ Fieldhouse, *Economics and Empire* 460-464

²⁸⁵ *Ibidem* 470

de toegenomen aandacht van wetenschappelijke en religieuze zijde bleef de band tussen Den Haag en Nieuw-Guinea bestaan.

Aan deze losse connectie kwam in 1874 een definitief einde toen de hernieuwde dreiging vanuit de Australische periferie de Nederlandse regering wederom voor een politieke keuze plaatste. Deze keuze werd in sterke mate bepaald door de beperkte machtsmiddelen. Het positieve resultaat van de aangenomen restrictieve gedragslijn was echter dat zij in sterke mate bijdroeg aan de vorming van een algemene notie over de omvang van Nederlands-Indië. Dankzij een combinatie van haar historische rechtsgronden, haar machtsstrategische positie in Europa en haar liberale handelspolitiek slaagde Nederland er gedurende de volgende decennia in om die ‘imagined community’ te handhaven.

Ten aanzien van Nieuw-Guinea kwam dit tot uiting door een beroep te doen op de rechten die de Sultan van Tidore reeds sinds de zeventiende eeuw over een deel van het eiland bezat. Daarbij was het voor Nederland buitengewoon gunstig dat geen enkele van de vele potentiële concurrenten op Nieuw-Guinea enigszins vergelijkbare historische rechtsgronden kon doen laten gelden. Deze historische erfenis werd nog verder versterkt door het feit dat Nederland als kleine Europese macht met een immens koloniaal rijk geen enkele bedreiging vormde voor haar koloniale medestrevers zonder overigens het slachtoffer van de hebzucht van die medestrevers te worden dankzij de strategische middenpositie die het land zowel in Europa als Azië innam. Kortom, geen enkele van de koloniale rivalen ‘feared the consequences of political action’ van Nederlandse zijde omdat het land zich beperkte tot actie binnen haar eigen omvangrijke invloedssfeer. Op die invloedssfeer durfde of wenste geen enkele andere koloniale mogendheid vanaf 1874 nog inbreuk te maken omdat het zou resulteren in een wijziging van het machtsevenwicht in het Verre Oosten welke onvermijdelijk gepaard zou gaan met strubbelingen tussen de koloniale grootmachten. De uitspraak van de gezant te Londen dat de Engels-Duitse wedijver ‘ons eerder zal versterken dan verzwakken’²⁸⁶ is zowel op Nieuw-Guinea als op de Nederlandse positie in de Indische Archipel als geheel toepasbaar. Op deze stelregel van de Nederlandse internationale positie is de buitenproportionele omvang van haar koloniaal bezit, waarvan Nieuw-Guinea een substantieel deel uitmaakte, terug te voeren terwijl de relatieve veiligheid die deze situatie, na de internationale erkenning

---

²⁸⁶ Woltring, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek* nr. 560 p. 779

van het grootste deel van dat koloniaal bezit, met zich meebracht impliciet bijdroeg aan een imperialistische mentaliteit welke zich met name op de pacificatie van het reeds verworven koloniaal rijk richtte.

Op dat vlak bevond zich dan ook het belang van de driedeling van Nieuw-Guinea in 1885. Zowel van Engelse als van Duitse zijde werd expliciet verklaard dat de Nederlandse aanspraken op het westelijk deel van het eiland gerespecteerd zouden worden. Daarmee ontstond een situatie die door Kuitenbrouwer in 1998 omschreven werd als derde fase in het imperialistische proces. Slechts de pacificatie van het binnenland restte. Gezien het eerder beschrevene was de noodzaak tot een dergelijke pacificatie op Nieuw-Guinea vooralsnog niet aanwezig. Pas na het ontstaan van een combinatie van factoren rond 1898 werd effectieve occupatie op het eiland belangrijk genoeg geacht om er een deel van de beperkte Nederlandse machtsmiddelen aan te wijden. Dat deze keuze juist toen gemaakt werd is geheel in lijn met de overschakeling van een informeel, maritiem imperialisme naar een formeel, territoriaal imperialisme via de 'korte verklaring' in bovengenoemd jaartal.

Concluderend is de Nederlandse soevereiniteit over het westelijke deel van Nieuw-Guinea te danken aan een vroeg-imperialistisch expansiestreven dat zowel door Europese als perifere factoren werd veroorzaakt waarna in de volgende decennia een defensieve houding ten aanzien van de in 1828 verworven aanspraken voldoende bleek om die soevereiniteit te handhaven dankzij een combinatie van machtsstrategische factoren en een effectieve koloniale beheersstrategie die zich zowel op de Europese diplomatie als op de situatie in de Archipel richtte. Het belang van de driedeling van Nieuw-Guinea in 1885 bevindt zich met name op het vlak van de internationale garantie van de Nederlandse soevereiniteit wat geldt als hét specifieke criterium van het imperialisme van Nederland als kleine mogendheid.²⁸⁷ Uiteindelijk vormde 1898 het convergentiepunt van verschillende factoren die reeds sinds 1828 een rol speelden ten aanzien van het Nieuw-Guinea beleid, maar juist nu door hun simultaan optreden in samenwerking met een overschakeling op een actiever koloniaal beleid voldoende aanleiding boden om tot interventie over te gaan.

---

²⁸⁷ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat* 289-290

Om ten slotte terug te komen op de discussiepunten die in de inleiding naar aanleiding van de publicatie van Locher-Scholten zijn verwoord kan nu geconcludeerd worden dat het Nederlandse beleid ten aanzien van Nieuw-Guinea een kwestie van de lange termijn was en in sterke mate gekenmerkt werd door continuïteit. Zowel op het gebied van de tegenstelling tussen economen en politieke generalisten als op die tussen Europacentristen en periferisten dient een synthese plaats te vinden. In 1828 waren het zowel perifeer-economische belangen op de Molukken als machtsstrategische belangen in Europa die aanleiding gaven tot annexatie van een deel van het eiland. Een dergelijke synthese bleef gedurende de hele negentiende eeuw bestaan, hoewel de argumenten daarvoor wel enigszins veranderden. Dankzij de technologische en bestuurlijke vooruitgang werd het mogelijk om de Archipel als een geheel te benaderen waardoor economische belangen in de kerngebieden ook een belangrijke invloed hadden op het beleid in de randgebieden. Ook in 1898 vervulde Nieuw-Guinea nog een bufferfunctie tegen ongewenste economische concurrentie uit de oostelijke periferie net als in 1828 met als verschil dat die buffer niet langer ten bate van de Molukken, maar in het belang van Java en Sumatra was. De handhaving en internationale erkenning van deze voorpostenstrook bleef echter gedurende de hele eeuw een taak van de Haagse diplomatie die voornamelijk via het ministerie van buitenlandse zaken de Nederlandse positie in de Indische Archipel tegenover Europese concurrenten wist te handhaven. Aldus is er gedurende de hele periode tussen 1828 en 1898 sprake van een continue configuratie tussen perifere en Europese factoren.